Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Географічний факультет
Кафедра туризму

Дмитро Каднічанський, Тарас Завадовський

КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНИЙ ТУРИЗМ

Курс лекцій
для студентів спеціальності“Туризмознавство”

Львів
Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка
2014

ББК Щ 85
УДК 7.72+75+77

Рекомендовано до друку
Вченою Радою географічного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка.
Протокол № 3 від 5 вересня 2014 р.

Рецензенти:

В.Р. Литвин – д. істор. наук, проф. (Інститут українознавства імені І.Крип'якевича);

І.І. Ровенчак – д. геогр. наук, проф. (Львівський національний університет імені Івана Франка).

Каднічанський Д.А., Завадовський Т.Б.
Культурно-пізнавальний туризм. Курс лекцій для студентів спеціальності «Туризмознавство» / Д.А. Каднічанський, Т.Б. Завадовський – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014.–128 с.

Викладено теоретичні, методичні та прикладні основи культурно-пізнавального туризму. Важливу увагу приділено поняттєво-термінологічному апарату. Розглянуто поняття культури, різні види мистецтва та історію їх розвитку в Україні та світі. Схарактеризовано проблеми та перспективи використання культурно-мистецьких ресурсів в туризмі.

© Д.А.Каднічанський, Т.Б. Завадовський 2014
© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 5
НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ 6
ВИКЛАД ОСНОВНИХ ПИТАНЬ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ 8
Розділ 1 8
Лекція 1. Поняття і суть культури. Культурна спадщина. Історико-культурні рекреаційно-туристичні ресурси 8
Лекція 2. Поняття і суть мистецтвознавства. Історія розвитку мистецтва. Види мистецтв 18
Лекція 3. Образотворче та декоративне мистецтво. Види образотворчого мистецтва. Відомі художники Європи та України 26
Лекція 4. Архітектура. Особливості архітектурних споруд. Класифікація архітектурних споруд. Архітектурні стилі. 30
Лекція 5. Архітектура України. Історія розвитку архітектури України. Сакральні споруди. Особливості мурованого та дерев'яного сакрального будівництва. Будова храму 38
Лекція 6. Архітектура України. Оборонні споруди. Особливості та історія формування оборонних споруд. Класифікація оборонних споруд. Оборонне будівництво України 49
Лекція 7. Дерев'яні церкви. Особливості дерев'яного сакрального будівництва. Типи дерев'яних церков України 54
Лекція 8. Особливості формування культурно-пізнавальних турів 67
Розділ 2 71
Лекція 1. Скульптура. Особливості скульптурного мистецтва. Класифікація скульптур. Пам'ятники 71
Лекція 2. Скульптура Львова. Скульптура храмів Львова. 79
Лекція 3. Музеєзнавство. Типи музеїв. Музеї України. Музеї просто неба, історія створення. 83
Лекція 4. Скансени України 87
Лекція 5. Історико-культурні заповідники 103
Лекція 6. Геральдика, сфрагістика, вексилологія. Геральдика та вексилологія України. Геральдика в архітектурі 109
СЕМІНАРСЬКІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ 120
ЗАВДАННЯ ДЛЯ СИСТЕМИ МОДУЛЬНОГО ОЦІНЮВАННЯ 121
СПИСОК ДЖЕРЕЛ 125

ПЕРЕДМОВА

Культурно-пізнавальний туризм знайомить туриста з культурними цінностями, розширює його культурний кругозір. При цьому турист отримує знання, погодившись з власними культурними запитами власним вибором.

Культурно-пізнавальну діяльність туриста можна згрупувати наступним чином:

- знайомство з різними історичними, архітектурними або культурними епохами шляхом відвідування архітектурних пам'яток, музеїв, історичних маршрутів;
- відвідування театралізованих вистав, музичних, кіно, театрів, фестивалів, релігійних свят, бою биків, концертів і оперних сезонів, виставок картин, скульптур, фотографій тощо;
- відвідування лекцій, семінарів, симпозіумів, курсів іноземної мови, комунікативних тренінгів;
- участь у демонстраціях фольклору, національної кухні та прикладного мистецтва на фестивалях фольклорних ансамблів і виставках національного народного творчості.

Під час вивчення цього курсу велику увагу приділено особливостям розвитку різних видів мистецтва в Україні, проблемам збереження мистецьких пам’яток.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ

Пояснювальна записка до навчально-тематичного плану курсу “Культурно-пізнавальний туризм”

(І курс, ІІ семестр; ІІ курс, ІІІ семестр)

Предмет «Культурно-пізнавальний туризм» розроблений для фахової підготовки студентів, що навчаються за напрямом підготовки «Туризм». У даному курсі висвітлюються питання культури, культурної спадщини, теорії та історії мистецтва, особливості розвитку різних видів мистецтва України, використання культурно-мистецької спадщини в туризмі, організації і проведення культурно-пізнавальних турів, охорона і використання культурно-історичної спадщини, культурні атракції та їх роль у формуванні туристичного зацікавлення, програми розвитку культурно-пізнавального туризму в Україні.

Викладання предмету проводиться під час 2 семестру 1 курсу (завершується заліком) та 3 семестру 2 курсу (завершується іспитом). Обсяг курсу: 34 лекційних і 34 практичних годин. Предмет пов'язаний з іншими дисциплінами спеціалізованої підготовки туристів, зокрема з курсами: «Туристичний потенціал України», «Географія туризму України», «Концепції розвитку культури і туризму» та інші.

Даний навчальний курс має теоретичну та практичну спрямованість. Він розрахований на студентів перших курсів, які повинні отримати певну теоретичну базу для вивчення комплексу спеціальних дисциплін: туристичні ресурси, організація і економіка туризму, системи гостинності, основи маркетингу і менеджменту. Методична побудова курсу передбачає обов'язкове практичне закріплення теоретичного матеріалу.

Рейтингова оцінка знань студентів

Курс містить один змістовний модуль, за який студент може отримати 50 балів.

Модуль	Види контролю	К-сть видів контролю	Сума балів
Молодіжний і навчальний туризм	Виконання і захист практичних робіт	2	10
	Семінари	6	30
	Контрольна робота	1	10
	Разом	9	50

Рейтингова оцінка контролю
знань студентів (у балах)

Види контролю	К-сть видів контролю	Межі балів	Сума балів
Виконання і захист практичних робіт	2	1–5	10
Семінари	6	1–5	30
Контрольна робота	1	1–10	10

Витяг з навчального плану

Семестр	К-ть годин	У тому числі		Контроль
		лекції	практичні	
II, III	108	34	34	залік, іспит

ВИКЛАД ОСНОВНИХ ПИТАНЬ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ

РОЗДІЛ 1

ЛЕКЦІЯ 1
Поняття і суть культури. Культурна спадщина. Історико-культурні рекреаційно-туристичні ресурси

Актуальність теми: ознайомити студентів з особливостями предмету ‘Культурно-пізнавальний туризм’, розглянути основні визначення, розкрити зміст і завдання курсу.

Навчальна мета: розкрити поняття ‘культурно-пізнавальний туризм’, розглянути види мистецтв, ознайомити з історією розвитку культури в Україні.

План лекції

1. Визначення понять культура, культурно-пізнавальний туризм.
2. Культурна спадщина.
3. Історико-культурні рекреаційно-туристичні ресурси.

Культу́ра (лат. *colere* — "населяти", "вирощувати", "сприяти", "успадковувати") — сукупність матеріальних і духовних, нематеріальних цінностей, створених людством протягом його історії; рівень розвитку суспільства у певну епоху; те, що створюється для задоволення духовних потреб людини; освіченість, вихованість; рівень, ступінь досконалості якої-небудь галузі господарської або розумової діяльності; алгоритми людської поведінки і символічних структур, які надають цій поведінці сенсу і значимості.

Поняття *культура* об’єднує в собі науку (включно з технологією) і освіту, мистецтво (літературу та інші галузі), мораль, уклад життя та світогляд.

Походження поняття

Слово «культура» — латинського походження, яке буквально означало обробку, догляд, поліпшення, обробіток. У класичній давнині воно вперше було зафіксоване в праці Марка Порція Катона «De agri cultura» (III ст. до н. е.), присвяченій турботам землевласника, який обробляв землю з

використанням рабської праці.

Таке значення слова «культура» — «землеробство» — пішло у минуле. Набагато ближче до нашого розуміння культури те, що думали про землеробство римські вчені Варрон, Колумелла (I ст. до н. е.). Слово «культура» набуло багатозначності у знаменитого римського оратора і публіциста Цицерона. У одному з своїх листів він говорить про «культуру духу», тобто про розвиток розумових здібностей, що є гідним завданням для вільної людини і дається завдяки заняттям філософією.

Зігравши роль універсальної мови у середньовічній Європі, латина донесла до нас слово «культура» через пітьму сторіч. Правда, вживалося воно тільки у словосполученнях і означало ступінь майстерності в якій-небудь галузі, придбання розумових навичок (наприклад, cultura juris — вироблення правил поведінки, cultura scientiae — засвоєння науки, cultura literarum — вдосконалення письма).

Така різноманітність контекстів вживання слова «культура» не пройшла безслідно. До XVIII ст., згідно з висновками лінгвістів слово «культура» стало окремою, самостійною лексичною одиницею, означаючи обізнаність, освіченість, вихованість — все те, що і зараз ототожнюють з культурністю. Як його синонім, використовувалося також поняття «цивілізація». Завдяки зусиллям філософів і істориків, за останні три сторіччя скромне латинське слово увійшло у всі європейські мови, набуло універсального значення, перетворилося на філософське поняття і стало об'єктом наукових досліджень.

Історичні визначення

Завдяки зусиллям філософів і істориків слово *культура* перетворилось на філософське поняття і стало об'єктом наукових досліджень.

Вчені вісімнадцятого та початку дев'ятнадцятого сторіччя часто ототожнюють *культуру* з цивілізацією і протиставляють природі. Так про людей, яким бракує елементів *"високої культури"* говорять як про *"природніх"*, віддаючи їм роль носіїв *"низької"* культури. Подібне визначення культури було розкритиковане за намагання придушити «людську природу».

Наприкінці дев'ятнадцятого сторіччя антропологи надають поняттю *культура* більш широкого змісту, згідно якого культура походить від універсальної здатності людини систематизувати, кодувати і передавати досвід.

Культурні процеси і явища відрізняються складністю і

багатоплановістю. Тому у сучасній науці нараховується декілька сотень визначень культури. Деякі з них широко відомі: культура - це сукупність досягнень людства; все багатство матеріальних і духовних цінностей; це інтегральний образ, що об'єднує науку, освіту, літературу, мистецтво, мораль, уклад життя при визначальній ролі світогляду. У таких визначеннях міститься вказівка і перелік елементів культури.

Сучасне розуміння культури у контексті соціальної історії розглядає її як систему життєвих орієнтацій людини. Культура – це сфера духовної, ціннісної, комунікативної організації суспільства, яка визначає норми поведінки, мислення, почуттів різних верств населення і націй в цілому (Гуревич, 1991; Парахонський, 1995).

Види і форми культури

Види і форми культури. Протягом соціальної історії люди освоїли, зробили своєю домівкою всю земну кулю, вийшли у космос, винайшли неймовірне за кількістю і якістю число способів діяльності. Якщо спробувати їх згрупувати за прикладними сферами, то можна виділити такі основні форми культури, як "матеріальна культура", "духовна культура", "культура людини", що включає "соціальну (тобто політичну, економічну, правову, моральну) культуру людини", і "фізична культура".

Матеріальна культура - перетворення природних матеріалів і енергії відповідно до людських цілей, створення штучного середовища проживання. Сюди включається також необхідний і достатній набір технологій для збереження і розвитку цього середовища. Матеріальна культура створює і задає рівень життя суспільства, формує матеріальні запити людей і пропонує засоби їх задоволення.

Матеріальна культура включає в себе такі елементи, як породи тварин і сорти рослин, ґрунти і природні речовини (ресурси), які зазнали обробки. У матеріальну культуру входять також: 1) будівлі і споруди, 2) інструменти та обладнання для будь-яких видів діяльності, 3) шляхи повідомлення і засоби транспорту, 4) зв'язок і засоби зв'язку, 5) технології.

Духовна культура - продукти духовної діяльності людини, які існують переважно в ідеальному вигляді: поняття, уявлення, вірування, почуття і переживання, доступні свідомості і розумінню всіх людей. Духовна культура створює особливий світ цінностей, формує і задовольняє наші інтелектуальні та емоційні потреби. Духовна культура - це продукт суспільного розвитку, її основне призначення полягає у продукуванні

свідомості.

Фізична культура - перетворення біологічного начала в самій людині; формування соціально необхідних навичок, умінь і якостей людського тіла.

В основі фізичної культури лежить домашня фізична підготовка, що включає розвиток координації рухів всього тіла дитини (формування макро-дій) і артикуляційного апарату (мікро-рухи щелепно-лицевих м'язів, органів дихання і травлення). Інакше кажучи, це вирішення такого відповідального завдання, як навчання мови, прямоходінню, переміщенню предметів, гігієнічним правилам, культивування відмінностей у поведінці за статевими або віковими ознаками.

Види культури

Крім основних форм культури виділяють також різні її види. Серед безлічі класифікацій можна зупинитися на тій, яка спирається на поняття суб'єкта-носія культури, як найбільш узагальненої і універсальної. Застосовуючи все, що ми вже знаємо про це поняття, отримуємо такий розподіл видів культури: культура суспільства, культура колективу (організації), культура особистості. Жоден з видів культури не зводиться до двох інших ані в сумі, ані по окремості. Так, культура суспільства - це об'єктивна цілісність культурної творчості, структура і закономірності якої не залежать від діяльності окремих колективів або особистостей, первинних по відношенню до них. Культура колективу складається як результат накопичення досвіду, традицій спільної діяльності групи людей, об'єднаної однією метою. Культура особистості визначається не тільки мірою засвоєння суспільної і колективної культури, але і суб'єктивністю, унікальним характером кожного конкретного “Я”.

Потрібно зазначити, що будь-яка класифікація форм і видів культури, певною мірою, відносна, і в реальній діяльності вони переплітаються, взаємопов'язані між собою. Складність соціокультурної реальності обумовлюється також історичною мінливістю (варіативністю) всіх її істотних характеристик. Тому теоретичні поняття суб'єкта, видів і форм культури потребують подальшого тлумачення за допомогою конкретного історичного матеріалу.

Значення, норми та артефакти

Інший загальноприйнятий спосіб розуміння культури — розглядати її як сукупність трьох елементів: *цінностей* (ідей), *норм* (поведінки) та *артефактів* (предметів, або матеріальної культури). Цінності — уявлення про те, що в житті є важливим. Цінності скеровують інші складові

культури. Норми — це очікування того, як людина поводитиметься в різних ситуаціях. Кожна культура має різні методи (*санкції*) приведення норм в дію. *Санкції* змінюються в залежності від важливості норм. Норми, які суспільство офіційно проводить в життя, називаються **законами**. Артефакти — третя складова культури — походять з культурних норм ти цінностей.

Періодизація історії світової культури

Найпоширеніший тип періодизації — лінійна періодизація, під якою розуміють розчленування історико-культурного розвитку на відрізки, коли кожний наступний відрізок безпосередньо виростає з попереднього і має рівне з ним історичне значення. Світова культура поділяється на такі усталені хронологічні відрізки:

- культуру первісного суспільства (від 4 тис. років до н. е.),
- культуру Стародавнього світу (4 тис. до н. е - 5 ст. н. е.),
- культуру Середньовіччя (5-14 ст., див. також Європейська культура Середньовіччя);
- культуру Відродження, або Ренесансу (14–16 ст.);
- культуру Нового часу (кінець 16–19 ст.), що розпадається на три епохи— Реформації (початок 17 ст.), Просвітництва (17–18 ст.) та культуру 19 століття;
- культуру Новітнього часу (кінець 19–20 ст.).

Культурний туризм виступає одним із засобів інформування громадян про інші регіони України та нівеляції стереотипів. Культурний туризм включає відвідання історичних, культурних або географічних визначних місць України. Основна мета даних мандрівок – ознайомлення з пам'ятками історії, архітектури, мистецтва; природними та етнічними особливостями; сучасним життям народу і т.п. Туризм відіграє важливу роль в осмисленні власної ідентичності, у відродженні локальних традицій. Для молоді особливо важливим є усвідомлення історико-культурного значення здобутків власної країни, гордості за неї.

Основною умовою розвитку культурного туризму є історичний та культурний потенціал країни, рівень забезпечення доступу до нього, а також побутові умови проживання туристів. У число об'єктів культурного туризму входять як історико-культурна спадщина (історичні території, архітектурні споруди і комплекси, зони археологічних розкопок, музеї, народні промисли, обряди, виступи фольклорних колективів), так і сучасна

культура (виставки, фестивалі, особливості життя населення: кухня, костюми).

Як свідчать соціологічні дослідження, в Україні є високим рівень відчуженості між громадянами різних регіонів країни. Хоча більшість громадян є патріотами Української держави, їх вирізняють різні культурні та геополітичні орієнтації. У 2007 р., за даними соціологічного опитування проведеного Українським центром економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова, на запитання «Чи вважаєте Ви себе патріотом України?» 44,2 % респондентів відповіли «так», 35,6 % «скоріше так», 9,7 % «скоріше ні», 4,3 % «ні», 6,2 % «важко відповісти».

Соціологічні дослідження демонструють, що одним із об'єднавчих чинників у суспільстві в регіональному вимірі може слугувати культурна та історична спадщина, її збереження. Так, на запитання «Який із п'ятьох зазначених чинників найбільше об'єднує або може згуртувати народ України в єдину спільноту?» 8,1 % респондентів відповіли – «Знання і розуміння української культури та мови», 11,5 % – «Спільна східнослов'янська культурна й історична спадщина», 11,5 % – «Спільні політичні принципи й ідеї», 28,2 % – «Рівні права і співіснування в рамках однієї держави (України), 33,4 % – «Прагнення до істотного підвищення добробуту всіх громадян України», 7,3 %–«Важко відповісти».

Соціологічні опитування свідчать, що комплекс означених стереотипів зумовлений, зокрема, відмінним географічним розташуванням, різноманітністю інтерпретацій історичних подій та відсутністю потрібної інформації.

Респонденти наголосили, що отримати знання про громадян, які проживають у різних регіонах, краще всього в ході поїздок та спілкування з місцевими жителями. Безпосереднє спілкування уможливлює отримання повнішої інформації про життя співгромадян в інших регіонах і спроможне подолати стереотипи та упередження.

Українська культура має значний об'єднавчий потенціал, в ній взаємодіють і розвиваються культури багатьох етнічних груп. Використання комунікативного потенціалу української культури, зокрема внутрішнього туризму, може стати дієвим інструментом формування національної ідентичності.

Стан розвитку культурного туризму в Україні. Наша країна має значний потенціал для розвитку в'їзного і внутрішнього культурного туризму. На державному обліку в Україні перебуває понад 130 тис.

пам'яток, з них: 57 206 – пам'ятки археології (418 з яких національного значення), 51 364 – пам'ятки історії (147), 5926 – пам'ятки монументального мистецтва (45), 16 293 – пам'ятки архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтні (3 541).

Функціонує 61 історико-культурний заповідник, 13 з яких мають статус національних. До Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО включено: Софійський собор з архітектурним ансамблем, Києво-Печерську лавру в м. Києві, історичний центр м. Львова.

До 70 % об'єктів культурної спадщини перебуває в незадовільному стані (кожен десятий об'єкт в аварійному) та потребує проведення робіт з реставрації або реконструкції, облаштування для туристичних відвідувань.

В Україні не в повній мірі використовується історико-культурна спадщина для формування спільної ідентичності, консолідації громадян різних регіонів, формування позитивного іміджу держави.

На сьогоднішній день не розроблено методологічних аспектів аналізу функціонування пам'яток історії та культури в якості екскурсійного туристичного об'єкту. Внаслідок цього складові історико-культурної спадщини залучаються до туристичної галузі безсистемно, а їх пізнавальна функція зводиться до мінімуму. З 418-ти пам'яток археології національного значення лише 54 використовуються як туристичні об'єкти; з 147 пам'яток історії національного значення туристичними об'єктами є 98; з 45 пам'яток монументального мистецтва національного значення в туристичній інфраструктурі представлено 28.

Українська туристична галузь тривалий час розвивалась без суттєвої державної підтримки, що призвело до виживання переважно комерційних форм і видів туризму, а першу чергу виїзного, та практичного зникнення соціального туризму (насамперед, дитячого та молодіжного), конкурентоспроможність якого є суттєво обмеженою.

Одним з інструментів стимулювання розвитку культурного туризму і формування загальнонаціональної ідентичності можуть стати державні програми: Програма розвитку краєзнавства на період до 2010 року (затверджена Постановою КМУ від 10 червня 2002 р. № 389), Державна програма розвитку туризму на 2002-2010 роки (затверджена Постановою КМУ від 29 квітня 2002 р. № 583). Відповідно у обласних, районних та міських державних адміністраціях створили власні програми.

Туризм розглядається важливим фактором регіонального розвитку. У «Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року»

(затверджена Постановою КМУ від 21 липня 2006 р. № 1001) згадується значна кількість пам'яток історії та культури, які можуть привабити іноземних та вітчизняних туристів, наголошується на низькому рівні інформаційно-рекламного забезпечення на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Указом Президента України від 21 лютого 2007 р. № 136/2007 «Про заходи щодо розвитку туризму і курортів в Україні» 2008 рік було оголошено Роком туризму і курортів в Україні. Згідно з указом, тимчасова робоча група Наукового центру розвитку туризму розробила проект «Стратегії сталого розвитку туризму і курортів в Україні», в якій відзначається, що «низький рівень розвитку культурно-пізнавального туризму, спричинений, в основному, відсутністю нормативно-правового забезпечення питань використання культурної спадщини в туризмі, обмеженою транспортною доступністю більшості об'єктів, занедбаним станом об'єктів культурної спадщини, не підготовленістю музейних експозицій та прилеглих територій до туристичних відвідувань, в тому числі іноземними туристами та особами з особливими потребами. Більшість музейних експозицій тематично складні та побудовані на застарілих методологіях і технологіях. Суттєво ускладнює належне використання об'єктів культурної спадщини недостатність фахівців туристичного супроводу та їх невідповідна кваліфікація».

27 серпня 2007 р. була затверджена Міжгалузева програма на 2007–2010 рр. «Пізнай свою країну». Метою Програми, яка орієнтована на дітей та молодь, є поліпшення національно-патріотичного виховання, відродження духовності, формування гармонійно розвиненої особистості, розширення її світогляду та пропаганди здорового способу життя.

Проте, у даних програмах і стратегіях **культурний туризм** не розглядається як окремий вагомий фактор регіонального розвитку, подолання регіональних стереотипів і формування загальнодержавних цінностей. Власне присутнє лише «історичне краєзнавство, спрямоване на відродження духовності, історичної пам'яті, формування у громадян і передусім у молоді любові до рідного краю, національного патріотизму, поваги до людини, відповідальності за збереження історико-культурного надбання» (Програма розвитку краєзнавства на період до 2010 року). Окремі програми орієнтовані тільки на молодь, не охоплюють інші групи громадян: пенсіонерів, людей з особливими потребами тощо. Більшість держпрограм розраховані на 3-5 років, з орієнтовним обсягом фінансування

– це означає, що конкретні обсяги фінансування мають визначатися в держбюджетах на відповідний рік. Реальне фінансування часто виявляється меншим за орієнтовне, а інколи уже прийнята Урядом держпрограма не потрапляє до держбюджету і її виконання має чекати наступного року.

Основна увага приділяється розвитку курортно-рекреаційного туризму. Так в «Державній стратегії регіонального розвитку» розвиток **рекреаційно-туристичного комплексу** передбачено лише у кількох регіонах: АР Крим, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Одеська, Херсонська області та м. Севастополь.

В Україні є приклади великих проектів культурного туризму і місць історичної, культурної пам'яті, до яких виявляє своє зацікавлення держава, що розглядає їх як потужний засіб пропаганди, утвердження національної ідентичності та історичної справедливості. До таких проектів відноситься Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця», Культурно-мистецький та музейний комплекс «Мистецький Арсенал», Національний заповідник «Хортиця», Державна національно-культурна програма «Золота підкова Черкащини».

В Україні не ведуться системні дослідження можливостей культурного туризму робити вклад у розвиток малих міст і сільських населених пунктів, не ведеться статистичний облік культурного туризму, можливостей залучення історико-культурних пам'яток у туристичну сітку країни. Культурна спадщина не рекламується достатньою мірою на внутрішньому і зовнішньому ринках, так з 437 українських музеїв тільки 97 мають власні сайти (23 – київські музеї, 74-регіональні музеї). Більшість сайтів музеїв мають лише українську та російську версії.

Сучасний туризм в Україні функціонує в умовах неналежної нормативно-правової, методичної, організаційної та інформаційної підтримки з боку держави. Вдалим прикладом місцевої ініціативи можна назвати створення за підтримки Проекту TACIS ЕС Ради з туризму Карпатського регіону, головне завдання якої полягає в популяризації Карпатського регіону як туристичного, в просуванні і маркетингу туризму п'яти областей (Івано-Франківська, Закарпатська, Львівська, Чернівецька, Тернопільська). Організація об'єднує також понад 130 закладів туристичної інфраструктури, в т.ч. закладів освіти та культури, готелів та пансіонатів, туристичних, транспортних та страхових компаній. Об'єднання ресурсів областей та окремих комерційних компаній регіону дозволило Раді за роки діяльності здійснити чимало заходів, метою яких було поширення позитивної

інформації про туристичні особливості Карпатського краю, сприяння розвитку туристичної галузі регіону. Радою створений та постійно поновлюється інформаційний сайт **www.tourism-carpathian.com.ua** українською, польською та англійською мовами.

Завдання для самостійного опрацювання:

- Історія кульутри України;
- Основні культурні пам'ятки;
- видатні діячі кульутри.

ЛЕКЦІЯ 2
Поняття і суть мистецтвознавства.
Історія розвитку мистецтва. Види мистецтв

Актуальність теми: ознайомити студентів з особливостями предмету ‘Мистецтвознавство’, розглянути основні визначення, розкрити зміст і завдання курсу.

Навчальна мета: розкрити поняття ‘мистецтвознавство’, розглянути види мистецтв, ознайомити з історією розвитку мистецтва в Україні.

План лекції

1. Визначення поняття мистецтво.
2. Види мистецтв.
3. Історія розвитку мистецтва в Україні.

Мистецтвозна́вство — гуманітарні науки, що вивчають закономірності функціонування мистецтва, поєднують у собі історію і теорію мистецтва, а також художню критику.

Теорія мистецтва тісно пов'язана з естетикою, вивчає закономірності розвитку мистецтва, зв'язки між змістом і формою в мистецтві.

Історія мистецтва дає опис, аналіз і тлумачення творів, розкриває поступальний розвиток мистецтва.

Художня критика здійснює теоретичний та історичний аналіз художніх творів, оцінює їх.

Мисте́цтво— одна з форм суспільної свідомості; вид людської діяльності, що відображає дійсність у конкретно-чуттєвих образах, відповідно до певних естетичних ідеалів. У широкому сенсі мистецтвом називають досконале вміння в якійсь справі, галузі; майстерність.

Українське слово “мистецтво” походить від німецького Meister (майстер), яке в свою чергу походить від латинського Magister (навчитель, начальник), що в свою чергу, вірогідно, утворене шляхом поєднання слів magis («великий») та histor знавець, умілець, згодом — актор (histrion). Етимологічно цей термін співзвучний з біл. мастацтво, а також старопольським misterstwo, і в українську мову був позичений відносно недавно. Створення цього слова приписують також редакторам часопису “Основа”, або Олені Пчілці.

У багатьох слов'янських мовах термін пов'язаний зі словом «умілець»,

«вміння», зокрема чеськ. та словац. umeni, серб. та словен. umetnost, босн. umjetnost. Російська назва искусство походить від запозиченого в часи християнізації з болгарської изкуство-то (корінь — искус (искушение), тобто спокуса) і є історичним свідченням настороженого ставлення православної церкви до художньої творчості. У багатьох європейських мовах використовуються слова латинського походження — фр. та англ. art або ісп. та іт. arte. Відповідником латинського ars в грецькій мові є слово τέχνη, що первісно означало мистецтва, науку, вміння або ремесла. Останнє слово було запозичено багатьма мовами, в тому числі й українською для таких слів, як техніка.

У найбільш загальному значенні мистецтвом називають майстерність, продукт якого приносить естетичне задоволення. Енциклопедія Британіка дає таке визначення: «Використання майстерності чи уяви для створення естетичних об'єктів, ситуації або дії, які можуть бути розділені з оточуючими». Таким чином, критерієм мистецтва є здатність викликати відгук у інших людей. Твори мистецтва почали створювати ще в доісторичні часи, проте деякі автори схильні вважати мистецтвом тільки професійну діяльність людей мистецтва в сучасних країнах Заходу. Література про власне концепції мистецтва надзвичайно обширна. Як казав Теодор Адорно: «У наш час вважається загальновизнаним, що з усього, що так чи інакше стосується мистецтва, ніщо більше не може вважатися загальновизнаним».

Мистецтво зародилося в первісному суспільстві доби пізнього палеоліту і було представлене малюнками в печерах, різьбленням на кістці та камені, ритуальними танцями тощо. Завдяки особливостям свого впливу на людину (чуттєва безпосередність, емоційна насиченість, ідейна спрямованість) мистецтво стало однією з найважливіших складових частин духовної культури суспільства.

Художня обробка речей і знарядь праці, будівництво житла започаткували розвиток архітектури та декоративно-ужиткового мистецтва. Серед основних візуальних мистецтв Західної Європи протягом багатьох століть залишалися живопис, скульптура і графіка. У мистецтві ісламу основним був орнамент, оскільки було заборонено зображати живих істот. У деяких культурах маски, татуювання, кераміка і металеві вироби були основними формами образотворчого мистецтва.

Буття людини і навколишній світ відобразились у танцях, музиці, співі, театралізованих діях. Мистецтво слова, існуючи спочатку в усній формі

оповідей, міфів, епосу, з виникненням письма розвинулося в художню літературу. Науково-технічний прогрес уможливив появу таких форм мистецтва, як фотографія і кіно, а з появою комп'ютерних технологій — так званих, медіамистецтв.

В античні часи мистецтво (відповідно грец. τέχνη і лат. ars) означало те саме, що вправність, опанування чітко окресленими правилами і слідування ним, те саме, що ремесло. До мистецтв окрім живопису, скульптури і ряду ремесел, таких як гончарство чи кравецтво, зараховувалося також риторика і стратегія. Тоді як творення чогось без правил протиставлялось мистецтву, наприклад в ранній період греки вважали, що поезія з'являється під натхненням муз і тому не відносили її до мистецтв.

У філософії Стародавньої Греції можна виділити два основні погляди на мистецтво. Згідно із першим з них, що йде від Аристида, мистецтво має справу з μίμησης — імітацією, представленням образів, і ми отримуємо задоволення, спостерігаючи точно й акуратно виконані картини реального світу. В другому, що бере початок у поглядах Платона, мистецтво надихається Музами (або богами чи внутрішніми імпульсами, або підсвідомістю) для вираження того, що знаходиться вище навколишнього світу, тобто внутрішні почуття, прояви або вікові відчуття. Центральною категорією мистецтва стає прекрасне, яке давньогрецькі філософи співвідносили із довершеністю, чуттєвим задоволенням, благом (філософські погляди Платона, Аристотеля).

При цьому серед мистецтв виділяли сім «вільних мистецтв» (artes liberales) — граматику, риторику, діалектику (тривіум), а також арифметику, геометрію, астрономію і музику (квадривіум). Інші мистецтва називали загальними (artes vulgares), або, пізніше, механічними і вважали нижчими за вільні мистецтва.

У Середні віки термін «мистецтво» використовувався для позначення галузі навчання, що розглядається як інструмент пізнання. Візантійське мистецтво і готика західного середньовіччя були зосереджені на релігійних сюжетах, у лоні церкви розвивалися духовні жанри.

В епоху Відродження відбувається поступова секуляризація мистецтва. Разом з тим митці прагнуть до відділення свого статусу від ремісничого і наближенню до наукового. До рангу науки підносяться скульптура, архітектура і живопис, митці епохи прагнуть надати своїм творінням математичної досконалості. У XVIII столітті французький естетик Шарль Батьо об'єднав ці види мистецтв терміном «Витончені мистецтва» (фр. les

beaux arts, нім. feine Künste або schöne Künste), що протиставлялися «механічним» мистецтвам — ремеслам.

У XIX столітті мистецтво остаточно відділилося від ремесел і пов'язувалося з поняттями творчості, оригінальності, індивідуалізму і новаторства. Матерією мистецтва стають твори мистецтва, а їх автори (згідно з ідеальною моделлю) розглядаються як творці, рухомі внутрішнім потягом до творчості, або потребою вираження почуттів, розв'язання особистих чи загальнолюдських проблем, що не дозволяють обмежити мистецтво лише функцією принесення естетичних вражень.

Поява модернізму наприкінці XIX століття призвела до радикального перелому в поглядах на роль мистецтва. Виниклі у західній культурі авангардні напрямки мистецтва поставили під сумнів категорію прекрасного, вона перестала бути не тільки визначальною, але навіть і необхідною для мистецтва. На противагу їй комуністична ідеологія, не відмовляючись від категорії прекрасного, висунула на чільне місце принцип партійності мистецтва, що пов'язував мистецтво з революційною боротьбою робітничого класу і вимагав від митця «правдивого історично-конкретного зображення дійсності в її революційному розвитку».

В епоху постмодерну мистецтво нерідко розглядають як відкрите поняття, що у вільний спосіб об'єднує предмети, що не мають виразних спільних рис, а лише мають щось, назване Людвигом Вітгенштейном «родовою подібністю», що не можна окреслити вичерпними критеріями. Визначальними для творів мистецтва при цьому можуть вважатися або мета, з якою вони були створені, (за висловом Дональда Юдда — мистецтвом є те, що вважає себе мистецтвом) або визнання того чи іншого твору мистецькими колами (англ. artworld [13]) чи певними інституціями. В останньому випадку важливим стає сучасний стан теорії мистецтва, місце і час, в контексті якого з'являється той чи інший твір. В усіх випадках відкритого визначення відсутність формальних критеріїв відриває мистецтва від естетичного оцінювання.

Функції мистецтва

Проблема функцій належить до фундаментальних теоретичних питань естетики, її основу зумовлює історичний чинник, адже функції мистецтва виникають і складаються впродовж усього розвитку цивілізації у зв'язку з формуванням нових потреб і особливостей поведінки людини.

Питанням функцій мистецтва приділено значну увагу ще у теоретичних розробках Аристотеля, який виділяв наступні три функції —

пізнавальну, виховну та емоційного впливу, остання трактувалася філософом у гедоністичному розумінні. Сучасна естетична наука виділяє значно більшу кількість функцій.

Гносеологічна функція

Гносеологічна (епістемологічна, когнітивна, еврістична) - одна з основних функцій мистецтва. Без сумніву, відноситься до мистецтва первісної людини, що створювала наскельні малюнки або статуї для того, щоб пізнати зовнішній світ або для тренування власних умінь. Дикуни повторюють обряди (в них закріплюється найважливіша інформація, що передається з покоління в покоління) і вчаться таким чином. Та із часом (із виникненням цивілізації) відбувається розмежування науки й мистецтва. Наука - специфічний спосіб отримання знань, які спираються на логіку й перевіряються за допомогою досвіду.

Аксіологічна функція

Аксіологічна (ціннісна) функція - кожна культура створює свої ідеали, що базуються на цінностях суспільства. Цінність - явище, матеріальний чи духовний предмет, що усвідомлюється окремою людиною, суспільством або людством як надзвичайно важливий. В основі культури лежить традиція, у першу чергу іншим поколінням передається найважливіша інформація, що й фіксується в ідеалах.

Суггестивна функція

Суггестія - навіювання. Сугестивна функція - навіювання людини певного роду думок, почуттів, що впливають на психіку людини, функція пов'язана з певною гіпнотичною дією, впливом на людську психіку. Значної уваги цій функції приділяло Психоделічному мистецтві. Сугестивна функція близька до виховної, проте, над відміну від першого, тут йдеться про звернення мистецтва до позасвідомого.

Суггестія була притаманна вже мистецтву первісної людини - австралійські племена в ніч перед битвою піднімали свій дух, викликали приплив мужності за допомогою пісень і танців. Збереглося грецьке відання про те, як спартанці звернулися за військовою підтримкою до афінян, а ті задля кепкування надіслали до них кульгавого музиканта Тіртея. Проте ця допомога афінян виявилася надзвичайно дієвою, оскільки Тіртей своєю творчістю підняв дух спартанців і ті перемогли ворогів.

Виховна функція мистецтва

Здатність мистецтва до виховання пов'язують з активізацією емоційно-чуттєвого початку, емоційним впливом мистецтва на людину. В свою чергу

емоційні процеси знаходяться у тісному зв'язку з мисленням та інтелектом, а на думку радянського психолога Сергія Рубінштейн мислення, як психічний процес, вже само по собі являє єдність емоційного й інтелектуального. Відповідно, казка діє ефективніше на дитину, ніж логічні досвіди (Казка конкретна, а логіка абстрактна. Людина сприймає моделі поведінки казкового персонажу як свій власний досвід).

Інші форми суспільної свідомості дискретно впливає на людину (мораль формує етичні норми, політика - політичні погляди), мистецтво комплексно впливає на людину, формує цілісну особистість.

Естетична функція

Естетична функція - головна функція мистецтва, складає сутність художньої творчості, хоча й не перекреслює всі попередні. Мистецтво формує художні смаки, здібності й потреби людини, надає значимість світу в цілому і всім його проявам. Мистецтво пробуджує творчій дух особистості, бажання змінювати світ за законами краси й гармонії.

Інші функції мистецтва

Також виділяють ідеологічну, релаксаційну, фасцинуючу (захоплюючу) функцію, функцію суспільного формування.

Класифікація мистецтв

Традиційно види мистецтва поділяються за способом втілення художнього образу та за формою чуттєвого сприймання.

За способом втілення художнього образу розрізняють:

— просторові мистецтва — архітектура, скульптура, живопис, графіка, художня фотографія, декоративно-прикладне мистецтво та дизайн.
— часові мистецтва — радіо, музика, література
— просторово-часові — кіномистецтво, театр, танець, циркове мистецтво, відеогра тощо.

За формою чуттєвого сприймання розрізняють:

— слухові — музика, радіо
— зорові — архітектура, скульптура, живопис, графіка, художня фотографія
— зорово-слухові — театр, кіно, відеогра.

Ця класифікація не є універсальною, оскільки з появою писемності й нотної грамоти мистецтво слова й музика набули графічних зображень. Також в мистецтві слов зображення літер набуло самостійного естетичного значення - мистецтво каліграфії в Східних цивілізаціях. У кожній із цих трьох груп художньо-творча діяльність може користуватися:

— знаками зображувального типу, що передбачають подібність образів з чуттєво сприйманою реальністю (живопис, скульптура, графіка; література, акторське мистецтво);

— знаками незображувального типу, що не допускають впізнавання в образах реальних предметів, явищ, дій і звернених безпосередньо до асоціативних механізмів сприйняття (архітектурно-прикладні мистецтва, музика й танець);

— знаками змішаного типу, властивими синтетичним формам творчості (синтезу архітектури або декоративно-прикладного мистецтва з мистецтвами образотворчими; словесно-музичному — пісенному й актерсько-танцювальному — пантомімічному синтезу.

Також мистецтва можна класифікувати за використовуваними матеріалами:

— традиційні й сучасні матеріали (фарби, полотно, глина, дерево, метал, граніт, мармур, гіпс, хімічні матеріали, продукти серійної індустрії й т.д.) — архітектура, скульптура, живопис і т. д.
— сучасні способи зберігання інформації (сучасна електротехніка, цифрові обчислювальні машини) — медіамистецтво
— звук (чутні коливання повітря) — музика
— слово (одиниця мови) — література
— людину-посередника — (актор, клоун тощо).

Одним із перших до класифікації мистецтв звернувся поет Горацій: писав, що поезія - це живопис, що говорить, а живопис - німа поезія. Більш ніж 2000 років таке визначення вважалося вичерпним. У XVIII ст. Лессінг у трактаті “Лаокоон” звернув увагу читача на те, що один і той самий образ не може бути однаково зображений у різних видах мистецтва. Жахливе, страшне в слові впливає на читача, але скульптор не може передати всю послідованість подій, тому має обирати момент, який поєднає в собі передуючі й подальші події. Скульптурна статуя “Лаокоон” зображує різні стадії боротьби людей із чудовиськом, останню з яких демонструє сам давньогрецький жрець. Скульптор завжди залишає надію на роз'язку драматичної ситуації, тому що це складає динамізм композиції.

Словесне мистецтво зображує всі події по черзі, в окремих деталях, та це не створює враження краси. Для подолання цих складнощів талановитий автор залишає місце фантазії читача. У літературному творі не сказане, пропущене може важити більше, ніж детальний опис стану головного героя.

Один з варіантів класифікації видів мистецтв представив німецький

філософ Георг Вільгельм Фрідріх Гегель. Критерієм виступає співвідношення ідеї й форми твору:

— Символічна форма - ідея виступає в абстрактній односторонній формі. Характерно для мистецтва народів Стародавнього Сходу. Найбільш розвинутою на цій стадії виступає архітектура (її матеріал - неорганічна природа):

— Класична форма - ідея досягає належної конкретності, знаходиться в гармонії з формою. Мистецтво античної Греції, втілюється в скульптурі;

— Романтична форма - світ душі святкує перемогу над зовнішнім світом. Дух звільняється від чуттєвої оболонки, переходить у нові форми самопізнання - релігію, філософію. Це характеристика сучасного Гегелю європейського мистецтва, на цій стадії, за думкою філософа, відбувається розпад мистецтва. Лідуючими виступають живопис, музика, поезія (їхній матеріал: фарби, гра світла - для живопису, звук - для музики, звук як смисл - для поезії).

Роди, види, жанри - це формально-змістовні категорії, класифікація видів мистецтва подібна до живого організму, що постійно розвивається й змінюється. Розвиток мистетва відбувається шляхом подолання жанрових меж, тому при аналізі конкретного художнього твору треба звертати увагу на історичну епоху, в яку воно було створено.

Завдання для самостійного опрацювання:

– визначення термінів "мистецтвознавство", "мистецтво";
– види мистецтв;
– функції мистецтва.

ЛЕКЦІЯ 3
Образотворче та декоративне мистецтво. Види образотворчого мистецтва. Відомі художники Європи та України

Актуальність теми: особливості образотворчого та декоративного мистецтва, видатні митці.

Навчальна мета: вивчити особливості образотворчого та декоративного мистецтва, розглянути діяльність художників, опрацювати види образотворчого митсецтва.

План лекції

1. Особливості образотворчого мистецтва.
2. Види образотворчого мистецтва.
3. Видатні художники та школи.

Образотворче мистецтво — мистецтво відображення сущого у вигляді різних образів, зокрема таких як художні образи на площині (графіка, малярство тощо) та в просторі (скульптура).

Образотворче мистецтво відображає дійсність у наочних образах, відтворює об'єктивно наявні властивості реального світу: об'єм, колір, просторовість, матеріальну форму предмета, світлоповітряне середовище тощо. Проте образотворче мистецтво зображує не тільки те, що доступне безпосередньому зоровому сприйняттю, але й передає розвиток подій у часі, певну фабулу, розгорнуту оповідь. Воно розкриває духовний склад людини, її психологію.

Образотворче мистецтво у сукупності своїх видів створює реальну картину життя людини та природи, а також наочно втілює ті образи, яких немає в реальності, які є наслідком людської фантазії.

Творчих працівників у царині образотворчого мистецтва узагальнено називають художниками (хоча здебільшого кожен із них спеціалізується у певній галузі образотворчого мистецтва — як скульптор, маляр, графік тощо).

Види образотворчого мистецтва

— Живопис

— Скульптура

— Графіка

— Декоративно-ужиткове мистецтво

Живопис (**маля́рство**, фр. peinture, англ. painting, болг. живопис, рос. живопись, пол. malarstwo, чеськ. malířství) — вид образотворчого мистецтва, пов'язаний з передачею зорових образів нанесенням фарб на тверді, гнучкі або тканеві поверхні, а також твори мистецтва, створені таким способом.

Найбільш поширені твори живопису, виконані на пласких або майже пласких поверхнях, таких як натягнуте на раму полотно, папір, поверхні стін і т. д. До живопису відносять і виконані фарбами зображення на декоративному та церемоніальному посуді, поверхня якого може мати складну форму.

Скульптура (лат. sculptura, від лат. sculpo — вирізаю, висікаю) — ліпка, пластика, вид образотворчого мистецтва, твори якого мають об'ємну, тривимірну форму і виконуються із твердих чи пластичних матеріалів. Скульптура зображує головним чином людину, рідше тварин, її головні жанри — портрет, історичні, побутові, символічні, алегоричні зображення, анімалістичний жанр. Художньо-виразні засоби скульптури — побудова об'ємної форми, пластичне моделювання (ліпка), розробка силуету, фактури, у деяких випадках також кольору.

За своєю формою розділяють два види скульптури: рельєф та круглу скульптуру. Остання в залежності від призначення ділиться на монументальну (великі архітектурні ансамблі, пам'ятники), монументально-декоративну (прикрашає будинки та парки) та станкову (зазвичай представлена в музеях, на виставках або є частиною інтер'єру)

Графіка (нім. Graphik, грец. graphikos «написаний») — вид образотворчого мистецтва, для якого характерна перевага ліній і штрихів, використання контрастів білого і чорного, та менше ніж у живопису, використання кольору. Графічний — виконаний у стилі графіки.

Різновид образотворчого мистецтва, що зумовлюється специфічними засобами зображення лініями, штрихами, крапками і плямами на поверхні,основою якої, зазвичай, виступає білий папір. Твори можуть мати як монохромну, так і поліхромну гаму.[1]

Графіка поділяється на такі різновиди:

— станкова

— книжкова

— плакатна

— прикладна
— архітектурна

Декоративно-ужиткове мистецтво — один із видів художньої діяльності, твори якого поєднують естетичні та практичні якості. Декоративне означає «прикрашувати».Ужиткове ж означає, що речі мають практичний вжиток, а не лише є предметом естетичної насолоди.

Головне завдання декоративно-ужиткового мистецтва — зробити гарним речове середовище людини, її побут.

Краса творів ужиткового мистецтва досягається завдяки декоративності. Декоративність є єдино можливим засобом вираження змісту та художньої образності. Поділ декоративно-ужиткового мистецтва на жанри здійснюється за призначенням предмета — меблі, одяг, посуд тощо, за технікою виконання — різьблення, ткацтво, розпис, за матеріалом — дерево, кераміка, текстиль, камінь, лоза, тобто використання природних матеріалів; метали та їх сплави, пластмаси, скло, порцеляна, папір та ін., тобто використання штучних, винайдених людиною матеріалів.

Перелік мистецьких напрямів за алфавітом

— Академізм
— Ампір
— Бароко
— Готика
— Дадаїзм
— Еклектика (в архітектурі, тобто історичні стилі в суміші)
— Імпресіонізм
— Класицизм
— Кубізм
— Натуралізм
— Прерафаелізм
— Примітивізм
— Романський стиль або романика
— Реалізм
— Символізм
— Фовізм

Видатні художники, за країнами

— Австрія (Мартин Альтомонте, Маульперч, Лампі)
— Англія(Неллер Годфрі, Вільям Хогарт, Гейнсборо, Рейнолдс, Джордж Ромні, Вільям Тернер, Берн-Джонс, Фредерік Лейтон)

— Бельгія (Луї Галле, Курт Пейзер).
— Білорусь (Ісачов Олександр Анатолійович)
— Голландія 17 століття (Франс Халс , Ян Вермер , Рембрандт, Якоб ван Рейсдаль , Ян Стен ,Герріт ван Хонтхорст , Тербрюгген, Матіас Стомер ,Дірк ван Бабюрен , Пітер Клас ,Корнеліс Трост)
— Іспанія (Ель Греко, Хуан Санчес Котан, Франсіско де Сурбаран, Веласкес, Хосе де Рібера, Бартоломео Естебан Мурільйо, Гойя, Сулоага, Пікассо)
— Італія (Римська школа, Венеціанська школа, Неаполітанська школа, Болонська школа, Генуезька школа, Умбрійська школа тощо)
— Нідерланди 15—l6 століть (Робер Кампен, Гуго ван дер Гус, Ганс Мемлінг, Рогір ван дер Вейден, Антоніс Мор, Пітер Брейгель Старший, Мабюз
— Німеччина (Дюрер, Лукас Кранах Старший, Ельсхеймер, Рафаель Менгс, Каспар Давид Фрідріх, Макс Клінгер, Кете Кольвіц)
— Російська імперія (Антропов, Левицький Дмитро Григорович, Боровиковський Володимир Лукич, Венеціанов, Левітан, Врубель, Головін Олександр Якович, Суриков Василь Іванович, Коровін, Серов Валентин, Борисов-Мусатов, Олександр Бенуа, Леон Бакст, Філіп Малявін, Борис Кустодієв, Серебрякова, Натан Альтман, Пластов Аркадій Олександрович, Михайло Нєстєров, Корін Павло Дмитрович, Смірнов Микола Миколайович, Жилінський Дмитро Дмитрович)
— Польща (Ян Матейко, Яцек Мальчевський)
— США (Вінслоу Хомер, Джордж Беллоуз, Ендрю Ваєт)
— Фландрія 17 століття (Рубенс, Ван Дейк, Франс Снейдерс)
— Франція
— Україна (Рєпін, майстер апостолів Покровської церкви на Подолі, Мурашко, Федір Кричевський, Садовський Віталій, Якутович Сергій Георгійович, Василь Лопата).
— Швейцарія (Урс Граф, Ганс Гольбейн молодший, Конрад Віц, Ліотар, Арнольд Беклін, Фердінанд Ходлер, Ганс Ерні)
— Швеція (Олександр Рослін, Андерс Цорн).

Завдання для самостійного опрацювання:

– Види образотворчого мистецтва;
– особливості живопису;
– видатні художники.

ЛЕКЦІЯ 4

Архітектура. Особливості архітектурних споруд. Класифікація архітектурних споруд. Архітектурні стилі. Архітектурні стилі Львова

Актуальність теми: особливості архітектури як виду мистецтва, типи архітектурних споруд, архітектурні стилі.

Навчальна мета: розглянути особливості архітектури, зокрема, архітектурні стилі, вивчити діяльність відомих архітекторів.

План лекції

1. Архітектура. Типи архітектурних споруд.
2. Архітектурні стилі.
3. Архітектурні стилі Львова

Архітектура (грец. αρχιτεκτονικη — будівництво), — це одночасно наука і мистецтво проектування будівель, а також власне система будівель та споруд, які формують просторове середовище для життя і діяльності людей відповідно до законів краси. На сучасному етапі розвитку людства архітектура становить одну з найважливіших частин засобів виробництва (промислова архітектура — будівництво заводів, фабрик, електростанцій, тощо) та матеріальних засобів існування людського суспільства (громадянська архітектура — житлові будинки, громадські споруди та ін.). Її художні образи відіграють значну роль у духовному житті суспільства.

Функціональні, конструктивні та естетичні якості архітектури, а саме користь, міцність та краса, — тісно взаємопов'язані. Від конструкційного рішення багато в чому залежать і естетичність творів архітектури. Споруда не тільки повинна бути міцною, але і виглядати має міцною. Надлишок матеріалу навпаки викликає враження надмірної ваги. Візуальна ж недостатність матеріалу асоціюється з нестійкістю, ненадійністю та викликає здебільшого негативні емоції. Функціональне призначення будівлі визначається її типом, в залежності від якого обираються засоби створення певного художнього вигляду. Останній створюється за допомогою засобів архітектурної композиції. Серед її основних засобів архітектоніка, масштаб, пропорції та ритмічні відношення, пластика, фактура та кольори.

Архітектурний стиль—сукупність основних рис та ознак архітектури певного історичного часу і місця, яка проявляється у функціональних,

конструктивних, мистецьких особливостях будов.

Архітектурні стилі:

Давньоруський стиль утворився на основі візантійської архітектури і самобутнього народного стилю і придбав свої характерні риси в Київській Русі. Спочатку у Києві, Чернігові, Новгороді, Полоцьку, Володимирі, а потім розвився з впливом місцевих традицій у Суздалі, Пскові, Смоленську та інших місцях, дійшовши до наших часів. Цей стиль є головною підставою на якії потім розвилася наша національна культура, він є втіленням віри у Господа Ісуса Христа наших предків і остаточного зречення від поганства, та на віки прийняттям спасительних християнських цінностей.

Свята Софія Київська, Кирилівська церква, інші. Такі давні храми особливо надихають на молитву і говорять про приємственність поколінь в дусі Православ'я. Все в них говорить про давню історію і велич Київської Русі, відчуваєш тайну і неперевершеність грецьких і руських майстрів храмобудування і іконопису. Тут особливо дивуєшся глибиною богословського задуму і християнської символіки.

В таких храмах присутня гранична строгість і простота фасадів, декоративна кладка цегли і каменю викладеного рядами, і рожевого вапняного розчину (фасади тоді не тинькували). Входи аркові, пізніше з'являються перспективні портали. Навколо соборів улаштовуються, іноді, відкриті галереї на арках, на другому ярусі, крім хорів, були виходи на відкриті площадка - гульбища (собор Св. Софії в Києві). Храми були хрестово-купольні в своєму конструктивному рішенні, одно і багато банні, особливо соборні, від 5 до 13, покривалися спочатку (у X ст. - Успенська-Десятинна церква в Києві) черепицею, пізніше аркушами свинцю. Мали форму сфери, як у Візантії, але пізніше стали робити витягнутими, придбали поступово форму шолома, а у XVI-XVIII ст. - форму груші (в Україні) і форму цибулини (в Росії), але це вже інші стилістичні спрямування. Бані на високому циліндричному барабані з вузькими щілиноподібними арковими вікнами, такі ж і на фасадах. Циліндричні склепіння видні зовні у вигляді закомар. Яскраво виділені циркульні вівтарні апсиди, які перекривають напівсферичні куполи-конхи. Підлоги мозаїчні і мармурові.

Храми, починаючи з кінця XII ст. будуються повністю цегляними, невеликого розміру, одно банними, але більш високої пропорції, це вертикальне прагнення потім стало характерною рисою. До кінця XII-

поч.XIII ст. деякі храми (Новгород і ін.) покриваються обмазкою і біляться. Будуються храми з цегли й облицьовуються каменем - білим вапняком (Володимир, Суздаль). Дах і купол покривають мідними аркушами і згодом золотять. На фасадах зустрічається багате різьблення по камені (аркатурний пасок з колонками, навіть барельєфи святих, хрести, орнаменти).

Внутрішнє оздоблення храмів того часу урочисте і парадне, у соборах мозаїка (особливо у вівтарній апсиді, куполі) і фресковий розпис (пізніше вівтар, стіни, стеля, куполи покривалися тільки фресками). Головний неф храму і вівтар, розділяв одне чи двох ярусний іконостас (до XVI ст. іконостас закінчив своє формування - 5-6 ярусний).

Головні пам'ятники цього стилю - Софіївські собори у Києві, Новгороді і Полоцьку, Спасо-Преображенський собори у Чернігові й Успенський Печерського мон-ря в Києві - XI ст.; надбрамна Троїцька церква Печерського мон-ря, Спаса на Берестові і Кирилівська в Києві, Борисо-Глібські собори у Вишгороді і Чернігові, Успенські та Дмитриєвський собори Єлецького мон-ря в Чернігові і у Володимирі, церкви Покрова на Нерлі, Архангело-Михайлівська у Смоленську та собор у Володимирі - XII ст. Церкви Василя в Овручі і Параскєви П'ятниці в Чернігові - XII-XIII ст., і багато інших. Нажаль не всі храми дійшли до нас, а ті що дійшли були частково зруйновані, а після відбудов частіше змінювали свої риси, стиль і більшу частину первісного вигляду. Храми тинькувались, багато прикрашались ліпниною, «одягаючись» у стиль ренесанс чи бароко, але головне залишалося - дух і внутрішній простір...

Романський стиль (XI–XII ст.) (від лат. romanus — римський) — повноцінно виявив себе передусім в архітектурі. Будови романського стилю різноманітні за типами, за конструктивними особливостями, за декором. Найбільша увага приділялася спорудженню храмів, монастирів, замків, які розташовані на підвищених місцевостях. Романський стиль вирізнявся масивністю споруд. Основним будівельним матеріалом романської архітектури був камінь.

У межах романського стилю водночас з архітектурою й у тісному зв'язку з нею розвивалися монументальний живопис та скульптура. За художніми ознаками мистецтво цього періоду схематичне, умовне. Романська композиція давала змогу використовувати простір, позбавлений глибини, різномасштабні фігури, утрирувані жести.

Важливу роль зіграло орнаментальне мистецтво, яке в романському стилі вражає багатством і різноманітністю мотивів. В орнаменті своєрідно

спліталися традиції античності Візантії, Ірану й навіть Далекого Сходу.

Термін «романський стиль» виник порівняно недавно — у першій половині XIX ст., коли був виявлений зв'язок середньовічної архітектури з римською.

У XI—XII ст. церква мала величезний вплив на життя суспільства загалом, зокрема на духовне життя, культуру й державність, тому вона виявилася й головним замовником архітектурних споруд, що сьогодні розглядаються як твори мистецтва.

У церковних проповідях піднімалася тема гріховності світу, сповненого гріха й спокус, підвладного впливу таємничих і страшних сил. Ця тема сприяла розвитку в романському мистецтві Західної Європи етичного й естетичного ідеалу, протилежного до античного мистецтва. У зв'язку з тим, що провідним видом мистецтва в той період була архітектура, їй приділялася роль тієї ланки, що «впливала» візуально й духовно на віруючих. Сюжети Страшного суду й Апокаліпсиса, біблійні сцени, скульптури — ось що масово було присутнє в оформленні церков. Перевага духовного над тілесним виражалася в контрасті полум'яної духовної експресії й зовнішньої потворності.

Романські храми, переважно монастирські, повинні були виглядати масивно, міцно і надійно, тому будувалися вони з великого каменю, мали прості форми, із перевагою вертикальних або горизонтальних ліній, дуже вузькі дверні й віконні отвори і півциркульні арки. Суворі, важкі зовнішні форми надавали романському храму суворого і простого вигляду. Щоб якось «розвантажити» конструкцію храму, архітектори створили склепіння у вигляді хрестів. Безліч вільних площин сприяла поширенню монументальної скульптури, що знайшла своє місце на площинах стіни або поверхні капітелей і виражалася у формі рельєфу.

Фігурні композиції мають різні масштаби; їхні розміри залежать від ієрархічної значущості того, хто зображений: найбільша фігура Христа, трохи менші — ангелів і апостолів, найменші — простих смертних. Крім того, фігури знаходяться у певному співвідношенні з архітектурними формами. Зображення в середині — більші, ніж ті, що знаходяться у кутках. На фризах фігури мають присадкуваті форми, на носійних частинах — подовжені. Саме таке розташування фігур і їхніх форм є характерною рисою романського стилю.

У XII ст. уперше для декорування фасадів церков використовують скульптурні зображення. Найчудовішим творінням романської

монументальної пластики є гігантські рельєфні композиції над порталами храмів. Сюжетами найчастіше були грізні пророцтва Апокаліпсиса і Страшного суду. Композиція суворо підпорядкована принципу ієрархії: у центрі величезна й нерухома фігура Христа, навколо неї — безліч фігур, що передають бурхливий рух.

Готика (XIII—XIV ст. (в окремих країнах — до XVI ст.)) (від італ. gotico, буквально — готський, від назви німецького племені готів) — готичний стиль, художній стиль, що є заключним етапом у розвитку середньовічного мистецтва країн Західної, Центральної та частково Східної Європи (між серединою 12 і 15-16 ст.). Термін «Готика» був введений теоретиком мистецтва і архітектором Джорджо Вазарі і далі поширений італійськими гуманістами епохи Відродження як принизливе означення всього середньовічного мистецтва, що виникло не без впливу активності германських племен, котрі вважалися «варварськими». З початку 19 ст., коли для мистецтва 10-12 ст. прийняли термін «романський стиль», було обмежено хронологічні рамки готики, в якій, у свою чергу, почали виділяти ранню, зрілу (високу) та пізню фази.

Готика як стиль привертає увагу пошуком синтезу між архітектурою, живописом і скульптурою. Майстри готики широко зверталися до образів народної фантазії. Водночас ,в готиці більше, ніж у романському стилі, відбився вплив раціонального сприймання світу,широке використання інженерних досягнень свого часу.

Готичні майстри широки використовують башти,стрілчасті арки,пінаклі,скульптури. Всі елементи готичних соборів стрімко підносяться вгору, що надає готичним спорудам динамічності, величі.Фантастичної краси соборам готики надае використання вітражів, найдавніші зразки яких зберіглися у Великій Британії та Франції(вітражі Шартру).

Сутність готики полягає в зіставленні протилежностей, у здатності об'єднати абстрактну ідею та живий трепет життя, у прагненні пронизати земну плоть злетами духовної енергії. Готична архітектура водночас конструктивна та зображувальна , а готичні собори швидко стали центрами суспільного життя.

Пам'ятками цього стилю є Собор Паризької Богоматері (Нотр-Дам), Лондонське Вестмінстерське абатство, Міланський собор в Італії і т.д.

В Україні готичний стиль припадає на кінець XIV - кінець XV століття. На західних землях, які менше за інші потерпіли від монголо-татарської

навали, тоді зростають міста, розвиваються ремесла й торгівля. В українські міста прибуває багато поселенців, переважно німців, які принесли в мистецтво, а зокрема в архітектуру, нові стильові форми.

Серед культових споруд переважали католицькі костели. Вирішальну роль у формуванні нового стилю відіграв Львівський катедральний костел. Його заклали на початку 60-х років XIV століття, а завершили в основному в 80-х роках наступного.

Серед будівничих цього храму відомі Нічко, Йоахім Гром, Амброзій Рабіш; одним із найтурботливіших опікунів будови в міських актах названо Петра Штехера.

Об'ємну композицію костелу витворено завдяки двом головним складовим: пресбітеріуму (вівтарній частині) та корпусу нав (власне молитовній залі).

Розквіт катедральної готики в Україні припадає на часи правління короля Владислава II Ягайла (1386-1434).

Відродження *або* ***Ренеса́нс*** (фр. Renaissance — «Відродження») — епоха в розвитку ряду країн Західної та Центральної Європи (в Італії 14-16 століття, в інших країнах — кінець 15 — початок 17 століття), перехідна від середньовічної культури до культури нового часу. У Львові – XVI ст. –30-ті рр. XVII ст.

За своєю основою Ренесанс йому властивий гуманістичний світогляд, звернення до культурної спадщини античності, її «відродження» (звідси і походження терміну).

В Україні на початку 16 — пол. 17 ст., за доби розвитку міст і зростання міщанського стану. Пам'ятки Ренесансу характеристичні насамперед для західної області України, зокрема для Львова, до якого приїздили кваліфіковані майстри з мистецьких центрів Італії (Кастіліо Петро, Італьчик Петро, Красовський Петро, Римлянин Павло й ін.) і Німеччини (Пфістер Йоганн, Горст Гайнріх, Шольц Гануш та ін.). Елементи Ренесансу помітні в перебудові (у Кам'янці-Подільському, Меджибожі — 1545) і будові замків (Синявських у Бережанах — 1534 — 55, С. Конецпольського у Підгірцях та ін.). Свідоцтвом раннього Ренесансу є кам'яниця Орсеттіх у Ярославі (1570), синагога в Сатанові (1532) й ін. Львів після пожежі 1527, яка знищила будови візантійської і ґотичної доби, відбудувався у стилі Ренесансу: «Чорна кам'яниця» (1577), дім Корнякта (1580) в Ринку, ансамбль Братсько-Успенської церкви з каплицею Трьох Святителів і вежею, монастир-фортеця Бенедиктинок з льоджею (1595),

синагога Золотої Рози (Ренесанс у поєднанні з готикою, 1582), каплиці Боїмів і Кампіянів — початок 17 ст., костьол Бернардинів (Ренесанс з манеризмом, 1600-30). Зразком пізнього Ренесансу, що переходить у бароко, є Іллінська (Богданова) церква в Суботові (1653). Деякі елементи Ренесансу мали також перебудовані церкви старокняжої доби в Києві, Чернігові та ін. Поряд з мурованим будівництвом і з певною аналогією до нього розвинулося дерев'яне церковне будівництво (церква св. Духа в Потеличі, св. Юра і Воздвиженська в Дрогобичі, собор Благовіщення в Ковелі, Крехівський монастир й ін.). Прикладом містобудування доби Ренесансу за принципами регулярного плану можуть бути Жовква (будівничий А. Прихильний) і Броди (архітектор Дель'Аква, інженер Боплан).

У скульптурі Ренесанс дав спроби реалізму у лежачих або напівлежачих постатях на саркофагах (К. Рамультової у Дрогобичі, О. Ванька-Лагодовського в Уневі (1573), князя К. Острозького у Києві (1579), дітей Даниловичів у Жиравці (1580) та ін.), у рельєфах на кам'яних плитах і погруддях. Декоративна різьба почала розвиватися у Львові. Німецько-нідерландські й італійські каменярі-різьбарі застосували форми Ренесансу в оздобленні фасадів, обрамлень вікон і входів та інтер'єрів («Чорна кам'яниця»). Шедевром архітектурно-декоративного різьблення доби Ренесансу є портал каплиці Трьох Святителів. У добу Ренесансу збагатилася дерев'яна різьба — вівтарна й іконостасна (у церкві св. П'ятниць у Львові, св. Духа в Рогатині, у Молчанському і Спасо-Преображенському соборах у Путивлі й ін.). В іконах Ренесанс відбився тільки спорадично, але його сліди ще помітні на початку 18 ст. (Богородчанський іконостас 1705). Зате Ренесанс спричинився до емансипації портрета (К. Корнякта, В. Лянґиш), а ще більше помітний у графіці й мініатюрі (Пересопницьке євангеліє — 1550 — 51), а також у друкарстві.

У декоративно-ужитковому мистецтві впливи Ренесансу позначилися у декорі золотарських виробів — посуду, предметів церковного призначення (оправа євангелія так званого Горностаєвого — 1542), зброї (церемоніальний меч львівських війтів), ювелірних прикрас тощо. Також відомий стиль Ренесансу у мебльовому мистецтві, кераміці, гаптуванні й вишиванні шовком, у яких в орнаментиці мотиви візант. трилисника замінено акантом, гранатом, лілеями, часто поряд місц. флори.

Для доби Ренесансу як на заїході, так і у слов'янський країнах, зокрема

в Україні, характеристичний синкретизм — сполучення теоретичних думок з галузі філософії, теології, політики і конкретних наук з гарною літературною формою (поетичною або реторичною).

Бароко (іт. barocco — вибагливий, химерний) — стиль у європейському мистецтві у 16-18 ст.

Характерна пишнота, парадність, яскравість кольорів, контрастність, екстравагантність орнаменту, асиметрія конструкцій. В архітектурі панують сильні контрасти об'ємів, перебільшена пластика фасадів, світлотіньові та кольорові ефекти. Живопис і скульптура відзначаються декоративно-театральними композиціями, тонкою розробкою колориту і ефектів освітлення, ускладненою пластикою, парадністю.

Класиці́зм (англ. classicism, від лат. classicus — зразковий) — напрям в європейській літературі та мистецтві, який уперше заявив про себе в італійській культурі XVI ст. Найбільшого розквіту досягає у Франції (XVII ст.). Певною мірою притаманний усім європейським літературам, у деяких зберігав свої позиції аж до першої чверті XIX ст.

У Львові – кін. XVIII ст. – перша пол. XIX ст.

Архітектурні споруди: плац галицьких митрополитів, колегія піарів, ратуша, будинок губерніального уряду (обласна адміністрація), будинок колишньої гауптвахти, бібліотека Стефаника.

Романти́зм (Історизм) (фр. romantisme) — ідейний рух у літературі, науці й мистецтві, що виник наприкінці 18 ст. у Німеччині, Англії й Франції, поширився з початку 19 ст. в Росії, Польщі й Австрії, а з середини 19 ст. охопив інші країни Європи та Північної і Південної Америки.

Романтизм, що виник після французької революції, в умовах утверджуваного на зламі 18 — 19 ст. абсолютизму, був реакцією проти раціоналізму доби Просвітництва і застиглих форм, схем і канонів класицизму.

Історизм у Львові – 40–90-ті рр. XIX ст.

Завдання для самостійного опрацювання:

- особливості архітектури;
- архітектурні стилі;
- архітектурні шедеври України.

ЛЕКЦІЯ 5
Архітектура України. Сакральні споруди

Актуальність теми: Особливості архітектури сакральних споруд України.

Навчальна мета: вивчити особливості сакральних пам'яток архітектури України.

План лекції

1. Особливості сакральних споруд.
2. Муровані українські храми.
3. Дерев'яні церкви.
4. Храми інших релігій.

Сакральний – священний; той, що стосується релігійного культу й ритуалу, обрядовий

Храм — будівля, присвячена Богу і призначена для Богослужінь, або ж культова споруда, призначена для здійснення богослужінь і релігійних обрядів.

Слово «храм» запозичено українською мовою з церковнослов'янської, в якій воно мало значення «будинок, будівля, житло, дім». Відповідне давньоруське слово з повноголоссям, що й досі збереглося в українській мові — це «хором(и)». У зв'язку з тим, що слово «храм» у значенні «дім» вживалося здебільшого у релігійних текстах, воно набуло значення «Божий дім, церква, храм».

ХРИСТИЯНСТВО

Термін "церква" вживається у двох значеннях.

Церква (грец. Ἐκκλησία, "зібрання вірних") — християнська організація духівництва і віруючих. Також локальне представництво такої організації.

Церква (грец. Κυριακη (οικια), «дім Господа») — храм, в якому відбувається християнське богослужіння.

Церква (храм) - це освячений дім Божий, в якому віруючі збираються для прославлення Бога в молитвах і богослуженнях.

У Старому Заповіті перший храм на честь істинного Бога був зведений Мойсеєм. Це було після того, як Господь явився йому на Сінайській горі.

Цей храм був пересувний. Він мав вигляд намету, і тому його можна було складати й переносити з одного місця на інше. Він називався скинією. У 1017 році до Христа цар Соломон побудував в Єрусалимі кам'яний храм, за зразком храму Мойсеєвого, але в значно більших розмірах. Після повернення юдеїв з Вавилонського полону вони побудували в Єрусалимі новий храм на місці першого, зруйнованого Навуходоносором.

В Новому Заповіті першим християнським храмом була горниця, в якій Ісус Христос встановив Таїнство Святого Причастя. В часи гонінь християни переважно збирались для молитви в таємних місцях, наприклад у печерех,катакомбах, на кораблях і ін.

Храм, його складові частини, їх значення

За своїм зовнішнім виглядом християнські храми здавна будувались переважно у вигляді корабля, кола або хреста. Всі ці форми мають символічне значення. Форма корабля нагадує вірним, що навкруги них море життя, а Церква Христова спроможна привести людину до небесної пристані. Форма кола означає вічне існування Церкви. А форма хреста нагадує, що хрест є справжньою основою Церкви.

Храм найчастіше прикрашається кількома банями (куполами), що завершуються хрестами. Це означає, що Христос є Головою всіх християн, коли розп'ятий був на хресті. Кількість бань на святинях може бути від однієї до дванадцяти, і це теж має свою символіку. Одна баня символізує Єдиного Бога; дві - гармонійне з'єднання Божого і людського єства в особі Сина Божого Ісуса Христа; три бані вказують на Єдиного Бога у Святій Тройці; 4 бані – чотирьох Євангелістів; п'ять символізують Ісуса Христа й чотирьох євангелистів; сім бань - сім Святих Таїнств; дев'ять - дев'ять чинів ангельських; дванадцять бань пригадують про дванадцятьох апостолів.

Вхід у храм повинен бути з заходу, а вівтар - зведений до сходу, на знак того, що Церква Христова була заснована на Сході, бо там сталося все те, що Ісус Христос звершив на землі для спасіння людей. Тому вірні під час богослуження звертаються лицем до Сходу, де жив, проповідував Своє вчення, страждав, помер, воскрес і вознісся на небо Спаситель.

Всередині християнський храм поділяється на три головні частини. В цьому відношенні він має подібність до старозаповітнього храму, який також поділявся на три головні відділи або частини. Складові частини православного храму такі: притвор, середній храм і вівтар.

– притвор (бабинець) –

– нава (середній храм) –

– вівтар – третя головна частина храму. Вівтар звичайно будується вище середини храму і відділяється від неї перегородкою - іконостасом, на якому малюються ікони.

Вівтар означає «високий жертівник». Це слово латинське, складається з двох слів: «альта» - високий і «ара» - жертівник. Ця назва повністю відповідає цій частині храму, де приноситься найсвятіша безкровна жертва Тіла і Крові Господніх. Ця частина храму зображує собою саме «небо», де Богочоловік Ісус Христос з Пречистою Своєю Матір'ю та сонмом ангелів і святих перебуває у вічній славі і безперестанку піклується про віруючих, що живуть на землі. І так, як небо недоступне для земного житла, так і вівтар, по закону Церкви, повинен бути недоступним для осіб, які не мають особливого освячення.

В самому вівтарі, в середині його, знаходиться Престіл, на якому таїнственно присутній Сам Христос, Цар Слави.

Святий Престіл має найбільше значення у вівтарі і взагалі в усьому храмі; як вже подано вище, - «місце невидимого перебування Самого Бога» і як Жертовник, на якому приноситься Найсвятіша Жертва Тіла і Крові Христових.

З лівого боку (у північно-західній частині вівтаря) від Престолу знаходиться Жертівник, на якому звершується проскомидія. Жертівником називається стіл, на якому під час звершення проскомидії приготовляються Святі Дари для Таїнства Святого Причастя.

На святому Престолі завжди стоїть дарохранительниця, цебто скринька, в якій знаходяться часточки Святих Дарів для причащання хворих, а також напередсвячені Дари. Інакше дарохранительниця називається ковчегом (ківотом) і служить, як згадка про Ковчег Заповіту старозаповітньої Церкви, в якому зберігалась Божа Святиня.

На Святому Престолі лежать також Святе Євангеліє та Животворчий Хрест.

Як вже зазначено вище, вівтар - це найсвятіше місце у храмі Божому, місце перебування Бога. Через те світським людям не належиться входити до святого вівтаря без конечної потреби. А якщо це вже необхідно, то слід конче схилити голову та осінити себе хресним знаменням.

Середній храм - це найбільша частина святині, де збираються християни під час Літургії та молитов. Ця середня частина святині, яку названо навою (від лат. «навіс» - корабель), була розділена колонами на три частини. Спереду нави, перед іконостасом, збудовано підвищення, яке

називається солеєю. Середина солеї, де диякон читає Євангелію та виголошує єктенії, а священик - проповіді, зветься амвоном. Амвон - слово грецьке, означає «піднімаюсь». Тож, як бачимо, амвон знаходиться на солеї. Клірос - це краї солеї з північної та південної сторони, які служать місцем для читців та співаків. Це місце призначене для нижчих чинів церковнослужителів.

При кліросах звичайно ставлять хоругви, тобто знамена або знаки перемоги Ісуса Христа над смертю та християнської віри — над світом. На хоругвах зображується Воскресіння Господа; вони використовуються при святкових хресних ходах.

Перед амвоном навпроти царських врат знаходиться тетрапод.

Напроти царських воріт, в кінці нави, розміщені хори - підвищення для людей, що співають в хорі. Бо ж хор прикрашає церковний спів, яки й є невід'ємною частиною православного богослуження.

Дзвіниця— баштоподібна мурована (рідше дерев'яна), переважно культова, споруда зі дзвонами.

Каплиця — християнська культова споруда, призначена для релігійних відправ і молитов.

У східній християнській традиції каплиця – це невеличка церква (часто без вівтаря) або навіть простий стовп з іконою.

Каплиці споруджуються на відзнаку якоїсь події або як надгробний пам'ятник на площах, кладовищах або околицях міст і сіл, при в'їзді в населений пункт, на шляхах тощо.

В західній традиції християнства, а також у греко-католиків каплиця нерідко є повноцінним храмом (з вівтарем) і можливістю релігійних відправ у ньому.

Костьóл (пол. kościół), також ***Костел*** — польська назва релігійної споруди християн-католиків у Польщі та в Україні. Місце проведення богослужінь. Костел також може означати усю організацію католицької церкви.

МУСУЛЬМАНСТВО

Мечеть (араб. مسجد - масджид) — молитовний дім у мусульман.

Мечеть є будівлею, що стоїть окремо, з куполом-гамбізом, іноді мечеть має внутрішній двір (Мечеть аль-Харам). Флігелем до мечеті пристроюються вежі-мінарети числом від одного до дев'яти (число мінаретів повинне бути менше, ніж в мечеті аль-Харам). Молитовний зал

позбавлений зображень, але на стінах можуть бути написані рядки з Корану арабською.

У всіх мусульманських культових споруд є одна загальна риса – вони орієнтовані строго на мекку, або, точніше, на Каабу, те місце, куди посилаються молитви. Цей напрям на Каабу називається кібла (дослівно «те, що знаходиться навпроти»). Від нього отримала свою назву і задня, звернена до Кааби, стіна будь-якої молитовної будівлі в ісламі, яка теж називається кібла. У найраніший період, коли мечетей ще не було і молитва проводилася на обкресленій на піску ділянці землі, кіблу визначали по тіні увіткненого в землю списа. Орієнтація на мекку утвердилась тоді, коли Мухаммед, після переїзду общини до Медіни, оголосив язичницьке святилище – Каабу - і мусульманською святинею так само.

Стіна (кібла), звернена до Мекки, відмічена порожньою нішею, міхрабом. Праворуч від міхрабу розташована кафедра-мінбар, з якою проповідник імам читає свої проповіді віруючим в час п'ятничної молитви. При мечетях іноді працюють школи-медресе.

Кааба — будівля, кам'яна споруда прямокутної форми в центрі Священної Мечеті (аль—Масждид аль—Харам) у Мецці, головне святилище ісламу, яке мусульмани називають аль-Баіт аль-Харам, що означає «священний дім». Мусульмани всього світу під час молитви звертаються обличчям у напрямку Кааби. Навколо Кааби під час хаджу здійснюється обряд таваф.

Каабу виготовлено з граніту і вкрито зверху тканиною, усередині є приміщення. Її висота становить 15 метрів, довжина і ширина, відповідно, 10 і 12 метрів. Кути Кааби розташовано за сторонами світу і вони мають назви «єменський» (південний), «іракський» (північний), «левантійський» (західний) і «кам'яний» (східний), де на рівні 1,5 м вбудовано чорний камінь (аль-Хаджар аль-Есвад), посланий Аллахом з неба.

Зараз територія мечеті Месджед аль-Харам із майданом навколо Кааби становить 193 000 кв.м. Мечеть можуть одночасно відвідати 130 тисяч мусульман. У кутах мечеті стоять 10 мінаретів, шість із яких (разом з надбудовами у вигляді півмісяця) сягають висоти 105 метрів.

Щорічно для Кааби виготовляють особливе покривало — Кісву. Його верхню частину прикрашають вишиті золотом вислови з Корану. Для виготовлення Кісви потрібно 875 квадратних метрів тканини, товщина якої сягає двох і більше міліметрів.

До 160 року після Хіджри (коли паломництво здійснював

Аббасидський халіф Аль-Махді) покривала Кааби із року в рік надягали одне на одне. Доглядачі і служителі цього храму звернулися до халіфа із побоюваннями, що через нагромаджені покривала будівля може не витримати і розвалитися. У результаті халіф наказав вкривати Каабу не більше, ніж одним покривалом одночасно. Так роблять і досі.

ІУДАЇЗМ

Синаго́га (від грец. συναγωγή - зібрання, спільнота; гебр. כנסת בית — бейт кнессет, тобто дім зборів, зібрань) — юдейський молитовний будинок чи приміщення, де юдеї моляться Богові. Зазвичай являє собою споруду характерної архітектури. Щоправда, за юдейськими релігійними правилами, синагогою може бути будь-яке приміщення, яке було освячене за спеціальним обрядом.

Згідно з Талмудом, споруда синагоги повинна розміщуватись у центрі єврейського поселення, як правило, на підвищенні і бути домінантою всієї прилеглої території.

Синагога не тільки зробила вирішальний вплив на формування юдаїзму, але й послужила основою вироблених в християнстві і ісламі форм громадського богослужіння.

Традиція надає синагозі величезне значення в єврейському житті.

Синагоги будуються так, що їхній фасад завжди звернений до Ізраїлю, при можливості, до Єрусалиму, де стояв Храм (для європейських синагог це означає орієнтацію на схід). В усякому випаду, стінка, біля якої стоїть Арон кодеш (шафа, в якому зберігаються сувої Тори), завжди направлена в сторону Єрусалиму, і в будь-якому місці земної кулі єврей молиться, звернуться особою до нього.

Синагога має звичайно прямокутну форму, для чоловіків і жінок є окремі приміщення (це може бути балкон, бічній або задній межа). Біля входу поміщається раковина, де можна помити руки перед молитвою. У тій частині синагоги, яка відповідає розташуванню Святилища в Храмі, встановлюється великий шафа (іноді в ніші), покритий завісою, званим парохет. Така шафа називається синагогальним ковчегом (Арон кодеш) і відповідає ковчегу у Храмі, в якому зберігалися скрижалі з десятьма заповідями. У шафі знаходяться сувої Тори - саме священне надбання синагоги.

У центрі синагоги знаходиться узвишшя, зване біма або алмемар. З цього підвищення читається Тора, на ньому встановлено стіл для книги. Це

нагадує помост, з якого в Храмі читали Тору.

ХРИСТИЯНСЬКІ МОНАСТИРІ

Монастирі́ (грец. μοναστήριον - відлюдне житло) – релігійні громади ченців або черниць, що з належними їм землями та капіталами становили церковно-господарські організації. Відповідно до статуту, життя в М. бувало суворо спільне (спільножитні М.), напівспільне (в окремих келіях зі спільною трапезою та церковною відправою) і пустельниче. Крім ченців у М. жили послушники – світські особи, що готувалися стати ченцями. М. очолювали настоятелі (архимандрити, ігумени або ігумені,"старші","строїтелі" тощо) і при них монастирський собор, який звичайно обирав настоятеля.

Розрізняють монастирі православні, католицькі, греко-католицькі.

Православні монастирі залежно від умов історичних, правних і економічних, поділялися щодо своїх прав та підлеглості на: Лаври (в Україні – Києво-Печерська,Святогорська та Почаївська), ставропігійні М., залежні від найвищої церковної влади (в Україні – спочатку від царгородського патріарха, потім від московського патріарха і Синоду), кафедральні (підлеглі безпосередньо єпархіальному єпископові), самоправні (переважна більшість М.) та приписані до інших, більших М. (скити й скитики,"пустині"тощо).

Релігійним осередком М. була монастирська (соборна) церква (храм). Більші М. мали, крім головного храму і дзвіниці, ще інші церкви, каплиці, трапезні. На території М., крім церковних і житлових будинків, були ще різні адміністративно-господарські будови, майстерні, іноді шпиталі, школи, друкарні тощо. Монастирські споруди були обведені тином або муром. Деякі М. розросталися у великі будівельні комплекси, а в давні часи були справжніми фортецями з оборонними мурами, баштами та ровами.

Католицькі монастирі. На відміну від православних католицькі ченці об'єднані в так звані чернечі Ордени. Що це означає? У православ'ї кожен монастир живе своїм самостійним життям і підпорядкований єпархіальному архієреєві. Ставропігіальні монастирі підпорядковані безпосередньо Святішому Патріархові. У католиків ряд монастирів з одним статутом підкоряється одному загальному главі, який називається генералом чернечого Ордена. Він, як правило, є настоятелем старого з монастирів цього Ордена. Монастирі Ордена можуть бути розкидані по величезній території, навіть по всьому світу, але проте у них є єдине загальне керівництво, яке направляє все їх життя. На укр. землях, які свого часу

входили до складу Речі Посполитої, діяли бенедиктинський, домініканський, францисканський, бернардинський ордени, а також кармеліти та єзуїти. На зразок власне катол. орденів після Берестейської церковної унії 1596 тут було створено греко-катол. (унійні) чини св. Василія Великого (див. Василіани) та Феодора Студита (див. Студити).

Греко-католицькі монастирі. Уніати, або католики східного обряду– це вихідці з Православної Церкви або із стародавніх східних Церков (Коптської, Вірмено-григоріанської і ін.), які приєдналися до Католицької Церкви, визнали її віровчення і верховенство Римського Папи, але зберегли свій богослужебний обряд. Наприклад, на Україні – це традиційний візантійський обряд. Але як голова Церкви на літургії, безумовно, поминається Римський Папа.

В сучасній УГКЦ немає орденів. Монаші спільноти називаються Чинами та Згромадженнями.

Чоловічі:

- Василіанський чин святого Йосафата (Василіани)
- Монастир студійського уставу (Студити)
- Чин Найсвятішого Ізбавителя (ЧНІ) (Редемптористи)
- Згромадження Отців Салезіан святого Івана Боска (Селезіани)

Жіночі:

- Сестри чину святого Василія Великого (ЧСВВ) (Василіанки)
- Згромадження Сестер Служебниць Непорочної Діви Марії (ЗСС) (Служебниці)
- Згромадження Сестер св. Йосифа Обручника Пречистої Діви Марії (ЗССЙО) (Йосифітки)
- Згромадження Сестер Пресвятої Родини (ЗСПР) (Сестри Пресвятої Родини)
- Згромадження Сестер святого священномученика Йосафата Кунцевича (ЗСЙ) (Йосафатки)
- Згромадження Сестер Мироносиць під покровом святої Марії Магдалени (ЗСМ) (Мироносиці)
- Святопокровський монастир монахинь Студійського уставу (Студитки)
- Згромадження Сестер Милосердя святого Вінкентія ЗСМВ (Вінкентіянки)
- Згромадження Сестер Катехиток святої Анни (ЗСКА) (Катехитки)
- Згромадження Сестер Селезіанок (ЗСС) «Дочки Марії помічниці

християн» (Селезіанки)

– Сестри Місіонерки Найсвятішого Ізбавителя (МНІ) (Редемптористки)

САКРАЛЬНІ СПОРУДИ УКРАЇНИ

Церкви

Муровані

Українське храмове будівництво пройшло довгий шлях розвитку і має свою самобутню історію, яка ґрунтується на глибинній народній традиції, що ввібрала надбання візантійського церковного будівництва і західноєвропейських архітектурних стилів.

Перші муровані храми будувалися з використанням попередніх слов'янських традицій будівництва, зокрема дерев'яного.

Собор – це зібрання всієї церковної ієрархії чи значної її частини, скликане для вирішення важливих церковних справ, головно з питань віри, моралі та церковного правопорядку.

Собор–це головна церква міста, єпархії.

Свято-Михайлівський собор в Черкасах – **найбільший в Україні**. Свято-Михайлівський собор міста Черкаси - найбільший храм в Україні (висота - 74 м, довжина - 58 м, ширина - 54 м). Автор проекту - архієпископ Черкаський і Канівський Софроній. Будівництво велося з 1994 по 2000 рік, ще два роки продовжувались роботи по прикрашенню. 9 серпня 2002 року Свято-Михайлівський собор було освячено, але роботи по оздобленню собору продовжуються.

Найвища сакральна споруда – дзвіниця Києво-Печерської лаври. Її висота—96,52 метри.

У Києві біля станції метро «Либідська» скоро може вирости **найвищий у Європі православний храм** Святого Воскресення (УПЦ МП)—120 метрів висотою!

Правда, новий собор буде найвищим у Європі лише серед православних храмів. Їх випереджають католики. Світовий лідер — Ульмський собор у Німеччині, його висота 161,5 метри. З європейських гігантів за ним іде також представник Німеччини—знаменитий Кельнський собор. Його висота—157,4 метри. Із православних, для порівняння, висота Казанського собору в Санкт-Петербурзі—71,5 метри, Исакійського—101,5, храму Христа Спасителя в Москві разом з куполом і хрестом—105.

Найбільший дзвін – Кафедральний Свято-Преображенський собор в Одесі заклали 1794 року, освятили 1808-го. 1936 року за розпорядженням

обкому Комуністичної партії більшовиків України храм зруйнували. Його відновлення розпочалося 1999-го.

Вага найбільшого в країні дзвона—14 т 125 кг, висота—2 м 78 см, ширина—2 м 76 см. Велетня відлили на заводі ’Віра’ у Воронежі. Він на 4 т легший за знищений 1936 року. У Києві найбільший дзвін має Свято-Успенський собор Києво-Печерської лаври. Він важить—7,5 т.

Дзвін інтегрований у комп’ютерну систему управління 24 дзвонами собору. За допомогою неї можна програвати майже 100 мелодій. Найбільший дзвін працюватиме в особливо урочистих випадках.

Дерев’яні

Дерев’яна церковна архітектура України виникла задовго до офіційного Хрещення Русі. Хоч до нашого часу дійшли пам’ятки починаючи лише з 16-17 ст., але є дані археологічних досліджень, які засвідчують різноманіття дерев’яних храмів вже у 12-13 ст. [12]. Упродовж довгого, майже тисячолітнього свого розвитку дерев’яне сакральне будівництво в Україні витворило численні храми, різноманітні за виглядом та технікою спорудження. Особливого розквіту сакральне будівництво досягнуло у Західній Україні, де процес спорудження храмів не був перерваний насильницьким втручанням у справи зведення нових будівель, як то сталося в під російській Україні. Тому сакральне будівництво Галичини зберегло надзвичайно велику палітру різноманітних типів і форм церков, які є надбанням української та всесвітньої культури, є цікавими об’єктами краєзнавчого та релігійного туризму [9].

За висновками авторитетних вчених із різних країн (Б. Флетчер, Д.Бакстон, Й. Стржиґовський та ін.) наше дерев’яне церковне зодчество не має аналогів у народів планети. Не схоже воно, зокрема, й на те, що існує в сусідів–поляків, словаків, росіян тощо. На відміну від дерев’яної архітектури інших народів Європи, в нас церкви зводили в техніці зрубу – коли всі частини будівлі складали з розміщених горизонтально круглих колод або прямокутних брусів, добре припасованих один до одного. Ще однією особливістю, яка вирізняє дерев’яні храми українців серед будівництва інших етносів, – це перекриття головного церковного приміщення не пласкою стелею, а верхом – баштоподібним зрубом великої висоти. Таким чином зовнішній вигляд українських церков відповідає їх внутрішній планувальній структурі. Українці ще у XVст. винайшли особливий конструктивний прийом, якого нема в інших народів–залом–квадратний або іншої форми зруб накривають зрізаним пірамідальним верхом, на якому

розміщують черговий вужчий зруб з пірамідальним верхом і т.д. декілька разів [1].

З огляду на різне державне підпорядкування, географічні особливості регіонів України розвинулося і побутувало в Україні доволі велике число типів і шкіл народного сакрального будівництва. Але обов'язковим для всіх була тридільність чи хрещатість плану, покриття дахів і верхів та бань ґонтами чи лемешами. Ці традиції проходять через все народне сакральне будівництво аж до кінця 19–початку 20 ст. [12].

Виділяють наступні типи та стилі дерев'яних церков України:

типи:

бойківський, лемківський, гуцульський, буковинський, галицький, мармароський, волинський, поліський, подільський, середньонаддніпрянський, слобожанський, неоукраїнський стиль.

Найбільший дерев'яний храм – Троїцький собор у м. Новомосковськ Дніпропетровської обл. Має дев'ять верхів.

Завдання для самостійного опрацювання:

- роль громадських організацій у розвитку молодіжного туризму;
- особливості діяльності релігійних громадських організацій;
- особливості діяльності національно-патріотичних організацій.

ЛЕКЦІЯ 6

Архітектура України. Оборонні споруди. Особливості та історія формування оборонних споруд. Класифікація оборонних споруд. Оборонне будівництво України

Актуальність теми: Особливості архітектури оборонних споруд України.

Навчальна мета: вивчити особливості оборонних пам'яток архітектури України.

План лекції

1. Особливості оборонних споруд.
2. Замки України.

Замки України — одні з найцікавіших пам'яток історії в Україні. За даними кандидата історичних наук Сергія Трубчанінова, вчені налічують в Україні понад 5000 пам'яток фортифікації, проте від більшості з них сьогодні немає й сліду.

116 твердинь — або лише їх руїн — збереглося до нашого часу. Найвідомішими є замки Львова, Кам'янця-Подільського, Хотина, Мукачевого та інших міст на заході України.

Фортеця — укріплена фортифікаційна споруда з міцними капітальними спорудами, постійним гарнізоном, озброєнням та різними запасами, призначеними для тривалої кругової оборони.

Зазвичай, це обнесенна фортечним муром територія, у якій перебуває постійний гарнізон, з великим запасом продовольства та озброєння, для перебування у довготривалій облозі. Споруди фортеці складалися з мурованого замку, веж, сполучених фортечною стіною з бійницями. Також у фортецях будували церкви, а для гарнізону фортеці будувалися казарми. Фортеці були добре захищені системою земляних укріплень.

Замок—укріплена будівля, що використовується для захисту від ворога та зазвичай служить командним центром. Як правило, замок займає найвигідніше (з військової точки зору) положення на місцевості. Найчастіше цей термін вживається для позначення невеликої фортеці, переважно середньовічної, що здатна сама себе забезпечувати ресурсами. Нерідко замком також називають обнесену муром будівлю чи групу

будівель, які були помешканням феодалів, і мали як оборонну, так і жилу функції.

Більшість замків і фортець України споруджені на місці давньоруських фортець. На Русі практично всі оборонні споруди зводилися з дерева. Перші муровані оборонні об'єкти, так звані стовпи (аналог європейських донжонів) почав зводити князь Данило Галицький та його син Лев Данилович. Перші муровані замки та території України зводилися за тим же принципом, що і в Західній Європі. Основою замку був донжон (фр. donjon—володіння)—головна житлова і найкраще укріплена башта феодального замку в середньовічній Європі, яка виступала в якості рятівного пункту оборони. Якщо ворог захоплював замок, то донжон лишалась останнім «володінням», звідсіля й назва. Вважалась символом неприступності замку. Довкола замкової території – дитинця – зводилися мури з баштами, перед мурами викопувався оборонний рів.

У 14 ст. на історичну сцену виходить вогнепальна зброя. Але вона була ще не досконала. Тому ідеальним захистом від неї було будівництво високих і товстих мурів. У товщині мурів споруджували бійниці для стрільби. У давніх фортецях, ще до появи вогнепальної зброї, бійниці були вузькими і високими – для стрільби з лука. З розвитком вогнепальної зброї бійниці трансформуються. Вони були різних видів, але всі мали невеличкі зовнішні отвори – круглі або ключоподібні. Із внутрішньої сторони бійниці були врізані у товщину муру і мали бруствер, на який можна було сперти зброю.

Стіни завершувалися по-різному. Або мерлонами, або критими галереями. Також дуже часто на стінах або баштах споруджувалися машикулі.

Машикулі (фр. machicoulis, от средневекового фр. mache-col, «бить в голову»)—навісні бійниці, розміщені у верхній частині фортечних стін та башт, які головним чином призначені для вертикального обстрілу підніжжя мурів.

Замок українського чи польського магната XIV-XV ст. (з плином часу їх стало важко розрізняти, оскільки нащадки руських князівських родів потроху приймали католицизм та полонізувалися) був досить своєрідним помешканням, яке поєднувало у собі житлові та оборонні функції. Але варто зауважити, що у ті бурхливі часи захищеність була головною мірою, якою визначався ступінь комфорту житла. Стандартний набір приміщень та споруд був покликаний забезпечити основні потреби мешканців. Отже, у

замку обов'язково було житло магната — досить скромна будівля — уже не тісний донжон, але ще не палац. Житлова споруда була потужно укріплена і слугувала ядром оборони замку. Зазвичай вона прилягала до зовнішнього муру, у якому замість вікон були стрільниці. Характерним прикладом такого житла є так звана Вежа мурована в Острозькому замку — присадкувата споруда, врізана в гору, на якій стоїть твердиня.

У замку зазвичай були просторі зали для буйних учт та військових нарад, спочивальні для господарів, солідного розміру кухні, здатні забезпечити смакотою велику кількість гостей. Ванних кімнат не було — вмивалися із миски (у кращому разі), а милися в ночвах чи великій діжці. А от вбиральні були — і досить дотепно влаштовані. Туалет робили десь на верхніх поверхах у товщі стіни. Від дерев'яного сидіння (така конструкція ще подекуди збереглася у сучасних дачних будиночках) у товщі стіни йшов навскісний канал для нечистот, який виходив назовні над замковим ровом. Часом над сидінням влаштовували бійниці для ручної зброї — щоб оборонець ні на хвилину не відволікався від справи. Тож зрозуміло, що найкомфортабельнішим було проживання на верхніх поверхах замку, де повітря було свіжішим.

Другим потужним вузлом оборони була брама. Над проїздом здіймалася кількаповерхова вежа зі стрільниця-ми на кожному поверсі, всередині якої розташовувалися механізми для підйому звідного мосту або герси. Башти були найчастіше наріжними, оскільки довжина стін магнатської твердині не була настільки значною, щоб розчленовувати її додатковими вузлами оборони.

У кожній резиденції існував храм. Роль храму могла відігравати замкова каплиця — приміщення у житловому корпусі або окрема споруда, що, звісна річ, була пристосована до оборони. У замку також обов'язково існувало чимало господарських та складських приміщень чи окремих будівель для продуктів і боєприпасів.

Однією з найважливіших споруд будь-якої фортеці був колодязь, що міг забезпечити гарнізон водою за будь-яких обставин. На спорудження колодязя не шкодували сил і коштів, прорубуючи його у скелях на глибину у десятки метрів. Часто над колодязем споруджували вежу, яка мала захищати «систему водопостачання» фортеці. Воду з глибини діставали не цеберком, а великою діжею. Щоб витягти її нагору не достатньо було невеличкого коліщатка з ручкою, тому встановлювалося колесо діаметром 3-4 метри. Двоє людей ставали до середини колеса і крутили його руками й

ногами.

Магнатський замок зазвичай був нерегулярний у плані, його конфігурація не мала чітких геометричних обрисів, а повторювала форму вершини пагорба, на якому розташовувалася твердиня. Периметр стін був порівняно невеликий, тож їх було легко обороняти навіть із нечисельним гарнізоном. А якщо врахувати, що під час нападів татар та інших бойових дій населення бігло ховатися до замку, то захисників і допоміжного персоналу не бракувало. Досить часто магнатський замок входив у загальну фортифікаційну систему міста, що лежало біля його стін.

Вже на кінець XV ст. зброярі навчилися відливати чавунні ядра, а у гармат з'явилися лафети, до яких прикріпили колеса, отже артилерія стала мобільною. У 1537 р. італієць Нікколо Тарталья встановив, що найбільша дальність пострілу досягається при розташуванні люфи гармати під кутом 45 градусів. Ці вдосконалення спричинили бурхливий розвиток артилерії, яка стала більш далекобійною і більш потужною.

Високі і товсті мури вже не рятували оборонців, навпаки вони стали для них небезпечними – могли під впливом артилерійського вогню швидко зруйнуватися і поховати під уламками оборонців.

Тому виник ряд удосконалень фортифікаційних споруд.

По-перше, стіни стали споруджувати не прямовисні, а нахилені, щоб ядра не потрапляли в стіну під прямим кутом. Але це спричинило зникнення машикулів, й бійці не могли обстрілювати підніжжя мурів. Для цього потрібно було висунути вежі подалі за лінію стін і вести вогонь з бічних стрільниць.

По-друге, потрібно було зменшити висоту башт, забрати з них дах і задню стіну, щоб розмістити артилерію. Так виникли бастеї.

Отже, бастея – це низька дуже широка башта, висунута далеко за лінію мурів, з кількома оборонними ярусами, призначеними для артилерії, без задньої стіни. Бастеї могли бути мурованими, дерево-земляними, або просто земляними насипами, круглими, напівкруглими чи багатогранними.

Щоб повністю вирішити питання розміщення артилерії та позбутися мертвих зон італійські фортифікатори винайшли новий тип вежі–бастіон.

Бастіон – це низька мурована клиноподібна, найчастіше п'ятикутна, споруда, відкрита у бік фортечного двору. Така конструкція давала змогу не тільки відбивати атаки з поля, а й захищати рів та куртини, а також сусідні бастіони, що зовсім не залишало мертвих зон. В Італії такі споруди почали будувати ще наприкінці 15 ст. В Україні вони почали

розповсюджуватися з середини 16 ст.

Равелін (лат. ravelere - відокремлювати) - фортифікаційна споруда трикутної форми, яке розташовувалося перед куртиною попереду кріпосного рову в проміжку між бастіонами

Куртина (італ. cortina - завіса) - велика група з декількох десятків дерев і чагарників однієї породи. Куртини не прорізаються дорогами, вони призначені для огляду лише із зовнішнього боку.

Куртина - середня частина кріпосного бастіонного фронту, що з'єднує фланки суміжних бастіонів. Куртина зазвичай була об'єктом атаки обложників, які прагнули виконати в ній пролом для штурму. В кінці XVI ст. перед куртиною стали зводити особливу споруду - равелін, який прикривав куртину від вогню і утруднював атаку. З цього часу атака стала спрямовуватися на бастіон.

Будвництво мурованих бастіонних укріплень були дуже дорогими. Тому голандці винайшли свою бастіонну систему. Вони споруджували бастіони та куртини із землі. Це була ціла система з кількох рядів складних перепон: валів, наповнених водою і сухих ровів, земляних бастіоні і ходів між ними.

Прикладом є фортеця Буртанж в провінції Гронінген (Голандія) побудована в 1580-1593 рр. Рис. 6. Сучасний вигляд – це реконструкція станом на 1750 р.

Завдання для самостійного опрацювання:

- особливості оборонних споруд давньоруського часу;
- середньовічні замки і фортеці;
- фортифікації бастіонного типу;
- видатні замкові комплекси України.

ЛЕКЦІЯ 7
Дерев'яні церкви. Особливості дерев'яного сакрального будівництва. Типи дерев'яних церков України

Актуальність теми: особливості дерев'яного сакрального будівництва.

Навчальна мета: вивчити особливості та види дерев'яного сакрального будівництва, розглянути діяльність видатних майстрів.

План лекції

1. Особливості дерев'яного сакрального будівництва.
2. Типи дерев'яних церков України.

Дерев'яна церковна архітектура України виникла задовго до офіційного Хрещення Русі і є унікальною та неповторною. Упродовж майже тисячолітнього свого розвитку дерев'яне сакральне будівництво в Україні витворило храми, різноманітні за виглядом. На жаль, багато шедеврів дерев'яного зодчества не дійшло до сьогодні, оскільки були знищені невблаганністю часу та злочинним втручанням людських рук. Проте сакральне будівництво Галичини зберегло надзвичайно велику палітру різноманітних типів і форм церков, які є надбанням української та всесвітньої культури, є цікавими об'єктами краєзнавчого та релігійного туризму.

За висновками авторитетних вчених із різних країн наше дерев'яне церковне зодчество не має аналогів у світі. Не схоже воно й на те, що існує в сусідів – поляків, словаків, росіян. На відміну від дерев'яної архітектури інших народів Європи, в Україні церкви зводили в техніці зрубу – коли всі частини будівлі складали з розміщених горизонтально протесаних брусів, добре припасованих один до одного, відмінність становили дзвіниці, які зводилися над бабинцем і мали стовпову конструкцію. В.Слободян виділяє наступні особливості, які вирізняють українські дерев'яні церкви з-поміж сакральних споруд інших народів: тридільність плану; оригінальне та неповторне вирішення верхів; спів падіння внутрішнього простору верхів із зовнішнім контуром (відкритими в інтер'єрі верхами); завершення кожного з трьох основних зрубів окремим верхом, утвореним з четвериків або восьмериків, які поступово зменшуються догори, увінчаним банею; присутність піддашшя – дашка, опертого на профільовані випусти вінців

зрубу, або опасання – закритої галереї піддашшя на стовпцях, що оперізую цілу будівлю.

З огляду на різне державне підпорядкування, географічні особливості регіонів України розвинулося і побутувало в Україні доволі велике число типів і шкіл народного сакрального будівництва. Але обов'язковим для всіх була тридільність плану, завершення кожного або хоча б одного об'єму верхами та банями. Ці традиції проходять через все народне сакральне будівництво аж до кінця XIX–початку XX ст.

Дослідники дерев'яної сакральної архітектури виділяють наступні типи дерев'яних церков в Україні: бойківський, лемківський, гуцульський, буковинський, галицький, марморський, волинський, поліський, подільський, середньонаддніпрянський, слобожанський. Існують також церкви, споруджені у неоукраїнському стилі. У XIX–XX ст. від Волині до Слобожанщини споруджувалися так звані синодальні храми.

Бойківський тип. Для церков цього типу характерна тридільність і триверхість з багатозаломовими верхами (зустрічаються церкви з шістьма заломами верху нави). Причому середній зруб-нава є ширшим за бабинець та вівтар, а середній верх є вищим за інші. Трапляються також дво- та одноверхі храми. Характерним є влаштування розвиненого піддашшя, інколи опасань перед входом та емпори над бабинцем.

Всього збереглося близько дев'ядесяти храмів цієї школи дерев'яної сакральної архітектури. Яскравими представниками бойківського типу є церкви: Св. вмч. Пантелеймона (XVII ст.) в м. Сколе, Зіслання Св. Духа (1801) у с. Верхня Рожанка, Успення Пресвятої Богородиці (1858) в с. Тухолька (Сколівський р-он); Св. Миколи (1739) в м. Турка, Введення у храм Пресвятої Богородиці (1680) у с. Вовчому, Собору Пресвятої Богородиці (1838) в с. Матків (Турківський р-он); Собору Пресвятої Богородиці (1780) в с. Бусовисько (Старосамбірський р-он) тощо. Шедеврами української сакральної архітектури вважаються два бойківські храми львівського скансену – церква Св. Миколи (1795) з с. Кривка Турківського р-ну та церква Св. арх. Михайла (1863) з с. Тисовець Сколівського р-ну.

Церква Св. Миколи (1795) з с. Кривка Турківського р-ну Львівської обл. (скансен у Львові). У Шевченківський гай Львова церкву було перевезено з с. Кривка в 1930 р. Це тризрубний, триверхий храм. У плані зруби бабинця, нави і вівтаря квадратні, з восьмигранними наметовими завершеннями. Завершення бабинця і вівтаря мають по три заломи, а нави—

чотири. Перед бабинцем на різьблених стовпцях влаштовано опасання, яке переходить в піддашшя й оперізує всю споруду. Над бабинцем влаштована дзвіниця, яка має стовпову конструкцію.

Динамічний ритм завершень у вигляді численних заломів—характерна ознака храмів бойківської школи традиційного будівництва.

Галицький тип. Храми галицького типу тризрубні одно-, дво- та триверхі. Вони характеризуються розмаїттям архітектурно-пластичного вирішення. Зруби в плані можуть бути квадратними, прямокутними чи гранчастими. Завершення храмів наметові (більш архаїчні) чи наметові, здебільшого восьмерики на четверику з мало вираженими одним чи двома заломами. Галицькі церкви мають розвинені опасання або піддашшя.

Найяскравішими зразками цього типу є церкви: Св. Трійці (1720) в м. Жовква, Св. Юрія (1670) в м. Дрогобич, Св. арх. Михайла (1754) в м. Комарно, Успення Пресвятої Богородиці (1603) в с. Кліцько Городоцького р-ну, Богоявлення Господнього (1693) в с. Кугаїв Пустомитівського р-ну, Св. Миколи (1650) в с. Стрілків Стрийського р-ну, Св. Параскеви (1822) з с. Стоянів Радехівського р-ну (Львівський скансен), Св. арх. Михайла (1663) в с. Ісаї та б.ін.

Церква Св. Трійці (1720) в м. Жовква Львівської обл. Храм тризрубний, триверхий. Центральний зруб — нава — квадратний у плані, бабинець — прямокутний, вівтар — гранчастий, п'ятистінний. Усі зруби перекрито восьмигранними банями на восьмериках. По периметру церкву оперізує широке піддашшяя. Це яскравий зразок галицької школи традиційного дерев'яного храмового будівництва. Храм тризрубний, триверхий.

Гуцульський тип. Для гуцульського типу церков характерна хрещатість в плані. Вони є одно-, три- та п'ятиверхі, у більшості випадків увінчані на середхресті (наві) невеликими восьмибічними наметовими банями. Бокові рамена покриті причілковими двосхилими (при прямокутних раменах) або п'ятисхилими (при гранчастих раменах) дахами. Вся будівля оперезана піддашшям.

Взірцями таких церков є: Вознесення Господнього (1824) в с. Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл.; Різдва Пресвятої Богородиці (1811) в смт Ворохта, Св. Трійці (1868) в с. Микуличин, Св. Дмитра (1856) в с. Татарів Яремчанського р-ну, Благовіщення Пресвятої Богородиці (1709) в м. Коломия, Різдва Пресвятої Богородиці (1808) у с. Нижній Вербіж Коломийського р-ну Івано-Франківської області,; Св. Миколи (1885) в смт

Путила Вижницького р-ну, Св. Василя (1877) в с. Конятин, Св. Параскеви (1878) в с. Усть-Путила Путильського р-ну Чернівецької області тощо.

Церква Різдва Пресвятої Богородиці (1811) в смт Ворохта Івано-Франківської обл. За типологічними ознаками це хрещатий, п'ятидільний, одноверхий храм, характерний для гуцульської школи традиційного будівництва. Четверик центрального зрубу переходить у восьмерик і завершується восьмигранною наметовою банею з маківкою. Бічні зруби перекриті двосхилими дахами. По периметру споруду оперізує широке піддашшя. Форма храму відзначається вишуканими пропорціями, гармонією об'ємів.

Церква є одним з найвиразніших і найдосконаліших зразків дерев'яного храмового будівництва Гуцульщини.

Лемківський тип. Лемківським церквам, як і бойківським, притаманна тридільність. Проте, на відміну від попередніх, лемківські церкви характеризуються асиметричною динамічною композицією трьох верхів, висота яких наростає від вівтаря до дзвіниці над бабинцем, яка є найвищою та має не зрубну, а стовпову конструкцію.

На жаль, на території України залишилося лише три храми цього типу –церква Св. Миколи (1759) у м. Свалява Закарпатської обл. та два храми у скансенах в Києві та Ужгороді. Церкву Св. арх. Михайла з с. Шелестове (1777) Закарпатської області у 1927 р. перенесли до Мукачевого. А у 1976 р. її перевезли до Закарпатського музею народної архітектури та побуту в м. Ужгород, де вона знаходиться дотепер. Друга церква, Покрови Пресвятої Богородиці (1792), знаходиться в Українському музеї народної архітектури та побуту в с. Пирогово поблизу Києва (з 1976 р.). Спочатку вона стояла в с. Плоске. У 1926 р. її перенесли в с. Канору, а ще через 50 років–до Києва.

Церква Св. арх. Михайла (1777) з с. Шелестове Закарпатської області, скансен в Ужгороді. У 1927 р. церкву було перевезено до Мукачевого, в 1976 р. — до Закарпатського музею народної архітектури та побуту в Ужгороді. Церква тризрубна, триверха. Бабинець і нава рівноширокі, об'єднані опасанням на різьблених стовпцях з кронштейнами. Композиція завершень має динамічний характер у напрямку зі сходу на захід. Завершення вівтаря і нави наметові, із заломами; над бабинцем височіє струнка вежа-дзвіниця з вишуканими обрисами бані. Ґонтове покриття дахів і стін надає споруді композиційної цілісності. Завдяки вишуканим пропорціям форми та її пластичному трактуванню церкву

визнано унікальним зразком дерев'яного храмового будівництва лемківської школи.

Буковинський тип. Характерними рисами буковинського типу українських церков є: тридільність плану, перекриття кожного об'єму окремим склепінням, які ззовні вкриті спільним повним (чотирисхилим) дахом; подібність загального силуету до селянської хати; невідповідність зовнішнього перекриття внутрішньому; відсутність окремого піддашшя (опасання), яке заміняє великий винос даху на профільованих випустах вінців зрубів; влаштування входу в церкву в південній стіні бабинця.

Всього збереглося близько сотні споруд XVII–XIX ст. цього типу. Зокрема, Св. Миколи (1607), Успення Пресвятої Богородиці (1783), Св. Спиридона (1715), Вознесення Господнього (кін.17ст.) в м. Чернівці; Св. Миколи (1786) в с. Берегомет, Св. Дмитра (1757) в с. Луковиця, Воздвиження Чесного Хреста (1561) в с. Підвальне та Св. Миколи (1618) в с. Поляна Глибоцького р-ну, Св. Миколи (1784) в с. Волока Вижницького р-ну Чернівецької області. Проте існують і однобанні храми цього типу.

Церква Св. Миколи (1786) у с. Берегомет Чернівцецької обл. За планувальною структурою це тризрубна церква з рівноширокими зрубами і гранчастим вівтарем. Завершення зрубів об'єднано високим ґонтовим дахом. Тільки невеличкі маківки на даху засвідчують їх існування. Споруда належить до буковинської школи традиційного будівництва. Поряд з церквою міститься квадратна у плані двоярусна дзвіниця.

Мармороський тип. Церкви цього типу мають тридільну асиметричну композицію. У композиції об'ємних форм переважає не наростання мас барокових верхів, а ступінчасті об'єми масивних дахів з основною домінантою – високою чотиригранною вежею стовпової конструкції над бабинцем, увінчаною високим шпилем.

Яскравими представниками цього типу є церкви: Св. Миколи (1779) в с. Данилово Хустського р-ну, Св. Миколи (1428) в с. Середнє Водяне Рахівського р-ну, Св. Миколи (1470) в с. Колодне Тячівського р-ну, Св. Параскеви (1753) в с. Олександрівка, Різдва Пресвятої Богородиці (XVI ст.) в с. Стеблівка та Св. Миколи (XVII ст.) в с. Сокирниця Хустського р-ну Закарпатської області.

Церква Св. Параскеви (1753) в с. Олександрівка Хустського р-ну Закарпатської обл. Будівля церкви ґотична, двозрубна, тридільна, з видимим нахилом стін до середини. Вежа каркасної конструкції з чотирма фіалами біля основи шпиля височіє над західним зрубом. Склепіння

бабинця та нави перекриті спільним чотирисхилим дахом, а вівтаря – трисхилим дахом, що лежить на нижчому рівні. На головному фасаді – відкритий ґанок з арковою галереєю. В храмі збережено багатий настінний розпис, виконаний в 1779 р. майстром Стефаном Теребельським та малювання народних майстрів. Біля церкви стоїть дерев'яна каркасна двоярусна дзвіниця.

Волинський тип. Для храмів цього типу характерні присадкуватість пропорцій, наявність опасань чи піддашь, тридільність, наявність трьох або одного верхів. Прикладом є церкви Св. Михайла (XVIII ст.) в с. Тростянець на Рівненщині, Св. Миколи (1601) в с. Лудин Володимир-Волинського р-ну, Св. Миколи (1757) в с. Борочиче Горохівського р-ну та Різдва Пресвятої Богородиці (1772) в с. Троянівка Маневицького р-ну Волинської області.

Церква Св. Миколи (1601) в с. Лудин Володимир-Волинського р-ну Волинської обл. Характерний зразок традиційного дерев'яного храмового будівництва Волині. За об'ємно-планувальною структурою це тризрубний, одноверхий храм. Центральний зруб-наву перекрито невисокою восьмигранною банею. Сучасний вигляд храму спотворено надбудовою двоярусної дзвіниці над бабинцем у XIX ст. і зняттям піддашшя.

Поліський тип. Церкви цього типу належать до найбільш архаїчних. Вони є тридільними, з одним чи трьома простими наметовими верхами, деколи безверхі. Часто над бабинцем здіймається дзвіниця.

На жаль, до нашого часу дійшло не багато храмів цього типу. Багато з них перебудовано у XIX ст. за синодальними зразками. Одна з цікавих церков цього типу–Воскресення Господнього з с. Кисоричі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. Знаходиться вона у скансені в Пирогово. Також до цього типу належать церкви Св. Дмитра (XVII ст.) в с. Гішин Ковельського р-ну, Покрови Пресвятої Богородиці (1745) в с. Залізниця Любешівського р-ну, Св. Дмитра (1674) в с. Згорани Любомльського р-ну Волинської області.

Церква Воскресення Господнього (XVIII ст.) з с. Кисоричі Рокитнівського р-ну Рівненської обл., скансен у Києві. У 70-х роках XX ст. церкву було реставровано і перевезено до Музею народної архітектури та побуту України в Києві (Пирогове). У плані храм тризрубний - бабинець і вівтар рівноширокі, нава дещо ширша, квадратна. Зруби мають наметове покриття, нава - з двома заломами, вівтар і бабинець - з одним. Церква належить до архаїчного типу дерев 'яних храмових споруд поліської школи традиційної архітектури.

Подільський тип. Для Поділля характерні тридільні триверхі церкви.

Трапляються також й хрещаті п'ятиверхі храми. У XVIII ст. вони набувають барокових форм і характеризуються високими восьмигранними зрубами, з дво- або тризаломними верхами.

Зразками є церкви Св. Миколи (1746) в м. Вінниця, Св. арх. Михайла (1752) в смт Вороновиця Вінницького р-ну, Св. Миколи (1751) в с. Борисівка та Св. арх. Михайла (1764) в с. Дашів Іллінецького р-ну, Різдва Пресвятої Богородиці (1764) в с. Печера Тульчинського р-ну, Св. Параскеви (1775) в м. Могилів-Подільський Вінницької обл.; Вознесення Господнього (1738) в м. Чортків; Воздвиження Чесного Хреста (1799) в м. Кам'янець-Подільський, Св. Михайла (1769) в с. Зіньків Віньковецького р-ну Хмельницької обл.

Церква Воздвиження Чесного Хреста (1799) Кам'янець-Подільський. Храм міститься під стінами старої фортеці на березі р. Смотрич. Належить до типу тризрубних, одноверхих. У плані бабинець і вівтар рівноширокі, прямокутні, нава квадратна, завершується шатровою восьмигранною банею. Покриття вівтаря і бабинця—двосхилий дах. По периметру всю споруду оперізує піддашшя на випусках верхніх вінців зрубу.

Церква Різдва Пресвятої Богородиці (1764) в с. Печера Тульчинського р-ну. Знаходиться на місці замку XVII ст. Тризрубна, триверха. Всі зруби восьмигранні в плані, перекриті наметовими банями на восьмериках, увінчаними декоративними ліхтарями. Храм мав скоріш за все піддашшя.

Середньонаддніпрянський тип. Для цього типу характерні тридільні триверхі та хрещаті п'ятиверхі церкви з гранчасити зрубами великої висоти, над якими підвищувалися високі верхи з декількома заломами.

Зразками цієї школи є церкви Св. Параскеви (1762) в с. Розсішки Уманського р-ну Черкаської обл.; Покрови Пресвятої Богородиці (1779) в м. Фастів, Покрови Пресвятої Богородиці (1758) в смт Кожанка Фастівського р-ну, Св. Миколи (1730) в с. Синява Рокитнянського р-ну Київської обл.; церкви київського скансену: Св. Параскеви Пятниці (1742) з с. Зарубинці Звенигородського р. Черкаської обл. та Св. арх. Михайла (1761) з с. Дорогинка Фастівського р. Київської обл.

Церква Св. Параскеви (XVIII ст.) з с. Зарубинці (Київський скансен). У 70-/77/ роки XX ст. церкву було перевезено в Музей народної архітектури та побуту України в Києві (Пирогове). В XIX ст. зазнала перебудов, зокрема з південного та північного боків було прибудовано портики. За типологічними ознаками це тризрубний, триверхий храм. Зруби бабинця і вівтаря у плані п'ятигранні, рівновеликі, нави—восьмигранні. Перекриття

зрубів шатрові, восьмигранні, з заломами. Глибокі западини між високими завершеннями — характерна ознака традиційних дерев'яних храмів Середньої Наддніпрянщини. Частково зберігся і нині реставрується іконостас XVIII ст.

Слобожанський тип. Багатоверхі храми Слобожанщини та Полтавщини характеризуються значною висотою завершень. Тутешні майстри надавали перевагу п'ятизрубним храмам з одним, трьома чи п'ятьма верхами. Яскравим зразком традиційного храмового будівництва Слобідської України була Покровська церква в м. Ромнах Сумської обл., побудована в 1764-1779 роках. У 1908 р. церква була перевезена до м. Полтави, де під час Великої Вітчизняної війни у 1943 р. спалена. За планувально-просторовою структурою храм відносився до хрещатих п'ятизрубних п'ятиверхих. Гранчасті зруби, що визначали рамена просторового хреста споруди, звужувалися догори і завершувалися високими двозаломними верхами. Композиційною домінантою храму був верх над середохрестям, помітно вищий бічних, але ідентичний за пластичним вирішенням. Вишукані співвідношення висот стін зрубу та верхів, їх пластичне трактування визначали неперевершену гармонію архітектурного твору.

До цінних зразків церков цього типу належать храми: Св. Миколи (1764) в м. Новгород-Сіверський, Св. Юрія Змієборця (XVII ст.) в смт Седнів Чернігівського р-ну, Св. Юрія Змієборця (1772) в с. Велике Устя Сосницького р-ну Чернігівської обл.; Св. Трійці (1773) в с. Пустовійтівка Роменського р-ну, Покрови Пресвятої Богородиці (1777) в с. Пирогівка Шосткинського р-ну Сумської обл.

Церква Св. Миколи (1764), м. Новгород-Сіверський Чернігівської обл. Храм п'ятизрубний, хрещатий у плані, одноверхий. Центральний зруб завершений бароковою банею на восьмигранному верху з двома заломами. Дахи вкрито ґонтами. На тлі шальованих стін виділяються шестикутні обрамування дверних прорізів, декорованих об'ємним різьбленням. Різьбленням також оздоблено лиштви вікон, карнизи, скоби тощо. Храм є визначною пам'яткою дерев'яного традиційного будівництва Північного Лівобережжя (сіверського типу).

Церква Св. Трійці (1775-1780), м. Новомосковськ Дніпропетровської обл. Єдиний дев'ятидільний, дев'ятиверхий дерев'яний храм, що зберігся в Україні до наших днів. Побудував майстер Яким Погребняк. У 1888 р. під час ремонтних робіт дерев'яний остов переклали, значну частину елементів

зрубу замінили. У плані храм являє собою рівнораменний хрест з камерами між раменами хреста. Кожна кліть має самостійне шатрове завершення з трьома заломами. Висота завершень зростає до центру, утворюючи динамічну пірамідальну композицію. У просторово-симетричній структурі домінантна роль належить центральній бані, висота якої 65 м. Храм є унікальною пам'яткою дерев'яного будівництва Слобожанщини.

Неоукраїнський стиль. В кінці 19 – на початку 20 ст. в Галичині і, зокрема, на Львівщині споруджуються храми в неоукраїнському стилі. Чимало таких церков зведено за проектами відомих українських архітекторів того часу – Василя Нагірного, Євгена Нагірного, Лева Левинського, Олександра Лушпинського, Романа Грицая, Ярослава Фартуха, Сергія Тимошенка (Волинь).

Серед цих храмів слід виділити такі, як: Собору Пресвятої Богородиці (1902) в с. Мохнате Турківського р-ну, Св. Володимира (1907) в с. Вербляни Буського р-ну, Св. арх. Михайла (1903) в с. Ясениця Замкова Старосамбірського р-ну, Св. Дмитра (1901) в с. Модрин Дрогобицького р-ну (арх. Василь Нагірний); Св. Миколи (1841, 1934) в с. Любеля Жовківського р-ну (арх. Євген Нагірний); Покрови Пресвятої Богородиці (1939) в с. Нижнє Самбірського р-ну, Благовіщення Пресвятої Богородиці (1928) в с. Гребенів та Воздвиження Чесного Хреста (1926) в с. Климець Сколівського р-ну Львівської області (арх. Лев Левинський).

Церква Собору Пресвятої Богородиці (1902) в с. Мохнате Турківського р-ну (арх. Василь Нагірний) Львівської обл. На місці теперішньої церкви стояв дерев'яний храм бойківського типу з 1794 р. У 1902 р. на її місці споруджено нову в неукраїнському стилі за проектом Василя Нагірного. Це тридільний, триверхий храм з квадратною навою, зі сходу до якої прилягає гранчастий вівтар, а з заходу – прямокутний бабинець. При вівтарі з півдня і півночі розташовані прямокутні захристії. Низькі світлові восьмерики, що виростають з трьох зрубів, вкриті шоломовими банями зі сліпими ліхтарями та маківками. Оточує церкву піддашшя, оперте на випусти вінців зрубів.

Церква Св. Миколи (1841, 1934) в с. Любеля Жовківського р-ну (арх. Євген Нагірний) Львівської області. Попередня парафіяльна дерев`яна одноверха церква з восьмибічною банею над навою, збудована у 1767 р., згоріла у 1831 р. Через десять років на добровільні пожертви парафіян збудували існуючий храм. У 1934 р. церкву реконструювали за проектом архітектора Євгена Нагірного.

Церква хрещата у плані, вівтар і бокові рамена нави мають гранчасту форму. До вівтаря з півночі та півдня прибудовані ризниці, накриті трисхилими дахами. Головний вхід накритий схожим дахом на дерев`яних стовпах. Церква оточена піддашшям. Усі поверхні зовнішніх стін покриті фарбованими ґонтами. Церква триверха: восьмерик нави накритий наметом з одним заломом, завершеним цибулястою банею з ліхтарем і маківкою, над гребенями дахів бабинця та вівтаря здіймаються вузькі восьмерики з цибулястими банями, увінчаними ліхтарями з маківками.

Синодальні храми. У російській імперії, до якої належала більшість України, по скасуванню автономії, 1801 р. (на Волині з 1830 р.) видано указ про заборону будувати церкви в українському стилі–з того часу і до 1990-х років офіційно запанував повсюдно і безальтернативно насаджуваний так званий синодальний стиль храмів, опертий на найзагальнішу схему візантійського типу храму і привнесений як зразковий чи типовий проект для втілення зі столиці імперії (Москви). Більшість нових будівель зводились в неоросійському чи неовізантійському стилях.

Були створені типові проекти, за основу яких було взято російські церкви московської архітектурної школи, і які передбачали в обов'язковому порядку приєднання дзвіниць з характерним шатровим завершенням до головного об'єму храму, баню або маківку, на завершенні, цибулястої форми, п'ятибічну форму вікон в обрамуванні, відкриті ганки при північному та південних фасадах, відповідний накладний декор. Але ці форми церковного будівництва, були впроваджені лише тоді, коли старі церкви поступово руйнувалися і потрібно було будувати нову церкву. Упродовж XIX ст. ще повсюдно зберігалися давні храми до яких з заходу, на вимогу церковних властей, прибудовували двоярусну дзвіницю. Тому всі церкви так званого "синодального типу" були збудовані наприкінці XIX - початку XX ст. Часто вони будувалися з допомогою коштів російських поміщиків, які володіли землями на Волині і які замовляли в столичних іконописних майстернях пишні вівтарі та іконостаси в неовізантійському стилі, які збереглися в окремих церквах [].

Згідно з тим самим Синодальним указом, всі старі церкви повинні були бути приведені до відповідного вигляду – зняті піддашшя та опасання, влаштовані дзвіниці над бабинцем, або прибудовані до нього, змінена форма бані і, що особливо впливало на зовнішній вигляд храму, - маківки замінені на «ґлавки». Запроваджувалося також нехарактерне і технологічно не виправдане шалювання стін горизонтально, замість вертикальної

шалівки, та обов'язкове пофарбування стін олійною фарбою. Тому навіть збережені давні церкви отримали новий вигляд, а первісний зберегли лише одиниці–в тих селах, де просто не було коштів на перебудову храму.

До новозбудованих церков цього типу належать: Благовіщення Пресвятої Богородиці (поч. XX ст.) в с. Раків Ліс Камінь-Каширського р-ну Волинської обл., Св. апп. Петра і Павла (1848) в с. Великі Межирічі Корецького р-ну Рівненської обл., Св. Івана Золотоустого (1868) в с. Півні Фастівського р-ну Київської обл., Св. Параскеви Пятниці (XIX ст.) в с. Бакирівка Охтирського р-ну Сумської області, Успення Пресвятої Богородиці (1851) в с. Жаботин Кам'янського р-ну Черкаської обл., Покрови Пресвятої Богородиці (1896) в с. Дягова Менського р-ну Чернігівської обл., Успення Пресвятої Богородиці (XIX ст.) в с. Піски Лубенського р-ну Полтавської обл.

Церква Покрови Пресвятої Богородиці (1896) в с. Дягова Менського р-ну Чернігівської обл. Споруда хрещата у плані одноверха з традиційною для XIX ст. дзвіницею в три яруси, що увінчується високим наметовим верхом. Храм має купол на восьмигранному барабані, перекритому плоским плафоном. Фасади декоровані трикутними сандриками, розвиненими зубчастими та ламаного обрису карнизами. В інтер'єрі всі зруби з'єднуються між собою шестикутними прорізами, тому церква сприймається водночас і як хрестова, і як тринавна. На стінах притвору зберігся монументальний масляний живопис.

Як бачимо, Україна володіє величезною кількістю унікальних дерев'яних церков, багато з яких мають цінну оздобу, зокрема, іконостаси, в багатьох храмах знаходяться цінні з мистецької та релігійної точки зору ікони, в тому числі і чудотворні. Все це мало би сприяти внесенню цих пам'яток у туристичні маршрути.

Проте, повноцінному використанню дерев'яних церков у релігійному туризмі заважає ряд проблем:

– погана збереженість дерев'яних церков. В останній час набула поширення так звана "пластиково-бляшана чума" – дерев'яні церкви покривають бляхою та пластиковою вагонкою, внаслідок чого храми втрачають свій автентичний вигляд. Дерево під цими матеріалами псується, а церкви в скорому часі можуть просто-напросто зруйнуватися. Чимало унікальних церков назавжди втрачено через недбальство їхніх власників – сільських громад (пожежі, свідоме нищення для спорудження нових

мурованих храмів);

– обмежений доступ до храмів. Переважно всі храми закриті, коли немає богослужінь, тому туристам практично неможливо потрапити до церков;

– погана поінформованість туристів, як українських, так і закордонних, про дерев'яні церкви Львівщини. Практично не існує спеціалізованих путівників. Рідко дерев'яні храми включаються і в путівники загальної тематики.

23 грудня 2009 р. у місті Львів в палаці Потоцьких відбулася міжвідомча нарада з питань підготовки до внесення у Список всесвітньої спадщини ЮНЕСКО спільної українсько-польської транскордонної номінації "Дерев'яні церкви українських і польських Карпат".

Роботи з попереднього номінування до Списку всесвітньої спадщини пам'яток дерев'яної сакральної архітектури Карпатського регіону, ініційовані Українським національним комітетом ІКОМОС, перейшли у площину практичної реалізації в травні 2009 р., коли українсько-польська група експертів здійснила обстеження дерев'яних церков прикордонних регіонів України та Польщі, опрацювавши при цьому 21 об'єкт на території України та 18 об'єктів у Республіці Польща. З цього числа відібрано попередньо по 8 пам'яток з кожної країни, які є визначними взірцями пам'яток культурної спадщини – храмів лемківської, бойківської, гуцульської та галицької шкіл, які зберегли свою автентичність і можуть розглядатися як потенційні кандидати для занесення до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, а саме:

– Михайлівської церкви у с. Ужок Великоберезнянського р-ну та Вознесенської церкви у с. Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл.;

– церкви Різдва Богородиці у с. Нижній Вербіж Коломийського р-ну та церкви Святого Духа в м. Рогатин Івано-Франківської області;

– церкви Святого Юра у м. Дрогобич, церкви Святого Духа в с. Потелич Жовківського р-ну, церкви Собору Богородиці у с. Матків Турківського р-ну та церкви Святої Трійці в м. Жовква Львівської області.

Польською стороною, з урахуванням думки українських експертів, попередньо визначено пам'ятки у наступних населених пунктах Малопольського та Підкарпатського воєводств: Радруж, Хотинець, Овчари, Кв'ятонь, Поврожнік, Брунари, Тужанськ та Смольник.

У січні 2012 р. документація для номінування цих храмів подана в

штаб-квартиру ЮНЕСКО.

21 червня 2013 року на 37-й сесії Комітету Світової спадщини ЮНЕСКО, що проходила у Камбоджі, ці церкви занесено до Списку Світової спадщини ЮНЕСКО. До списку внесено 16 українських церков — 8 з яких розташовані в Польщі і 8 в Україні. Церкви представляють такі типи архітектури: гуцульський (Україна), галицький (чотири Україна і дві на території Польщі), бойківський (дві в Україні та одна в Польщі) і лемківський (всі п'ять на території Польщі).

Завдання для самостійного опрацювання:

- особливості дерев'яного сакрального будівництва;
- видатні зразки дерев'яних церков;
- видатні будівничі дерев'яних церков.

ЛЕКЦІЯ 8
Особливості формування культурно-пізнавальних турів

Актуальність теми: особливості формування культурно-пізнавальних турів.

Навчальна мета: вивчити особливості формування культурно-пізнавальних турів.

План лекції

1. Тур як ринковий продукт.
2. Етапи формування культурно-пізнавальних турів.

Атрактивність це ступінь привабливості, екзотичності й унікальності екскурсійно-туристичних об'єктів і рекреаційно-туристичних ресурсів, залучених до використання туристичної індустрії. Певні туристсько-рекреаційні ресурси, які входять до складу туристичного продукту і підлягають реалізації з туристичною метою називаються атрактивними ресурсами. В складі туристичного продукту вони можуть бути використані як: об'єкти мотиваційної спрямованості, об'єкти екскурсійного показу, елементи екскурсійної програми.

Одні рекреаційні ресурси туристів приваблюють більше, інші - менше. Така властивість рекреаційних ресурсів називається приваблюючою здатністю. Атрактивність – це є інтегральний показник, який комплексно враховує всі сторони приваблюючої здатності. Оцінка цього показника здійснюється за такими критеріями: екзотичність, унікальність, естетичність, міфічність, комфортність.

Використовуючи рекреаційні ресурси туристичними підприємствами розробляються тури та маршрути. Розробка туру включає такі етапи: вибір пунктів маршруту, ієрархізація цих пунктів, вибір пунктів початку та закінчення маршруту, після чого провадиться розробка схеми маршруту та його оптимізація. Розробка схеми маршруту та його програмне забезпечення є нерозривно пов'язаними паралельними процесами. Розрахунок вартості туру грунтується на проведених організаційно-технічних заходах з пошуку партнерів та укладених з ними угод.

Етапи І. Вибір пунктів маршруту. Критерієм відбору є атрактивність об'єктів показу для задоволення мети подорожі, можливість забезпечити

різноманітність програми перебування в даному населеному пункті, його транспортна доступність та забезпеченість послугами гостинності.

Етап ІІ. Ієрархізація пунктів маршруту провадиться за вказаними вище критеріями, при цьому основна увага повинна бути звернута на клас гостинності та транспортну доступність обраних пунктів маршруту.

Етапи ІІІ. Вибір початкового та кінцевого пунктів маршруту здійснюється за показником транспортної доступності, тобто зв'язності з місцем постійного проживання потенційних туристів (зоною дії туроператора), взаємозамінності видів транспорту, типу транспортних засобів.

Етап IV. Розробка схеми маршруту. Схема маршруту залежить від обраної форми. Маршрут – це напрямок переміщення туриста. За схемою маршрути можуть бути лінійні, кільцеві, радіальні та комбіновані. Вибір пунктів по маршруту узгоджується з програмою відповідно до виду туризму, терміну та класу обслуговування.

Етап V. Оптимізація маршруту полягає у встановлені ряду об'єктивних та суб'єктивних обмежень. Об'єктивні обмеження виходять з умов сегментації ринку, а суб'єктивні визначаються можливостями туроператора. Обмеження визначаються перш за все цільовим споживчим сегментом (вік, життєвий цикл сім'ї, стиль та рівень життя тощо). Часові обмеження стосуються сезонності та терміну подорожі. Економічні обмеження виходять з умов функціонування ринку (кон'юнктура ринку, стан конкурентного середовища, цінова політика тощо).

Етап VII. Програмне забезпечення туру є його якісною ознакою. Програма є щоденним розпорядком, призначеним для реалізації мети подорожі.

Етап VIII. Організаційно-технічні заходи з забезпечення туру є етапом визначення класу обслуговування. Вони включають добір засобів розміщення, умов екскурсійного обслуговування та організації дозвілля..

Етап IX. Розрахунок вартості туру – складна багатофакторна процедура. На ціноутворення впливає характер попиту, розвиненість ринку туристичних послуг, місце туристичної фірми на ньому та оцінка конкурентного середовища, обрана маркетингова стратегія тощо.

Етап X. Документація. Розроблений тур документально оформляється відповідно до діючих вимог. Технологічна документація по туру включає - технологічну картку (картку туристичного маршруту), що містить необхідні для роботи відомості з даної подорожі;

– графік заїзду туристичних груп та туристів-індивідуалів, складений на певний термін (залежно від тривалості та сезонності туру);
– бланк ваучера (путівки); лист бронювання; бланк угоди з клієнтами (з туристом);
– угоди з партнерами-постачальниками послуг; калькуляцію туру (з зазначенням вартості окремих складових);
– картосхему маршруту, його опис та графік руху;
– пам'ятка з організації туру (строки подання заявок на бронювання місць в готелях, закладах харчування, строки замовлень на транспорт, бланки цих заявок; пункти пересадок та графік руху транспорту за маршрутом, час можливого очікування тощо).

Етап XI. Заходи з організації подорожі. Організація туру є основною діяльністю туристичної фірми з реалізації створеного турпродукту. В основі цієї діяльності лежить індивідуальний підхід до кожного туриста, спрямований на повне та якісне забезпечення споживача комплексом послуг та товарів в межах придбаного туру відповідно до заздалегідь узгоджених між сторонами параметрів даного туру.

Права та обов'язки туристів і туристичних підприємств гарантовані статтями 20, 21, 22 Закону України «Про туризм» і угодами, що укладаються між туристами та туристичними фірмами.

Аналізуючи історико-культурні ресурси слід зазначити, що туристичний та екскурсійний потенціал – це суміжні поняття, які часто неможливо відокремити один від одного. В зв'язку з цим необхідно визначити категорію ресурсів, які можливо застосовувати в екскурсійній практиці.

Тур – це первинна одиниця туристичного продукту, яка реалізується споживачу як єдине ціле, на визначений маршрут та конкретний термін. Закон України «Про туризм» трактує поняття тур так: тур – туристична подорож (поїздка) за визначеним маршрутом у конкретні терміни, забезпечена комплексом туристичних послуг (бронювання, розміщення, харчування, транспорт, рекреація, екскурсії тощо) [28].

Туристичний маршрут – попередньо спланований туристами або суб'єктом туристичної діяльності шлях туристської подорожі, що характеризується визначеним порядком пересування туристів через певні географічні пункти, які будуть відвідані протягом певного періоду з метою

отримання послуг як передбачених програмою обслуговування, так і додаткових: розміщення, харчування, екскурсійне обслуговування, спортивних, видовищних, соціальних заходів тощо.

Оскільки екскурсія – це послуга туристичного характеру тривалістю до 24 годин, то екскурсійний маршрут слід будувати застосовуючи об'єкти у такій кількості і такої складності, які можна оглянути, вкладаючись у визначені часові рамки. Таким чином в екскурсійній діяльності можливе використання рекреаційних ресурсів для організації гірського, гірськолижного, пішого, культурно-пізнавального, екологічного, спортивного, релігійного, пригодницького та інших видів туризму.

На сьогодні прокладено екскурсійні маршрути по багатьох туристичних центрах області та за різною тематикою. Систематизуючи можна поділити їх на групи відповідно до загальноприйнятої класифікації: оглядові (багатопланові); історичні; воєнно-історичні; етнографічні; мистецтвознавчі; релігієзнавчі; природознавчі екскурсії та маршрути екологічного спрямування.

Багатопланові екскурсії як змістовний спосіб організації вільного часу проводять в більшості населених пунктів. Проте велика різноманітність природних умов та історико-культурної спадщини вимагає організації спеціалізованих маршрутів.

Завдання для самостійного опрацювання:

- особливості формування культурно-пізнавальних турів;
- вивчення культурних туристичних ресурсів.

РОЗДІЛ 2

ЛЕКЦІЯ 1
Скульптура. Особливості скульптурного мистецтва. Класифікація скульптур. Пам'ятники

Актуальність теми: особливості скульптурного мистецтва.

Навчальна мета: вивчити особливості та види скульптурного мистецтва, розглянути діяльність видатних скульпторів.

План лекції

1. Скульптура, види скульптури.
2. Видатні скульптори.

Скульптура – вид образотворчого мистецтва, твори якого мають об'ємну, тривимірну форму і виконуються із твердих чи пластичних матеріалів.

Що ж означає саме слово "скульптура?" Поряд з терміном «скульптура», що походять від латинського sculpere - вирізати, тесати, вживається, як рівнозначне, слово "пластика", що походить від грецького pladzein, що значить ліпити. Спочатку, у вузькому сенсі слова, під скульптурою розуміли ліплення, висікання, рубку, вирізування, тобто такий шлях створення художнього твору, при якому художник знімає, збиває зайві шматки або шари каменю або дерева, прагнучи як би вивільнити укладену, що таїться в блоці скульптурну форму. Під пластикою ж розуміли протилежний ліпленню шлях створення скульптурного твору - ліплення з глини або воску, при якій скульптор не збавляє, а, навпаки, нарощує обсяг. Головними об'єктами скульптури є людина і зображення тваринного світу. Основними різновидами скульптури є кругла скульптура і рельєф.

Скульптура за своєю формою ділиться на два основних види: круглу скульптуру і рельєф. У круглій скульптурі зазвичай опрацьовано всі її боку, і тому глядачеві хочеться обійти її кругом і оглянути з усіх точок кола, щоб повніше сприйняти зміст образу.

Кругла скульптура. Головними типами круглої скульптури є: статуя, статуетка, погруддя, торс і скульптурна група.

Бюст - погрудне, поясне або плечове зображення людини в круглій скульптурі.

Статуя - вільно стоячий об'ємне зображення людської фігури в ріст, а також тваринного або фантастичної істоти. Зазвичай статуя поміщається на постаменті. Так звана кінна статуя зображує вершника.

Статуетка - вид дрібної пластики, статуя настільного (кабінетного) розміру набагато менше натуральної величини, що служить для прикраси інтер'єру.

Торс - скульптурне зображення тулуба людини без голови, рук і ніг. Торс може бути уламком античної скульптури або самостійної скульптурною композицією.

Рельєф (від італійського relievo - виступ, опуклість, підйом) займає за своїми образотворчим можливостям проміжне місце між круглою скульптурою та зображенням на площині (малюнком, живописом, фрескою). Рельєф, як і кругла скульптура, володіє трьома вимірами (хоча третє, глибинне вимір часто буває кілька скороченим, умовним). Композиція фігур в рельєфі розгортається уздовж площини, яка служить і технічною основою зображення і одночасно фоном, що дозволяє відтворювати в рельєфі пейзаж і багатофігурні сцени. Така органічний зв'язок з площиною і є особливістю рельєфу.

Розрізняють низький рельєф, або барельєф (від французького слова bas - низький), тобто такий, в якому зображення менше ніж наполовину свого об'єму виступає над площиною фону, і високий рельєф, або горельєф (від французького слова haut - високий), коли зображення виступає над площиною фону більше ніж наполовину свого об'єму, а місцями округляючись, частково навіть відривається від фону. Рельєф по відношенню до фону може бути не опуклим, а увігнутим, поглибленим, тобто як би зворотнім. Такий рельєф називається «койланогліф». Він був поширений у мистецтві Стародавнього Сходу, Єгипту і в античній різьбленні по каменю. «Класичний рельєф», особливо характерний для мистецтва античності і класицизму, має здебільшого гладкий фон. Прикладом такого рельєфу може служити всесвітньо відомий фриз Парфенона, що зображає урочисту ходу афінських громадян у храм Афіни в день свята великих Панафіней. Висока майстерність композиції, ритмічної і е. той же час надзвичайно природною, принадність ліплення витончених драпіровок змушують припускати, що автором цього фриза, можливо, був сам Фідій (V ст. До н. Е..) Або його найближчі талановиті помічники.

Класичний рельєф має риси монументальності: зображення на гладкому тлі не руйнує площини стіни, а як би стелиться паралельно цього

фону. Такий рельєф легко уявити собі у вигляді фриза - горизонтальної смуги, обегающего стіну якого-небудь будівлі. Тому «класичний рельєф» можна віднести до розділу монументально-декоративної скульптури, як правило, пов'язана з архітектурою. Не тільки барельєф, але і горельєф може бути пов'язаний з архітектурною спорудою.

Види призначень скульптури

За своїм призначенням скульптура поділяється: - На монументальну; - на монументально-декоративну; - станкову; і - скульптуру малих форм.

Першим і, мабуть, основним є розділ **монументальної скульптури,** до якої належать однофігурні і багатофігурні пам'ятники, монументи в пам'ять видатних подій і бюсти-монументи. Всі вони встановлюються в громадських місцях, частіше всього на відкритому повітрі. Вони завжди бувають узагальненими за задумом і художній формі, відрізняються великими розмірами (зазвичай у дві-три натуральні величини), довговічністю матеріалу. Монументальна скульптура служить справі пропаганди найважливіших перетворюючих суспільних ідей. Пам'ятник завжди звертається до широких мас глядачів і стверджує позитивний образ (зрозуміло, з точки зору тих, хто цей пам'ятник споруджує). Міські пам'ятники (їх спорудження зазвичай знаходиться під контролем держави) увічнюють тих людей, які придбали загальну популярність. Не можна поставити на міській площі пам'ятник особі, яке близьке тільки самому скульптору - дружина, брат, друг (не лише з причин технічних і економічних), тоді як створити їх портрети для виставки чи музею в станковому плані цілком можливо. Саме тут і проходить вододіл між станковим і монументальним мистецтвом.

Монументальна скульптура

Постамент - або архітектурне підставу твори скульптури (п'єдестал); - або підставка, на якій встановлюється твір станкової скульптури.

П'єдестал - художньо оформлене підставу для скульптури, вази, обеліска або колони.

Пам'ятник - твір мистецтва, створене для увічнення людей чи історичних подій: скульптурна група, статуя, бюст, плита з рельєфом або написом, тріумфальна арка, колона, обеліск, гробниця, надгробок.

Стела - вертикально стоїть кам'яна плита з написом, рельєфним або мальовничим зображенням.

Обеліск - чотиригранний, догори звужується стовп, увінчаний

загостренням у вигляді піраміди.

У художньому задумі всякого пам'ятника дуже важлива роль п'єдесталу. Це не просто підставка під фігурою (щоб краще було видно). Це саме п'єдестал, на який піднесений герой за його заслуги перед народом. П'єдестал повинен відповідати архітектурному оточенню, характеру, стилю і масштабу пам'ятника в цілому. Часто його межі оформляються рельєфами, повніше розкривають історичне значення героя. Найбільш прийняте відношення фігури до п'єдесталу - 1:1, хоча зустрічаються й інші пропорції.

Чималу роль в установці пам'ятника грає його положення по відношенню до країн світла, від чого залежить характер його висвітлення в той чи інший час дня.

Особливим розділом монументальної скульптури є **скульптура меморіальна** (надгробок), яку встановлюють на могилах у пам'ять заслуг і моральних достоїнств померлих. Історія мистецтва знає величезну кількість типів надгробків - від величних єгипетських пірамід до скромного російського дерев'яного хреста-голубца на сільському кладовищі. Якщо міський монумент немов би звертається до всіх, то надгробний пам'ятник - найчастіше лише до близько підійшов людині. Звучання меморіального надгробного пам'ятника зазвичай буває ліричним, інтимним. Але високий лад думок і почуттів, що виражається подібними творами, їх очищенность від повсякденної суєти повідомляють їм безсумнівні риси монументальності. Розповідаючи про померлих і нагадуючи про них, надгробна скульптура емоційна за своїм характером і звертається насамперед до почуття. За формою надгробки надзвичайно різні. Це або портрет померлого (статуя, бюст, рельєф), або алегоричні фігури геніїв, плакальниць, деколи також супроводжуючі портретне зображення померлого, або, нарешті, це просто архітектура так званих «малих форм», іноді прикрашена урною, драпіровками або різними алегоричними знаками, символізують швидкоплинність людського життя.

Монументально-декоративна скульптура. Її можна зустріти буквально на кожному кроці. Вона тісно пов'язана з архітектурою, а кажучи ширше - взагалі з оточенням і включає всі види скульптурного оздоблення будинків, як зсередини, так і зовні: статуї на міських мостах, групи на фасадах будівель, в нішах або перед порталом, рельєфи і т. д. Монументально-декоративна скульптура вирішує великі ідейно-образні задачі. Скульптура розвиває і роз'яснює ідею і призначення споруди, в той же час посилюючи звучання архітектурних форм (іноді по відповідності, а

іноді по контрасту).

У монументально-декоративної скульптури, так само як і в скульптурі монументальної, велике значення має пропорційність масштабів і співвідношення обсягу пам'ятника і простору, в якому він поставлений. При цьому скульпторові потрібно мати на увазі не тільки математичні масштаби і правильні співвідношення з пропорціями архітектури, але й можливості людського бачення і сприйняття. До монументально-декоративної скульптури відноситься і садово-паркова скульптура: статуї, бюсти, фонтани, декоративні вази і т. п. Ця скульптура тісно пов'язана з пейзажем парку, добре гармонує то з зеленим фоном, то з фарбами осіннього листя.

Станкова скульптура

Вона називається так тому, що встановлюється на верстаті або підставці і призначається для виставок, музеїв, громадських та житлових приміщень (останнє навіть породило спеціальне поняття «кабінетні скульптура»). Станкову скульптуру розглядають на близькій відстані, незалежно від її оточення, від сусідніх з нею творів чи архітектури інтер'єру. За своїми розмірами станкова скульптура зазвичай буває або менше натуральної величини, або не набагато перевищує її. Це робиться для того, щоб уникнути зображення людини у натуральну величину, так як воно може виглядати як муляж (точний зліпок), що нехудожньо і неприємно. Станкова скульптура за змістом відрізняється надзвичайною різноманітністю. Станкова скульптура охоплює дуже широке коло сюжетів. Станкове твір вимагає, щоб глядач надовго зупинився перед ним, поринув у світ почуттів, переживань і характерів, як би читаючи цікаву розповідь, заглядаючи в душу персонажів.

Скульптура малих форм

Особливим видом станкової скульптури є так звана **скульптура «малих форм».** Це невеликі статуетки з чавуну, бронзи, скла, фаянсу, теракоти, пластмаси, дерева та інших матеріалів, що зображують людей і тварин. Особливо поширені станкові статуетки звірів і свійських тварин, яка крутиться майстрами, яких називають аніміаліста (від латинського слова «animal» - тварина). Взагалі розділ анималистической скульптури має давню історію і не може бути зарахований лише в жанр станкової скульптури. Така скульптура малих форм містить в собі й деякі риси декоративності, оскільки вона в основному покликана прикрашати побут людини, його житло. Особливо це відноситься до творів з порцеляни і фаянсу, які зазвичай расцвечиваются різними фарбами, так що їх виразність

створюється не тільки об'ємом, а й кольором. У скульптурі малих форм можливі сатиричні образи, шаржі. Будучи за своїм характером мистецтвом багатотиражним, тобто таким, коли створене художником твір повторюється потім (в умовах промислового виробництва) в тисячах примірників, скульптура малих форм цієї своєю особливістю межує з прикладним мистецтвом.

Матеріали для виготовлення скульптур

Важливий і складний питання вибору матеріалу для скульптури, зв'язок матеріалу зі змістом та формою, допустимість перекладу одного і того ж твору в різні матеріали. Створюючи скульптурний твір, майстер мислить його в певному матеріалі.

За великим рахунком скульптури можна робити з чого завгодно. Класична скульптура - мармурова скульптура. Саме цей чудовий матеріал - розкішний зовні і зручний в обробці - використовували художники античності і Відродження. Але часи змінюються, і на початку XX століття скульптори взялися висікати свої творіння переважно з граніту. Справа не в тому, що світові запаси мармуру вичерпалися. Просто цей камінь не виносить сучасної екології і під впливом навколишнього середовища неухильно руйнується. Сучасна міська та паркова скульптура найчастіше висічена з граніту або ж відлита з металу - в основному бронзи або інших стійких до корозії сплавів. Для російсько-радянських парків традиційні дерев'яні скульптури на чолі з національним символом - клишоногим ведмедиком. Скульптура благородна, стационарна. Художнє лиття скульптур за моделями у земляні форми. Це найпростіший спосіб отримання виливків скульптур. Шаблон скульптури може бути виготовлений з будь-якого матеріалу - пластиліну, гіпсу (найбільш прийнятні і зручні матеріали), з дерева, пластмаси, металу. Моделлю може служити і сама скульптура; якщо потрібно зробити таку ж (відновити її первісний вигляд), то пластиліном нарощують на реставрується або відновлюваної скульптурі відсутні частини по початковому зразку.

Матеріали для виготовлення моделей скульптур:

— Пластилін, гіпс, пластик, дерево.

— Віск, парафін, стеарин; технічний желатин, столярний клей.

— Полістирол (пінопласт) - пористий пластик.

Для отримання кількох однакових моделей скульптури з воску застосовують еластичну форму. З метою тиражування воскових моделей для відливання однакових скульптур або деталей художніх творів,

наприклад литих прикрас для художньої огорожі, виготовляють гумову прес-форму. Скульптурні твори з металу - кольорового, чорного або дорогоцінного як завершення всього процесу виготовлення обов'язково потребують декоративній обробці. Причому вона не тільки покращує зовнішній вигляд скульптури, ажурною або кованих грат каміна, карбованого рельєфу або художнього литва, а й захищають твір, створені в будь-якій техніці, від дії зовнішнього середовища, продовжує їхній вік. Відомо чимало рецептів нанесення найтонших захисних покриттів різного кольору, що мають свою технологію. Вибір того чи іншого виду декоративної обробки металевого скульптурного вироби диктується якостями самого металу, а також призначенням того чи іншого виробу.

Майже вся скульптура нового часу (за винятком фарфору і майоліки) робиться однотонної, рівно пофарбованої (тонований гіпс, патинована бронза), або має природний колір матеріалу, з якого вона виконана (мармур, дерево, граніт). Ми так звикли до того, що скульптура одноколірна, що будь-яку спробу розфарбувати її готові вважати проявом несмаку. Тим часом не треба забувати, що древні греки розфарбовували свої скульптурні твори. В епоху еллінізму (III - I століття до н. Е..) Ще продовжували застосовувати забарвлення. У стародавньому Римі можна було зустріти поєднання білого і кольорового мармуру, позолоченого дерева і мармуру, хоча в основному римська скульптура стала вже одноколірною. У середні століття, в епоху Відродження та бароко розфарбування застосовувалася в дерев'яній скульптурі. Окремі спроби розцвічувати скульптурні твори робилися і в XIX столітті. Так, наприклад, великий російський художній критик В. В. Стасов вважав, що забарвлення скульптури підсилює її реалістичну виразність. Слід все ж таки сказати, що до проблеми розмальовки скульптурного твору треба підходити дуже обережно, так як сформовані традиції одноколірної пластики виховали в нас певне розуміння прекрасного в скульптурі.

Процес створення скульптурного твору

Спочатку скульптор ліпить маленький ескіз з пластиліну або з глини, що передає початковий задум. Потім відтворює ескіз в глині в більшому розмірі і допрацьовує його. Скульптура великих розмірів з глини робиться на каркасі (із залізних стрижнів, дроту і шматочків дерева), укріпленому на верстаті - тринозі з обертовою горизонтальної дошкою. З виліпленого з глини першотвору скульптурного твору знімається гіпсова, так звана «чорна форма», що складається з двох або кількох частин. Вона точно

повторює модель, тільки в зворотному, бокові. Первісна глиняна модель при цьому знищується, так як, звільняючи форму, доводиться виймати з неї глину. Потім за формою відливається точне гіпсове відтворення моделі, так звана «виливок». При звільненні виливки форма розколюється і, таким чином, ця так звана «чорна форма» знищується. Якщо потрібно зробити кілька гіпсових примірників, то з отриманого вже виливки знімається друга, так звана «шматкова форма», що складається з багатьох частин. Покладена в кожух (загальна покришка, що об'єднує всі шматки) «шматкова форма» дає можливість формувати і відливати наступні екземпляри з гіпсу, бетону, пластмаси чи з якого-небудь металу.

Завдання для самостійного опрацювання:

- скульптура;
- типи скульптури;
- видатні скульптори.

ЛЕКЦІЯ 2
Скульптура Львова. Скульптура храмів Львова.

Актуальність теми: особливості скульптурного мистецтва м. Львова.

Навчальна мета: розглянути скульптуру м. Львова, її особливості, історію. Дослідити діяльність скульпторів.

План лекції

1. Особливості скульптурного мистецтва м. Львова.
2. Скульптура храмів Львова;

Історія, архітектура, скульптура Львова явище надзвичайне, не однозначне і, без сумніву, таке, що потребує душі вдумливого цінителя та дослідника. Знаходячись на перехресті торгівельних шляхів місто Лева було приречене стати центром християнства, а відтак і містом де образи Спасителя, Пресвятої Богородиці, Святих дивляться здавна очима прощення і милості на мешканців, гостей, дослідників.

Із Західної Європи прийшла в Україну традиція спорудження монументальних надгробків, багаторізьблених у камені вівтарів, прикрашання скульптурою будівель храмів, монастирів.

Початок львівської культової скульптури, що збереглася до наших часів, відноситься до XVI ст. Проте, це не означає, що скульптура як вид мистецтва у Львові в попередній час не розвивалася. Як стверджує відомий мистецтвознавець Володимир Александрович, в мистецькому житті українських земель XIII — першої половини XV ст. скульптура посідала скромне місце. Вона хоч і набула певного поширення, але явно залишалася на другому плані, поступаючись малярству. Однак сюди потрапляли окремі твори західноєвропейських майстрів. Після включення галицьких земель до складу Польської держави з другої половини XIV ст. у місцевій скульптурі виникає нова тенденція. У новому мистецькому напрямі, орієнтованому на "латинський Захід", скульптура відігравала помітнішу роль. Вона призначалася переважно для оздоблення як інтер'єрів, так і екстер'єрів костелів. Скульптурні твори того часу були переважно привізними.

На сьогодні відомо лише два твори XIV ст., збережені у Львові. Це алебастрові поліхромовані скульптури Богоматері з монастиря домініканів у Кракові (копія знаходиться в Музеї історії релігії) та страждучого Христа з костелу Івана Хрестителя (Львівська Галерея Мистецтв). Обидві вони

потрапили до Львова із Заходу.

До пам'яток XV—першої половини XVI ст., відомості про які або самі пам'ятки збереглися у Львові, належать привізні твори. За даними Ю. Б. Зиморовича, 1473 р. із Кракова привезено Розп'яття для тріумфальної арки львівського катедрального костелу (тепер воно є у каплиці Яблоновських Латинського костелу). На думку Володимира Александровича, до XVI ст. слід віднести "Розп'яття" в головному вівтарі костелу домініканів.

У 1527 р. пожежа знищила майже всі споруди у Львові, які були ґотичними. Відбудовувати місто почали вже в новому, ренесансному стилі. Для цього були запрошені архітектори з Італії, зокрема, Петро Барбон, Павло Римлянин (Паоло Домінічі), Петро Італієць та ін. У місті також працювали німецькі, польські архітектори, місцеві майстри. В той час споруджуються шедеври львівського ренесансного сакрального зодчества, зокрема, костел Всіх Святих монастиря бенедиктинок, костел Св. Андрія монастиря бернардинів, Успенська церква з вежею Корнякта та каплицею Трьох Святителів, каплиця Боїмів, каплиця Кампіанів в катедрі, костел Св. Лазаря тощо.

Більшість тодішніх власників скульптурних майстерень у Львові походить з Нідерландів, онімечених міст Польщі – Вроцлава, Ґданська. Серед скульпторів епохи Ренесансу у Львові виділимо такі постаті, як Ян Білий, Генріх Горст, Герман Ван Гутте, Ян Пфістер, Гануш Шольц, Андрій Бемер, Ян Годний. Проте не слід забувати, що значну частину скульптурних та архітектурних робіт здійснювали місцеві учні та челядники, імена яких залишилися невідомими.

Львівська ренесансна культова скульптура продовжувала традиції скульптури Італійського та Північного Ренесансу, для якої характерне прославлення людини з великою духовною силою і витривалістю. В архітектурі та скульптурі Львова ренесансний стиль панує до середини XVII ст. Хоча в цей час вже починає поширюватися стиль бароко, який набув особливого розквіту у XVIII ст.

Першим львівським бароковим храмом став костел Св. ап. Петра і Павла ордену єзуїтів (1610-1630 роках, арх. Джакомо Бріано), зразком для якого був храм "іль Джезу" в Римі. До пам'яток цього стилю належать костели Стрітення, Св. Марії Маґдалини, Св. Антонія, Св. Мартина. Але вершиною львівського бароко і його кінцевої фази – рококо, без сумніву, вважається собор Св. Юра (1744-1761, арх. Бернард Меретин) та костел Божого Тіла монастиря домініканів (1749-1764, арх. Ян де Вітте).

Стилі бароко і рококо харктеризуються експресивністю та динамікою, багатством скульптурного декору, який тісно пов'язаний з архітектурою.

Львівські скульптори працювали у стилі бароко вже в першій половині XVII ст. Це, зокрема, Олександр Прохенкович, Андрій Шванер, Крістіян Сейнер. Але особливий розвиток його почався в 30-х роках XVIII ст. завдяки діяльності скульптора Томаса Гуттера. З 50-х років Львів стає одним із найвизначніших центрів скульптури в Середній Європі. Тут тоді працювало близько п'ятдесяти талановитих майстрів різця, а Себастіян Фесінґер, Йоган Ґеорг Пінзель, Антоній Осінський, Матвій Полейовський, Михайло Філевич та Францішек Олендзький досягли найвищого рівня європейської барокової пластики.

Львівська барокова скульптура XVIII ст., всотавши кращі досягнення європейської пластики того часу, розвинувши віковічні традиції різьблення по дереву місцевих майстрів, дала неповторні шедеври, що увійшли в скарбницю вітчизняного мистецтва.

У кінці XVIII ст. на зміну стилю рококо до Львова приходить Класицизм. Хоча львівські скульптори з неохотою міняли стиль–вони були вірні рококо. Проте все більше і більше серед різьбарів зростало прагнення вийти за межі панівного рококового ідеалу – до більшої простоти і натуральності. З приходом XIX ст. рококо повністю поступається класицизму. В той час у Львові творили такі відомі скульптори, як Гартман та Йоган Вітвери, Антон та Йоган Шімзери, Поль Евтеле та ін. Слід сказати, що в епоху класицизму скульптори створювали більше світську скульптуру, ніж сакральну. З вище названих мистців лише Поль Евтеле був залучений до оздоби храмів (скульптури святих Софії, Віри, Надії та Любові на фасаді костелу Св. Софії).

У XIX ст. скульптури для львівських храмів робили наступні майстри: Т. Дикас, Оскар Сосновський, Амелія Ядвіга та Юлія Лубенські, Леонард Марконі, Антоній Попель, Ян Батіста Трач тощо.

На початку XX ст. у Львові працюють такі скульптори, як (який стиль ?) Тадеуш Блотніцький, Петро Войтович, Яніна Райхерт-Тот, Людовік Ольшевський, Ядвіга Городиська, Софія Розен, М. Спіндлер тощо.

На жаль, не всі творіння львівських скульпторів дійшли до нашого часу. Велику кількість пам'яток втрачено під час переробки ґотичних та ренесансних інтер'єрів храмів в епоху панування стилю бароко. Лише частина цих творінь потрапила до львівських музеїв, або частково зберігається у храмах. Великої шкоди завдала атеїстична політика

радянської влади після Другої світової війни, коли закривалися храми, а їхня оздоба нищилася. Значну кількість сакральних пам'яток львівських храмів (переважно з інтер'єрів) у цей час знищено. Проте, частина фігур була вивезена поляками у сер. 40-их роках XX ст. Певна кількість скульптур врятовано, і зараз вони перебувають на зберіганні у фондах львівських музеїв. Лише декільком храмам вдалося зберегти своє первісне оздоблення.

В даному виданні описано скульптури Ісуса Христа, Св. Трійці, Пресвятої Богородиці, святих, які збереглися у храмах та музеях Львова. Також, по можливості, подаємо інформацію про втрачені скульптури.

Скульптури львівських храмів можна поділити на дві групи – фасадні скульптури та скульптури в інтер'єрах. Скульптура на фасадах храмів виготовлялася переважно з каменю – пісковика, вапняка тощо. Серед скульптур в середині храмів переважають фігури на вівтарях (головних та бічних). Скульптурою також оздоблювалися стіни, органи, казальниці тощо. При виготовленні скульптур використовували переважно дерево, а також пісковик, мармур, алебастр, гіпс. Використовували й техніку стюкко (переважно в епоху Ренесансу)– суміш вапна, гіпсу і меленого алебастру чи мармуру.

В окрему групу слід виділити скульптуру надгробків, котрі знаходяться в приміщеннях храмів та в їхніх підземеллях. До речі, їх ми не описуємо в даному виданні.

Завдання для самостійного опрацювання:

- Скульптура Львова;
- Видатні скульптори;
- Пам'ятники Львова.

ЛЕКЦІЯ 3

Музеєзнавство. Типи музеїв. Музеї України.

Актуальність теми: Особливості музеєзнавства, музеї України.

Навчальна мета: розкрити основи музеєзнавства, розглянути головні музеї України.

План лекції

3. Особливості музеєзнавства.
4. Типи музеїв;
5. Музеї України.

Музе́ї — це культурно-освітні та науково-дослідні заклади, призначені для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини.

Основними напрямами музейної діяльності є культурно-освітня, науково-дослідна діяльність, комплектування музейних зібрань, експозиційна, фондова, видавнича, реставраційна, пам'яткоохоронна робота.

Музеї є юридичними особами, крім тих, що створюються і діють при підприємствах, установах, організаціях, навчальних закладах.

Класифікація музеїв

Класифікація музеїв – це поділ музеїв на групи за однією визначальною чи декількома ознаками.

На сьогодні існують різні критерії класифікації музеїв, зокрема: за профілем, за родом діяльності, формою власності, масштабом діяльності, статусом та ін..

За категоріями відвідувачів існують три типи музеїв:

1) науково-освітні масові, або публічні. Ці музеї призначені для широкого кола громадян та гостей України, їх у нашій країні більшість. Це, наприклад, Дніпропетровський історичний музей, Державний історичний музей України в Києві, Львівська картинна галерея;

2) науково дослідні, або академічні, які призначені для спеціалістів. Створюються вони при академіях, науково-дослідних інститутах, мають

вузькоспеціальний характер. Це своєрідні наукові лабораторії (наприклад, Центральний науково-природознавчий музей НАН України, Львівський природознавчий музей НАН України);

3) навчальні, які призначені для учнів і студентів. Створюються при школах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах з освітньою метою. Наприклад, Мінералогічний музей і геологічний музей Львівського університету імені І. Франка, Музей археології при Інституті українознавства імені І. Крип'якевича НАН України).

Профіль музеїв визначається основним змістом його фондів і зв'язком з тією чи іншою галуззю науки, мистецтва або виробництва.

Нині в Україні є музеї таких профілів: історичні (загальноісторичні, військово-історичні, археологічні, етнографічні, історико-архітектурні та історико-культурні), краєзнавчі, мистецтвознавчі (художні: образотворчого мистецтва, народної творчості, театральні, музичні), меморіальні, літературні, природничо-наукові (геологічні, палеонтологічні, ботанічні, зоологічні), галузеві (технічні, сільськогосподарські, педагогічні, медичні).

За формою власності музеї можуть бути: загальнодержавні, засновниками яких є центральні органи виконавчої державної влади; республіканські (Автономної Республіки Крим), засновниками яких є органи державної виконавчої влади АР Крим; місцеві, засновниками яких є відповідні місцеві органи державної виконавчої влади або органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, громадяни.

Націона́льний музе́й істо́рії Украї́ни—провідний історичний музей України. Розташований з 1944 року у м. Києві, на Старокиївській горі—місці народження української столиці. У музеї історії України зберігаються етнографічні, археологічні, твори живопису і скульптури, нумізматичні колекції, стародруки та інші історичні експонати. Будівля музею, що є пам'яткою архітектури, збудована у 1937–1939 роках за проектом архітектора Йосипа Каракіса і спочатку призначалася для художньої школи. За кількістю і значенням колекцій музей є одним із провідних музеїв України. Фонди музею нараховують понад 800 тис. унікальних пам'яток історії та культури з найдавніших часів до сьогодення.

Музей має цінні археологічні, нумізматичні колекції холодної та вогнепальної зброї, етнографії, виробів зі скла, фарфору. Близько 10 тис.

одиниць зберігання нараховує колекція живопису, графіки та скульптури. Також є колекція документів XV—XXI століть, козацьких клейнодів, універсалів, грамот, листів гетьманів та козацької старшини.

Філіалом закладу є Музей історичних коштовностей України, де зібрані унікальні колекції дорогоцінних металів і коштовного каміння.

Музей зброї «Арсенал» — самостійний відділ Львівського історичного музею, у якому експонується постійна виставка зброї.

Музей зброї був відкритий у 1981 році у нещодавно відреставрованому Міському арсеналі Львова. Експозиція побудована за видом, місцем та часом виготовлення зброї, у ній представлені зразки холодної та вогнепальної зброї, елементи військової форти, колекція посуду із зображенням зброї та колекція військових орденів. Музейні експонати представляють понад 30 країн світу.

Музей «Писанка» — музей писанки в місті Коломиї Івано-Франківської області. В колекції музею понад 6000 писанок з різних регіонів України та країн світу. Серед експонатів музею є також писанки з підписами відомих політичних діячів України. За результатами акції Сім чудес України музей опинився на восьмому місці за голосами інтернет-користувачів та на сімнадцятому місці за голосами експертів.

Музей було створено на основі колекції писанок у Коломийському музеї народного мистецтва Гуцульщини і Покуття ім. Йосафата Кобринського. Спочатку експозиції проводилися у Коломийській церкві святого Благовіщення. В 2000 р. музей було відкрито у спеціалізованому будинку, частиною якого є пам'ятник писанці, висота якого сягає 13,5 метрів, а діаметр 10 метрів.[1] Таким чином коломийський пам'ятник є найбільшою писанкою у світі. Будівля була спроектована Ігорем Євстахієвичем Шуманом. Приміщення музею виготовлене повністю з кольорового скла, а загальна площа утвореного таким чином вітражу більша за 600 квадратних метрів.

Державний музей авіації України — найбільший в Україні музей технічного профілю, знаходиться у Києві поблизу аеропорту «Жуляни». Урочисте відкриття відбулося 30 вересня 2003 року напередодні святкування 100-річчя світової авіації та 80-річчя авіації України. Музей розміщується на території колишньої навчально-авіаційної бази Київського інституту інженерів цивільної авіації (КІЦА) (нині Національний авіаційний університет (НАУ)).

На території площею 20 гектарів зібрано понад 70 експонатів: гелікоптерів, ракетоносців, винищувачів, навчально-тренувальних та пасажирських літаків.

Завдання для самостійного опрацювання:

- музеєзнавство;
- типи музеїв;
- видатні музеї.

ЛЕКЦІЯ 4
Музеї просто неба, історія створення. Скансени України

Актуальність теми: особливості створення та функціонування скансенів.

Навчальна мета: вивчити історію та особливості функціонування м узків просто неба України.

План лекції

1. Поняття «скансен».
2. Скансени України;

Склалося так, що більшість території, яку віддавна заселяли українці, була вкрита лісами. Тому і більшість споруд – оборонних, житлових та сакральних – вони споруджували з дерева. З давніх часів центральною спорудою будь-якого українського населеного пункту була церква. Тому їх українці зводили з особливою турботою. Ці храми є надбанням української та всесвітньої культури, цінними об'єктами краєзнавчого та релігійного туризму. Не менш цінними є й інші збережені традиційні споруди – хати, стайні, комори, клуні, млини, вітряки, кузні, шпихліри, тартаки, корчми та б. ін.

На жаль, багато шедеврів дерев'яного зодчества не збереглося до сьогодні, оскільки були знищені невблаганністю часу та злочинним втручанням людських рук. Чимало будівель сплюндровано у роки радянської влади. Проте нищилися вони і в роки Незалежної України й продовжують нищитися зараз. Багато церков, особливо на початку 90-их рр. XX ст., обмуровано і розібрано. Чимало храмів стали жертвами вогню. Найгірше є те, що в більшості випадків причиною пожежі був навмисний підпал з метою збудувати на згарищі старенької церковці новий великий мурований храм. Уже втрачено багато цінних зразків української дерев'яної сакральної архітектури. Наприклад, на території України збереглося лише дві автентичні церкви лемківського типу – обидві у скансенах – київському та ужгородському. Ще гірша ситуація зі спорудами інших типів. Якщо дерев'яні церкви зараз активно використовуються громадами, то старі житлові, господарські та виробничі споруди вже не використовуються, а відповідно й нищаться.

Тому вже давно виникла нагальна потреба у збереженні перлин

дерев'яного будівництва України. На даний час існує два варіанти збереження дерев'яних споруд. Перший, це збереження in sito, тобто на місці спорудження. Проте це не найкращий спосіб. Наприклад, випадки збереження церковними громадами церков у первісному вигляді є поодинокими. Натомість, особливо у Західній Україні, шалених обертів набирає так звана "бляшано-пластикова чума", тобто шалювання зовнішніх стін та верхів храмів бляхою, пластиковою ваґонкою чи іншими не характерними матеріалами. Церкви, "відреставровані" таким чином, втрачають свій автентичний вигляд, свою мальовничість. З технічної сторони, бляха на стінах храму сприяє гниттю дерева через зволоження конденсатом на внутрішньому боці бляхи, це саме відбувається і з пластиковою ваґонкою. Ці процеси в найближчому майбутньому призведуть до цілковитого руйнування храмів. Ми можемо втратити цінні зразки дерев'яної сакральної архітектури, які залишили нам у спадок наші предки, і які ми зобов'язані зберегти для наших нащадків.

Другий спосіб полягає у перенесенні цінних зразків дерев'яної архітектури до музеїв народної архітектури та побуту (скансенів), де вони відтворюються у первісному вигляді і перебувають під постійним наглядом реставраторів.

Така практика широко застосовувалася в Україні у 70–80-их роках XX ст., коли сформовано більшість існуючих музеїв просто неба нашої держави.

Про українські скансени є чимало публікацій. Зокрема музеям просто неба України присвячені праці наступних дослідників: Я. Байрак, О. Бойко, В. Вечерського, З. Гудченка, А.Данилюка, І.Красовського, Л. Прибєги, Г. Скрипника, В. Слободяна, В. Шмельова. В даній статті спробуємо описати музеї просто неба України, висвітлити проблеми, пов'язані з їх використанням в туризмі.

Ска́нсен (швед. *Skansen*) — перший в світі етнографічний музей, архітектурно-етнографічний комплекс з міні-музеями в окремих будівлях, розміщений на острові Юргорден в Стокгольмі. Заснований Артуром Газеліусом 11 жовтня 1891 р. Слово *скансен* походить від назви місцевості, де його створено. Згодом цим терміном почали називати будь-які етнографічні музеї просто неба.

Перші експозиції з демонструванням народної архітектури в Україні пов'язані з організацією етнографічних виставок, на яких показувалися окремі будівлі. Перша етнографічна виставка на території України

відбулася у липні 1887 р. в Тернополі [7, с.24]. Серед експонатів Львівської крайової виставки у 1894 р. була гуцульська церква, яку спорудив майстер з Яворова Лесь Копчук. Після чотирьох місяців експонування храм придбала громада с. Красів Миколаївського району Львівської області. Там вона є і донині.

Думки про створення скансенів в Україні виникали неодноразово. На початку XX ст. академік Микола Біляшівський домагався дозволу на створення парку-музею поблизу теперішнього музею образотворчого мистецтва (вул. М. Грушевського) у Києві. Царський уряд не дозволив реалізувати цей проект.

Про створення чернівецького скансена йшла мова у 1906 р. на засіданні наукового товариства у Зальцбурзі. Проте автор цього задуму історик Раймонд Кайдль не отримав дозволу від влади [10, с.58].

Першою церквою, яку перемістили з метою збереження, був лемківський храм Св. арх. Михайла з с. Шелестове. Церкву перевезли 1927 р. до Мукачевого, згодом вона потрапила до Закарпатського музею просто неба в Ужгороді.

Створити скансен прагнули і у Львові. У 1930 р. стараннями директора Національного музею у Львові Іларіона Свєнціцького, мистецтвознавця Михайла Драган та митрополита Андрія Шептицького до Львова перенесли шедевр бойківської сакральної архітектури церкву Св. Миколи (1795) з с. Кривка на Турківщині. Проте повноцінний музей просто неба так і не вдалося створити.

Перший скансен на території України засновано 1964 р. у м. Переяслав-Хмельницький на Київщині [4]. Незабаром постали музеї просто неба в Ужгороді (1965), у Львові (1966), Києві (1969), Чернівцях (1977).

На даний час в Україні існує п'ятнадцять великих скансенів:

1. Державний музей народної архітектури та побуту України НАНУ (м. Київ).
2. Львівський музей народної архітектури та побуту 'Шевченківський гай'.
3. Переяслав-Хмельницький музей народної архітектури та побуту.
4. Закарпатський музей народної архітектури та побуту (м. Ужгород).
5. Музей народної архітектури та побуту Прикарпаття (с. Крилос, Галицького р-ну Івано-Франківської обл.).

6. Чернівецький обласний державний музей народної архітектури та побуту.

7. Музей історії сільського господарства Волині (с. Рокині поблизу Луцька Волинської обл.).

8. Музей народної архітектури, побуту та дитячої творчості (с. Перелесне Слов'янського р-ну Донецької обл.).

9. Етнографічно-туристичний комплекс "Козацький хутір" (с. Стецівка Чигиринського р-ну Черкаської обл.).

10. Музей архітектури і побуту "Старе село" (с. Колочава Міжгірського р-ну Закарпатської обл.).

11. Етнографічний музей "Українська Слобода" (с. Писарівка Золочівського р-ну Харківської обл.).

12. Музей народної архітектури і побуту Державного історико-культурного заповідника "Посулля" (с. Пустовійтівка Роменського р-ну Сумської обл.).

13. Сарненський історико-етнографічний музей, філія Рівненського краєзнавчого музею (м. Сарни Рівненської обл.).

14. Церковно-етнографічний комплекс "Українське село" (с. Бузова Київського р-ну).

15. Етнографічний музей просто неба "Хутір Савки" (с. Нові Петрівці Вишгородського району Київської обл).

Серед них один національний – у Києві, два регіональних – Львівський та Переяслав-Хмельницький музеї, решта дванадцять – обласні.

На території Національного природного парку "Гуцульщина" (Івано-Франківська обл.) реалізовується проект створення музею гуцульської культури просто неба. Скансен планується створити на околиці Косова. До музею перевезуть дерев'яну церкву з Космача та кілька стародавніх гуцульських хат.

Оригінальний скансен-монастир створюють у с. Угорники Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. До діючого Спасо-Преображенського православного монастиря перевезеко дві дерев'яні церкви – з Тюдова Косівського р-ну та Деляви Тлумацького р-ну. Генеральний план цього монастиря-музею передбачає комплекс із дванадцяти церков-пам'яток.

Окрім вищеназваних є ще багато локальних музеїв. Це маленькі заклади з однієї або кількох садиб чи інших будівель.

В Україні також створені та створюються архітектурні комплекси

скансенівського типу. Проте в них всі будівлі не є автентичними, а лише збудовані за зразками давніх споруд. Тому, на нашу думку, їх не можна вважати класичними скансенами, адже скансен – музей просто неба – це музейний заклад, покликаний зберігати автентичні пам'ятки архітектури. Вважаємо, що такі об'єкти слід називати не музеями, а, наприклад, культурно-освітніми комплексами.

На даний час в Україні створено дев'ять таких комплексів: Культурно-освітній комплекс "Мамаєва Слобода" (м. Київ, 2003), Історико-культурний комплекс "Запорозька Січ" на території Національного заповідника "Хортиця" (м. Запоріжжя, 2004), "скансен" "Гелон" (с. Більське Котолевського р-ну Полтавської обл., 2006), Батуринська фортеця Батуринського державного історичного заповідника "Гетьманська столиця" (м. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської обл.), Історико-архітектурний комплекс "Гетьманська резиденція гетьмана Богдана Хмельницького в Чигирині" (м. Чигирин Черкаської обл.), Історико-архітектурний комплекс "Гетьманська резиденція гетьмана Богдана Хмельницького в Суботові" (с. Суботів Чигиринського р-ну Черкаської обл.), Приватний історико-етнографічний музей "Козацькі землі України" (власник – Володимир Недяк) (с. Вереміївка Чорнобаївського р-ну Черкаської обл.), Місто-музей трипільців Аррати-Оріяни (м. Ржищев Київської обл.), Етнографічний комплекс просто неба "Бессарабське село Фрумушика-Нова" (с. Весела Долина Тарутинського р-ону Одеської обл.).

У с. Антонівці Шумського р-ну Тернопільської обл. 2007 р. розпочато створення музею просто неба "Табір УПА "Волинь-Південь". У цьому селі в рамках проекту спорудження цього комплексу планується відбудувати пам'ятку дерев'яної архітектури XVIII ст. – церкву Різдва Пресвятої Богородиці, знищену у 1979 р.

На сьогодні в музеях просто неба зберігається понад 600 пам'яток народного будівництва.

Державний музей народної архітектури та побуту України НАНУ (с. Пирогів, Київської обл.). Формування музею розпочато у лютому 1969 р. Велику роль у цьому відіграло Українське товариство охорони пам'яток історії і культури. Він є найбільшим у світі за площею (150 га) та кількістю споруд – понад 300 шедеврів народної дерев'яної архітектури XVI – початку XX ст. Музей розташований на відстані 500 м від міської об'їзної автомагістралі в лісопарковій зоні Києва. На півночі межує з Голосіївським лісом, на півдні – з житловою забудовою с. Пирогово. У музеї зібрано понад 300 унікальних пам'яток народного будівництва XVI-XX ст. Окрім цього у

фондах зберігається понад 70 тисяч пам'яток декоративно-ужиткового мистецтва, знарядь праці, предметів побуту та ін.

Територія характеризується наявністю глибоких вибалок, пагорбів, ярів, ставків, гаїв. Прийнята планувальна структура визначається архітектурно-етнографічним районуванням. Територію музею поділено на ряд етнографічних зон, зокрема, "Середня Наддніпрянщина", "Полтавщина і Слобожанщина", "Полісся", "Поділля", "Карпати", "Південь України". Експонати згруповані у садиби [13]. В музеї експонується п'ять церков з різних регіонів України, зокрема, Покрови Пресвятої Богородиці (1792) з с. Канора Закарпатської обл., Св. Параскеви П'ятниці (1742) з с. Зарубинці Звенигородського р. Черкаської обл., Св. арх. Михайла (1600) з с. Дорогинка Фастівського р. Київської обл., Воскресення Господнього (1784) з с. Кисоричі Рокитнівського р-ну Рівненської обл., Св. Миколи (1817) з с. Зелена Тернопільської обл. Шосту церкву – Преображення Господнього (1662) галицького типу з с. Вороблячин Яворівського р-ну Львівської обл.– так і не встигли спорудити на новому місці–під час пожежі в музеї в сер. 80-их рр. XX ст. згоріла частина матеріалів храму, які зберігалися в одній з хатин в розібраному вигляді. Збережена частина матеріалів та детальні креслення дозволяють відновити церкву. Проте музей не має ні будівельних, ні матеріальних ресурсів для її відновлення.

На території музею є також каплиця з с. Клесів Сарненського р-ну Рівненської обл. Нині всі музейні храми, окрім церкви з с. Кисоричі, є діючими і в них правиться Служба Божа.

Окрім церков окрасою музею є колекція вітряків (18) з різних регіонів України. Експонуються також дерев'яні хати (55), муровані будинки XX ст. (25), гражди (2), хліви (10), комори (30), клуні (9), стайні (3), водяні млини (5), кузні (3), шпихліри (2), повітки, курники, погреби, криниці та ін.

Музей народної архітектури та побуту України–це потужний науково-методичний центр. Проте разом із дослідницькою роботою тут проводиться і туристична діяльність, зокрема екскурсії. Для послуг відвідувачів діють корчма, кулішна та шинок, у яких пропонують смачні страви української кухні. Також продають різноманітні сувеніри та путівники.

Київський скансен відзначається тим, що на його території організовуються різноманітні свята, особливо релігійні–Різдво, Водохреща, Масниця, Великдень, Зелена неділя, Івана Купала та ін., а також ярмарки, на яких народні майстри демонструють вироби традиційних промислів і ремесел. Традиційним стало проведення щорічної виставки-ярмарку

"Українське село запрошує", яку організовує громадська неприбуткова організаця "Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні". Все це сприяє розвитку туризму.

Львівський музей народної архітектури та побуту (Шевченківський гай) (м. Львів) засновано 1966 р. як відділ народного будівництва при Музеї етнографії та художнього промислу. У 1971 р. його реорганізовано у ‘Музей народної архітектури та побуту у Львові’. Нині експозиція просто неба займає площу 50 га, на якій встановлено сто двадцять чотири пам’ятки народної архітектури, об’єднані в п’ятдесять чотири садиби, в тому числі, шість церков, чотири дзвіниці та одну каплицю. Згідно перспективного плану експозиція розміщується за етнографічним принципом зонами вздовж хвилястого шляху за такою послідовністю: Бойківщина, Лемківщина, Гуцульщина, Буковина з Покуттям, Поділля, Волинь, Полісся, Львівщина.

В музеї представлені зразки більшості типів церковної дерев’яної архітектури Західної України, зокрема, церкви Св. Миколи (1795) з с. Кривка Турківського р-ну, Св. арх. Михайла (1863) з с. Тисовець Сколівського р-ну і Св. Параскеви (1822) з с. Стоянів Радехівського р-ну Львівської обл., церква Св. Трійці (1774) з м. Чернівці, церква Успення Пресвятої Богородиці (1773) з с. Соколів Бучацького р-ну Тернопільської обл., церква Св. Володимира і Ольги (1992), споруджена за зразком лемківської церкви 1831 р. в с. Котань Кроснянського воєводства (Польща).

У Львівському скансені будівлі відтворені в тих ансамблях, до яких вони належали. Тому у музеї створено ряд мікросіл, які представляють згадані вище історико-етнографічні області. У житлових, господарських і виробничих спорудах експонуються предмети домашнього вжитку, одяг, знаряддя сільського господарства, транспортні засоби. Серед архітектурних експонтів зустрічаємо хати різних типів, гуцульську ґражду, комори, хліви, стодоли, клуні, шпихлір, водяний млин, вітряк, олійню, кузню, сукновальню та ін. Проте розбудова музею триває – у секторах “Львівщина”, “Поділля”, “Полісся” та “Волинь”. З Полісся, наприклад, перевезено “підварок” (замкнутий двір), клуню, стебку, кліть, три вітряки та однокамерну хату.

У музеї відпочивають мешканці Львова, приїжджають на екскурсії туристи, проводяться різноманітні свята та фестивалі, зокрема, День міста, Свято Матері, фестивалі “Співоче Поле” і “Казка у гаю”, заходи присвячені релігійним святам–Спалах Різдвяної Звізди, Великодня Гаївка, Зелені свята. Налагоджений продаж буклетів, листівок, сувенірів. Негативним, на нашу

думку, є погана організація харчування, що було б корисними як для туристів, так і для музею, адже приносило б додатковий дохід.

Переяслав-Хмельницький музей народної архітектури та побуту (м. Переяслав-Хмельницький). 1964 р. в м. Переяслав-Хмельницький на Татарській горі закладено парк, присвячений 150-річчю від дня народження Тараса Шевченка. Тоді ж виник задум створити музей просто неба, який розташували на відстані одного кілометра від центру міста на мальовничому плато, оточеному з трьох боків долиною рік Трубіж та Попівка. Початок формування експозиції музею припав на 1965-1966 рр. Зараз колекція скансену нараховує сто сорок споруд XVII–початку XX ст. Музей входить до складу Національного історико-етнографічного заповідника "Переяслав".

Різноманітний експозиційний матеріал згруповано за змістом у чотири відділи: "археологічний", "сільські промисли", "колекція вітряків", "Наддніпрянське село". Відділам відповідають певні ділянки музею, лише вітряки розкидані чотирма групами по всій території. У скансені представлено п'ять церков наддніпрянського типу, зокрема, Покрови Пресвятої Богородиці (1606) з с. Острійки, Трьох Святих (1651) з с. Піщики, Св. Юрія (1767) з с. Андруші, Покрови Пресвятої Богородиці (1775) з с. Сухий Яр (18 ст.), Св. Параскеви (1833) з с. В'юнище. Жоден з храмів скансена не є діючим.

Композиційний акцент музейної експозиції – ярмарковий майдан з крамницями та сільською управою, відкритий у бік ставка, над яким розташований панський маєток. Від майдану розходяться основні вулиці, довкола яких безсистемно розміщені селянські садиби різних соціальних верств населення (селянина-бідняка, середняка, куркуля, гончара, чинбаря, олійника, теслі, ткача, гребінника, бондаря, мірошника). Окрім житлових також експонуються господарські та виробничі споруд–хліви, стайні, клуні, повітки, кузня, вітряки (14), два водяні млини, корчма, сільська школа, лісовий кордон та ін. Більшість будівель є автентичними, проте присутні й реконструкції, зокрема, жертовник і майданчик трипільської культури, житло періоду черняхівської культури, житло часів Київської Русі, козацький постій XVII ст. Серед цікавих експонатів археологічного відділу є Добраничівська стоянка пізнього неоліту та ранньополовецьке святилище XII–XIII ст.

Особливістю Переяслав-Хмельницького скансену є окремі музеї, розміщені у спорудах – Історії Української православної церкви, Рушника,

Космонавтики, Хліба та ін.

У музеї ведеться екскурсійна діяльність, а також продаж сувенірів.

Закарпатський музей народної архітектури та побуту (м. Ужгород). Скансен в Ужгороді функціонує з 1970 р. Він розташований у центрі міста на схилі Замкової гори біля підніжжя бастіонів замку. Експозиційна площа (3,5 га) обмежується оборонною лінією замку і стрімкими схилами гори. Серед фруктових і декоративних дерев та кущів є два десятки взірців народної архітектури різних етнічних груп населення Закарпаття.

На території музею знаходиться лише одна церква – Св. арх. Михайла лемківського типу (1777) з с. Шелестів. 1927 р. її перенесли до Мукачевого, а у 1976 р. храм потрапив до Ужгородського скансену.

Окрім церкви в музеї є дванадцять хат, ґражда, корчма, водяний млин, сукновальня, кузня та ін. Експозиція також містить велике зібрання творів традиційного народного мистецтва – гончарства, ковальства, ткацтва, вишивки, лозоплетіння, різьблення по дереву.

Чернівецький обласний державний музей народної архітектури та побуту (м. Чернівці). Створений у 1977 р., а першу чергу експозиції відкрили 1986 р. Розташований на північно-східній околиці Чернівців, музей є архітектурно-ландшафтним комплексом, складеним із пам'яток народного будівництва кінця XVIII – першої половини XX ст., що включає близько тридцяти п'яти будівель, перевезених з рівнинної частини області і відтворених у первісному вигляді з відповідним природним оточенням, серед яких типові й оригінальні житлові, господарські, виробничі, громадські та культові споруди.

Унікальною архітектурною пам'яткою є дерев'яна церква Св. Миколи (1810) з с. Драчинці Кіцманського р-ну, один із храмів буковинського (хатнього) типу, найбільш розповсюджених на Буковині у XVI – на початку XIX ст. Поряд з церквою встановлена дзвіниця 1786 р. з с. Берегомет Кіцманського р-ну.

Особлива гордість музею – три вітряки буковинського типу 20-их років XX ст. з Хотинського та Новоселицького районів.

Експозиція музею представляє чотири селянські садиби різних соціальних прошарків населення Прут-Дністерського міжріччя, сформовані у ансамблі з житлових і господарських будівель (хати, комори, стодоли, кошниці, лозниці, стайні, карники, курники) та ряд окремих споруд – кузню, корчму, сільську управу (примарію) та ін. В інтер'єрах будівель

експонуються предмети традиційно-побутової культури – речі побуту, знаряддя праці, традиційний одяг, вироби народного мистецтва, предмети культу, книги, документи, фотографії.

У майбутньому в музеї планується відтворити дві інші етнографічні зони Буковини – "Прикарпаття" і "Гуцульщину", які представлятимуть народну архітектуру і побут населення передгірської та гірської частин області, а також археологічний комплекс.

У музеї надаються послуги екскурсоводів, можна придбати буклети, листівки, сувеніри. Також на території музею проводяться різноманітні свята, фестивалі,"родинні дні".

Музей народної архітектури та побуту Прикарпаття (с. Крилос Івано-Франківської обл.). Музей просто неба, який створено 1979 р., є структурним підрозділом Національного заповідника "Давній Галич". Він знаходиться на території давнього городища, на першій лінії оборонних валів, навпроти урочища Прокаліїв сад. Музей знайомить відвідувачів з архітектурою і побутом жителів Прикарпаття кін. XVII – поч. XX ст. На площі 4,5 га нині завершується будівництво "мікросіл" чотирьох етнографічних районів Прикарпаття: Покуття, Гуцульщини, Бойківщини та Опілля. Нині в музеї встановлено одинадцять архітектурних пам'яток, що представляють різні типи житлового та господарського будівництва: дві садиби – одна з хатою, кошницею, оборігом, криницею-журавлем, друга – з хатою та стодолою, а також дві хати (бойківську і гуцульську), дві гуцульські ґражди, олійню, кузню.

У регіоні "Опілля" знаходиться дерев'яна церква початку XX ст. з с. Поплавники Галицького р-ну Івано-Франківської обл.

В експозиції музею є велика колекція колекція посуду (тарілки, горнята, глечики, горшки), народних тканин, одягу, опільської вишивки (жіночі й чоловічі сорочки, обруси, простирадла, народний одяг).

Найближчим часом на території музею планується будівництво водяного млина, гуцульської церкви, фулюшні, заїжджого двору, в'їзної вежі.

Музей історії сільського господарства Волині (с. Рокині поблизу Луцька Волинської обл.). Музей заснований у 1980 р. У кінці 80-их рр. XX ст. директор музею Олександр Середюк вирішив створити на території дендропарку, що знаходився біля приміщення музею, скансен. За 1989-91 роки вдалося перевезти і встановити близько дванадцяти старих архітектурних споруд: вітряний млин, кілька хат, садибу, клуню, кузню та

ін..

Нині музей має вигляд вулички невеликого волинського села. Є декілька типових волинських садиб, навколо яких створені селянські двори з клунями, хлівами, криницями й тинами.

На території музею зведена дерев'яна капличка, за кресленнями каплиці в селі Жадень (Рівненська обл.). Освячена на честь Вознесення Господнього.

У найближчому майбутньому планується перевезти до музею довгу хату, критий двір, ґуральню, шинок й гончарну майстерню.

Музей просто неба у с. Рокині є унікальним на теренах України – це єдиний "живий" скансен. На відміну від аналогічних українських музеїв просто неба тут є постійні працівники, котрі ночують у хатах, топлять піч, печуть хліб, доглядають худобу, обробляють посіви, косять сіно, пригощають гостей стравами української кухні (червоний борщ з пампушками, деруни, узвар, вареники та козацький куліш). Кожен охочий відвідувач музею може взяти сільськогосподарське знаряддя праці в руки і попрацювати ним. Увесь музей – практично самоокупне господарство із замкнутим господарським циклом. На базі музею проводять різноманітні свята, ярмарки, конференції. Діє Молодіжна організація 'Школа козацького гарту'.

Музей народної архітектури, побуту та дитячої творчості (с. Перелесне Слов'янського р-ну Донецької обл.). Створення музею розпочалося у 1983 р. з ініціативи краєзнавця Олександра Шевченка. Разом з групою ентузіастів та учнями він здійснював етнографічні експедиції, під час яких були виявлені пам'ятки народної архітектури та зібрані предмети матеріальної культури. У 1992 р. музей у Прелесному одержав статус державного і став філією Донецького обласного художнього музею.

Музейний комплекс складається з сільського подвір'я XIX ст. – хати, вітряка, комори, кузні, колодязя, вуликів. На території скансену є зал зі зразками народної творчості Слобожанщини та музей дитячої творчості.

В експозиції музею присутні зразки народної творчості та побуту населення Слобідської України: вишивки, народні картини, одяг, меблі, музичні інструменти, вироби гончарів, різьбярів, знаряддя праці, металеві ковані вироби.

Етнографічно-туристичний комплекс "Козацький хутір" (с. Стецівка Чигиринського р-ну Черкаської обл.). Комплекс створюється в рамках Національного історико-культурного заповідника "Чигирин".

Планується встановити дванадцять споруд.

Територія скансену знаходиться за селом в оточенні ярів і мальовничих пагорбів. До складу "Козацького хутора" входить Музей млинарства – перший в Україні. В ньому вже є три вітряки. Планується встановити ще одинадцять.

Нині на козацькому хуторі вже стоїть церква Св. Миколи (XVIII ст.). Вона належить до яскравих зразків народної архітектури Придніпров'я з елементами класицизму. Свого часу архітектори примітили її в с. Драбівці Золотоніського району Черкаської обл. Церква вже почала розвалюватися. Тож її частково реставрували, відновили й перенесли до музею.

Окрім церкви на території скансена вже збудовано хату старости, хату священика, три комори, є тут і піч для кераміки, а в майбутньому тут планують проводити симпозіуми керамістів, художників, скульпторів з усієї України. Вже почали будувати садибу шинкаря, яка включає хату, шинок, конюшню, льох.

Загалом на хуторі планується поставити дванадцять будівель. В одній частині цього хутора зведуть садиби гончара, пасічника, ткача, інша частина хутора буде тільки гостьовою, де б подорожуючі могли зупинитися, відпочити, помилуватися природою, посидіти з вудкою на березі, адже за Стецівкою—аж три ставки.

Особливістю цього музею просто неба буде те, що в збудованих оселях житимуть гончар, бондар, пасічник, щоб туристи, котрі приїдуть до козацького хутора, могли на власні очі побачити їхню роботу.

Музей архітектури і побуту "Старе село" (с. Колочава Міжгірського р-ну Закарпатської обл.). Відкриття музею відбулося 14 червня 2007 р. Зараз він вже має близько десяти житлових і господарських будівель з предметами домашнього побуту і художніми витворами XIX-XX ст. українських горян з Колочави. У музеї будуть представлені пам'ятки культури різних часів, різних верств населення як за соціальним статусом, так і за родом діяльності (вівчарі, лісоруби, мірошники, шевці).

Найближчим часом планується відтворити церковно-приходську школу, кузню, корчму, млин, а фінальний етап будівництва передбачає відбудову церкви 1580 р., що колись існувала в Колочаві, та створення амфітеатру на 500 глядачів.

Музей народної архітектури і побуту Державного історико-культурного заповідника 'Посулля' (с. Пустовійтівка Роменського р-ну Сумської обл.). У липні 2006 р. на державному рівні прийнято рішення

про створення історико-культурного заповідника "Посулля". Важливим чинником формування цього заповідника є створення музею архітектури та побуту в с. Пустовійтівка Роменського. Музей просто неба дасть змогу відтворити автентичне історико-архітектурне середовище мікрорегіону Посулля XVIII-XX ст., в перспективі він може стати титульним музейним комплексом такого типу для всієї території Сумської області.

Своєрідною домінантою музею є відтворена дерев'яна церква Святої Трійці (1773). Вона була частково зруйнована у 1929 р. Відновлено храм у 2006 р.

Неподалік церкви планується розмістити стару сільську садибу, що збереглася в с Великі Будки Роменського району. Вона складається з господарської будівлі, клуні, погреба. Поряд з цією садибою буде відтворено за історичними зразками стайню, курник, саж, криницю. Планується створення діючих пасіки та кузні, а також розміщення вітряка кінця XIX поч. XX ст.

Музейна територія охоплює також курганні могильники VI-III ст. до н.е. в т.ч. Старшу Могилу біля с Пустовійтівка.

У планах також проведення етнографічного фестивалю, сільського ярмарку, який традиційно проводився в селах у XVIII-XIX ст., організація свят народних майстрів та ін.

Етнографічний музей "Українська Слобода" (Писарівка Золочівського р-ну Харківської обл.). Музей почали створювати у кінці 80-их рр. XX ст. Проте, через брак фінансування розвиток музею припинився. Нову сторінку в історії музею відкрито на початку XXI ст. коли музей відновлено. На території скансену знаходяться старовинний вітряк, комора, корчма, селянська хата. На жаль для відвідувачів музей поки що закритий, оскільки через брак коштів його не можуть довести до пуття.

Сарненський історико-етнографічний музей, філія Рівненського краєзнавчого музею (м. Сарни Рівненської обл.). Створений 6 листопада 1974 р. як районний краєзнавчий. Вже у 1978 р. на території музею з'являються пам'ятки народної архітектури, зокрема, дві садиби селянина-поліщука, кузня, каплиця XVIII ст., вітряний млин кінця XIX ст., які перевезено з поліських районів Рівненщини.

Після надання музею статусу історико-етнографічного у 1989 р. розпочинається науково-дослідницька пошукова робота з вивчення матеріальної та духовної культури Рівненщини, організовуються етнографічні експедиції. Працівниками музею зібрано понад 7 тисяч

експонатів основного та 8 тисяч науково-допоміжного фонду. Музеєм проводяться науково-практичні конференції, свята народного мистецтва, зокрема, традиційне поліське свято‘Водіння Куста’.

Церковно-етнографічний комплекс “Українське село” (с. Бузова Київського р-ну). Історія створення комплексу розпочалася із спорудження дерев’яної церкви Св. вмч. Дмитра Солунського за проектом архітектора Олега Слєпцова за ініціативою Володимира Дмитровича Бондаренка у 2007 р. Згодом виникла ідея довкола храму створити скансен.

Зараз в музеї просто неба є шість хат з відповідними господарськими будівлями. Привезені з різних куточків України: з Карпатського регіону гуцульська хата XIX ст., з Полтавщини полтавська хата 1888 р. та миргородська (південна) хата 1823р., з Луганської області слобожанська хата та гуральня середини XIX ст., з Вінницької області подільська хата середини XIX ст., з Житомирської області поліська хата початку XIX ст., також є гончарня, кузня, трапезна для урочитих подій і недільна школа.

Окрім екскурсій та відпочинку адміністрація музею організовує майстер-класи з традиційних ремесел (гончарство, ковальство, соломко плетіння, писанкарство, виготовлення ляльок-мотанок та ін.), етнотренінги (молодіжне дозвілля, народний етикет, традиції гостинності та ін.) святкування урочистих подій та народних свят та ін.

Етнографічний музей просто неба “Хутір Савки” (с. Нові Петрівці Вишгородського району Київської обл). Створений у 2004 р. На території музею розташовані дві автентичні садиби 1786 та 1854 рр. зі старовинним наповненням з різних регіонів українського Полісся, а також вулики, клуня, циганська кузня, модель криниці з журавлем, чумацький віз та двокамерний льох.

У музеї проводяться пізнавальні екскурсії, святкові дійства, влаштовуються майстер-класи та виступи фольклорних колективів.

Досвід створення та функціонування музеїв просто неба свідчить про їх значну роль у збереженні та популяризації історико-культурної спадщини, а також у розвитку туризму. Окрім свого основного завдання – збереження пам’яток архітектури, предметів побуту і зразків народного мистецтва, музеї служать місцем відпочинку місцевого населення та туристів. Скансени є чудовою базою для проведення різноманітних народних свят, фестивалів, виставок та конкурсів, що сприяє збереженню народних традицій, пізнанню громадянами нашої держави історико-культурного надбання українців. Тому питання популяризації скансенів та

включення їх у мережу туристичних послуг має надзвичайно велике значення.

Проте, на нашу думку, в Україні існує ряд проблем, які не дозволяють повноцінно використовувати скансени у туристичній діяльності:

— мала кількість музеїв такого типу в Україні. В існуючих скансенах представлені споруди не всіх регіонів та типів. Чимало унікальних зразків народної архітектури перебувають під загрозою знищення і задля збереження потребують негайного перенесення до музеїв просто неба. Подібні музеї повинні існувати у кожній області;

— обмежене фінансування скансенів державою. Утримання музейних споруд вимагає значних коштів, а державних вистачає у більшості випадків лише на зарплату працівникам;

— слабий розвиток інфраструктури у музеях. Для залучення більшої кількості туристів, на нашу думку, необхідно кожен музей облаштувати закладами харчування, готелями, місцями продажу сувенірної продукції;

— у європейських скансенах на початку XXI ст. характерним прийомом показу народного побуту стала присутність живих тварин, доглядачів-аніматорів, які своїми заняттями відтворюють побут, матеріальну і духовну культуру попередніх епох, застосування прийомів театралізації та інші атракції. Це без сумніву притягує більшу кількість туристів. Цього бракує українським скансенам, адже "живим" є лише музей в Рокинях;

— проблема ефективної промоції скансенів у виданнях, турситичних виставках, Інтернеті. Популяризація українських музеїв просто неба потребує випуску більшої кількості різноманітної друкованої продукції, створення презентаційних сторінок в мережі Інтернет. Не всі існуючі скансени мають власний сайт.

Подолання цих проблем, на нашу думку, сприятиме розвитку скансенів в Україні, що в свою чергу дозволить зберегти багато унікальних споруд та краще розвивати історико-культурний туризм у нашій державі.

Завдання для самостійного опрацювання:

– скульптура;

– типи скульптури;
– видатні скульптори.

ЛЕКЦІЯ 5
Історико-культурні заповідники

Актуальність теми: особливості діяльності історико-культурних заповідників.

Навчальна мета: розкрити історію створення та особливості діяльності історико-культурних заповідників.

План лекції

1. Особливості історико-культурних заповідників.
2. Історико-культурні заповідники України;

Об'єкт культурної спадщини – визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність.

Після занесення об'єкту культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, він отримує статус пам'ятки культурної спадщини.

Пам'ятка культури – визначна споруда, археологічний об'єкт або витвір мистецтва, що є частиною культурного надбання (культурної спадщини) країни, людства загалом (пам'ятка історії, літератури, мистецтва, мови, права тощо) і охороняється законом. Залежно від наукової, історичної і художньої цінності пам'ятки культури бувають світового, державного і місцевого значення.

На державному обліку в Україні перебуває 152 тис. пам'яток культурно-історичної спадщини, з яких 56 тис. – пам'ятки історії, 7 тис. – пам'ятки монументального мистецтва, близько 15 тис. – пам'ятки містобудування та архітектури. Нерухомі святині зберігаються просто неба, інші пам'ятки історії, матеріальної та духовної культури нації – у музеях України.

Українське законодавство розрізняє 8 видів пам'яток:

1. Археологічні
2. Історичні

3. Монументального мистецтва
4. Архітектури
5. Містобудування
6. Садово-паркового мистецтва
7. Ландшафтні
8. Об’єкти науки і техніки

У світі створено більш як 11 тис. заповідних територій, що мають статус заповідника чи національного парку. Таких земель в США близько 18%, Англії – 17%, у Швейцарії – 20%. Острівна Японія й та має 16%. Натомість в Україні загальна площа заповідного фонду становить понад 3,4 млн га, що відповідає лише 5,5% площі держави. Хоча за радянської влади вона була значно більшою.

Так, в 1989–1990 роках в Державному науково-дослідному інституті теорії та історії архітектури й містобудування в процесі опрацювання теми «Республіканський перспективний план комплексної реконструкції районів історичної забудови» було складено найповніший «Список міст, селищ і сіл України з цінною історико-культурною спадщиною» із 1400 населених пунктів. Визначено чотири категорії цінності поселень на основі інтегральної оцінки таких чинників, як наявність спадщини, історична значущість населеного пункту; категорія обліку наявних на його території пам'яток історії та культури; збереженість історичного ландшафту. До першої заповідної категорії ввійшло 68 міст.

Наразі в Україні лише 18 міст мають історико-архітектурні та історико-культурні заповідники. Та й серед них пересічний громадянин знає лише про Київ, Севастополь, Луцьк, Володимир-Волинський, Чернігів, Канів, Бахчисарай, Галич, Львів, Переяслав-Хмельницький, Збараж, Острог, Дубно, Чигирин, Путивль, Хотин та Батурин. Загальна кількість історико-культурних заповідників на сьогодні становить 62, що в рази менше, ніж це було за радянських часів.

Заповідники національного значення в Україні – об’єкти культурної спадщини, внесені до Державного реєстру нерухомих пам’яток України. За роки незалежності мережа історико-культурних заповідників України значно зросла та розширилася. Було відкрито нові історико-культурні заповідники, зокрема: Державний історико-меморіальний заповідник «Лук’янівське кладовище» (Київ), Державний історико-культурний

заповідник у м. Вишгороді (Київська область), Державний музей-заповідник «Битва за Київ у 1943 році» (с. Нові Петрівці Вишгородського району Київської області), Державний історико-архітектурний заповідник у м. Жовкві (Львівська область), Державний історико-культурний заповідник «Тустань» (с. Урич Сколівського району Львівської області), Державний історико-архітектурний заповідник у м. Дубно (Рівненська область), Державний історико-культурний заповідник у м. Глухові (Сумська область), Державний історико-архітектурний заповідник у м. Збаражі (Тернопільська область), Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця».

За роки Незалежності найбільш відомі з історико-культурних заповідників системи Міністерства культури і туризму України та інших відомств отримали статус національних. Це, зокрема, Національний заповідник «Софія Київська», Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, Національний заповідник «Херсонес Таврійський», Національний заповідник «Хортиця», Національний заповідник «Давній Галич», Національний історико-етнографічний заповідник «Переслав», Національний музей-заповідник українського гончарства в смт Опішні, Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви», «Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець», Національний історико-культурний заповідник «Чигирин», Шевченківський національний заповідник у м. Каневі.

Два з них, – Національний заповідник «Софія Київська» та Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, – включено до Списку всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО.

Важливу роль у роботі історико-культурних заповідників мають нормативні документи, які регламентують діяльність музеїв та заповідників України. Це, зокрема, прийнятий Верховною Радою України 29. 06. 1995 року Закон «Про музеї та музейну справу», який, зокрема, визначив правові основи діяльності історико-культурних заповідників Закони України «Про охорону культурної спадщини» (2000 р.) та «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини»« (2004 р.) Постанови Кабінету Міністрів: «Про занесення пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» (2001 р.), «Про утворення Державної служби охорони культурної спадщини» (2002 р.) Укази Президента України,

Постанови та Розпорядження Кабінету міністрів України щодо діяльності та розвитку історико-культурних заповідників.

Сприяти вирішенню насущних проблем розвитку історико-культурних заповідників має і «Державна програма розвитку культури на період до 2007 року», прийнята постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2003 р. № 1235. Серед основних завдань цієї програми – робота по збереженню історичних пам'яток та історико-культурних заповідників.

За останні роки значно активізувалася науково-дослідна, виставкова, видавнича діяльність історико-культурних заповідників. Ці заклади постійно вишукують можливість залучити додаткові позабюджетні кошти для фінансування своєї діяльності, розширяють надання платних послуг.

Але у кінці на початку XXI ст. в організації роботи історико-культурних заповідників нагромадилося чимало недоліків та проблем. Серед головних з них є: вкрай обмежене фінансування заповідників незадовільний, а в деяких випадках, аварійний стан музейних приміщень проблема фондосховищ (у більшості заповідників вони не відповідають потрібним нормам і умовам зберігання колекцій застарілість експозицій, що потребують оновлення тощо. Актуальною залишається і проблема збереження історико-культурних пам'яток. Так, приміром, на території Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника, де розміщено комплекс будівель садиби Лопухіних-Демидових (пам'ятки палацо-паркового ансамблю XVIII–XIX століть), три з них використовуються різними організаціями.

Найменування заповідника	**Розташування**
Автономна Республіка Крим	
Архітектурно-історичний заповідник «Судацька фортеця» (філія Національного заповідника «Софія Київська»)	м. Судак
Державний історико-культурний заповідник у м. Бахчисараї	м. Бахчисарай
Державний історико-культурний заповідник у м. Керчі	м. Керч,
Державний палацо-парковий музей-заповідник у м. Алупці	м. Алупка
Республіканський історико-археологічний заповідник «Калос Лімен»	смт Чорноморське
Історико-культурний заповідник «Старий Крим»	Кіровський район, м.Старий Крим
Національний заповідник «Херсонес Таврійський»	м. Севастополь
Вінницька область	
Державний історико-культурний заповідник «Буша»	с. Буша, Ямпільський район
Волинська область	
Історико-культурний заповідник у м. Луцьку	м. Луцьк

Державний історико-культурной заповідник «Стародавній Володимир»	м. Володимир-Волинський
Донецька область	
Державний історико-архітектурний заповідник у м. Святогірську	Святогірськ
Запорізька область	
Національний заповідник «Хортиця»	м. Запоріжжя, о. Хортиця
Державний історико-археологічний заповідник «Кам'яна Могила»	Мелітопольський район, м. Мелітополь, біля с. Мирне
Історико-архітектурний заповідник «Садиба Попова»	м. Василівка
Івано-Франківська область	
Національний заповідник «Давній Галич»	Галицький район, с. Крилос, м.Галич
Київська область	
Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»	м. Переяслав-Хмельницький
Державний історико-культурий заповідник у м. Вишгороді	м. Вишгород
Державний музей-заповідник «Битва за Київ у 1943 році»	Вишгородський район, с. Нові Петрівці
Національний заповідник «Софія Київська»	м. Київ
Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник	м. Київ
Державний історико-архітектурний заповідник «Стародавній Київ»	м. Київ
Державний історико-меморіальний Лук'янівський заповідник	м. Київ
Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили»	м. Київ
Кіровоградська область	
Державний музей-заповідник І. К. Тобілевича	Кіровоградський район, с. Миколаївка, хутір Надія
Львівська область	
Державний історико-архітектурний заповідник у м. Львові	м. Львів
Історико-культурний заповідник «Личаківський цвинтар»	м. Львів
Державний музей-заповідник «Олеський замок»	Буський район, смт Олесько
Державний історико-архітектурний заповідник у м. Жовкві	м. Жовква
Музей-заповідник «Золочівський замок»	м. Золочів
Державний історико-культурний заповідник «Тустань»	Сколівський район, с. Урич
Державний історико-культурний заповідник у м. Белз	м. Белз
Державний історико-культурний заповідник «Нагуєвичі»	Дрогобицький район, с. Нагуєвичі
Миколаївська область	
Національний історико-археологічний заповідник	Очаківський район, с. Парутине

«Ольвія»	
Полтавська область	
Державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви»	м. Полтава
Національний музей-заповідник українського гончарства в смт Опішні	Зіньківський район, смт Опішня
Національний музей-заповідник М. В. Гоголя	Шишацький район, с. Гоголеве
Рівненська область	
Державний історико-культурний заповідник у м. Дубно	м. Дубно
Державний історико-культурний заповідник у м. Острозі	м. Острог
Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви»	Радивилівський район, с. Пляшева
Сумська область	
Державний історико-культурний заповідник у м. Глухові	м. Глухів
Державний історико-культурний заповідник у м. Путивлі	м. Путивль
Державний історико-культурний заповідник «Посулля»	с. Пустовійтівка
Тернопільська область	
Національний заповідник «Замки Тернопілля»	м. Збараж
Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник	міста Кременець, Почаїв
Державний історико-архітектурний заповідник у місті Бережанах	м. Бережани
Харківська область	
Історико-археологічний музей-заповідник «Верхній Салтів»	Вовчанський район, с. Верхній Салтів
Чугуївський історико-культурний заповідник ім. І. Рєпіна	м. Чугуїв
Хмельницька область	
Національний історико-архітектурний заповідник «Кам’янець»	м. Кам’янець-Подільський
Історико-культурний заповідник «Самчики»	Старокостянтинівський район, с. Самчики
Державний історико-культурний заповідник «Межибіж»	Летичівський район, смт Меджибіж
Черкаська область	
Національний історико-культурний заповідник «Чигирин»	м. Чигирин
Шевченківський національний заповідник у м. Каневі	м. Канів, Тарасова гора
Державний історико-культурний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка»	Звенигородський район, с. Шевченкове
Державний історико-культурний заповідник у м. Кам’янці	м. Кам’янка
Державний історико-культурний заповідник «Трахтемирів»	Канівський район, с. Трахтемирів с. Григорівка
Державний історико-культурний заповідник у м. Корсуні-Шевченківському	м. Корсунь-Шевченківський

Чернівецька область	
Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця»	м. Хотин
Чернігівська область	
Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній»	м. Чернігів
Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»	Бахмацький район, смт Батурин
Національний історико-культурний заповідник «Качанівка»	Ічнянський район, селище Качанівка
Державний історико-культурний заповідник «Слово о полку Ігоревім»	м. Новгород-Сіверський

Завдання для самостійного опрацювання:

– Типи історико-культурних заповідників;
– Історико-культурні заповідники України.

ЛЕКЦІЯ 6
Геральдика, сфрагістика, вексилологія. Геральдика та вексилологія України. Геральдика в архітектурі

Актуальність теми: особливості геральдики в історії, архітектурі.

Навчальна мета: розкрити особливості геральдики в історії, архітектурі.

План лекції

1. Історія геральдики.
2. Міські герби.
3. Корпоративні герби.
4. Львівські цехові печатки.
5. Церковні герби.
6. Державні герби.
7. Геральдика в Україні.

ІСТОРІЯ ГЕРАЛЬДИКИ

Мистецтво геральдики розвинулось в часи занепаду культури та економіки, що почався в Європі з загибеллю Римської імперії і утвердженням християнської релігії, коли виник феодалізм і склалася система спадкової аристократії. Існує декілька чинників, що посприяли появі гербів. У першу чергу – феодалізм і хрестові походи. Вважається, що герби з'явилися в X ст., але з'ясувати точну дату досить складно. Перші герби, зображені на печатках, прикладених до документів, відносяться до XI ст. Найдавніші гербові печатки поміщені на шлюбному договорі 1000 р. Слід зазначити, що в епоху суцільної неписьменності використання гербового знака, як підпису і позначення власності було для багатьох єдиним способом засвідчити документ своїм ім'ям. Такий розпізнавальний знак був зрозумілий і неграмотній людині (цілком можливо, що герби з'явилися спочатку на печатках, а вже потім на зброї і одязі).

Безперечні свідчення існування геральдики з'являються тільки після хрестових походів. Саме раннє таке свідоцтво – французький емальований малюнок з могили Жоффруа (Готфрід) Плантагенета (помер в 1151 р.), графа Анжу і Мена, що зображає самого Жоффруа з гербовим щитом, де на блакитному полі імовірно чотири здиблених золотих лева (точне число левів важко визначити через положення, в якому намальований щит). Граф

був зятем Генріха I, короля Англії, що правив в 1100–1135 рр., який, згідно хроніці, і подарував йому цей герб.

Першим англійським королем, що мав особистий герб, був Річард I Левине Серце (1157–1199 рр.). Його три золоті леопарда використовувалися з тих пір усіма королівськими династіями Англії.

Багато в геральдиці вказує на те, що вона склалася під час завоювання Сходу хрестоносцями. Перший хрестовий похід відбувся в 1096 р., але герби цілком могли з'явитися трохи раніше. Проблема полягає в тому, що перші документальні свідчення про герби з'явилися через як мінімум двісті років після їх виникнення. Можливо, тісний зв'язок хрестових походів з зародженням геральдики пояснюється тим, що саме в цей період використання гербів прийняло масовий характер. Це вимагало створення впорядкованої системи символічних зображень як засобу комунікації, бо герб служив розпізнавальним знаком, що несе якусь інформацію про власника і добре помітним на відстані. Лицарі повинні були якось позначати награбоване, щоб захистити його від зазіхань соратників. З появою гербів ця проблема вирішувалася прибиванням до дверей будинку щита з гербом його нового власника. Таку потребу мали не тільки окремі хрестоносці, а й великі полководці: жителі взятих їх загонами будинків та кварталів вивішували у себе прапори цих військ, щоб не піддаватись грабежу з боку інших феодалів.

Наслідком хрестових походів було згасання багатьох дворянських родів Європи. Знатні прізвища, чиї корені йшли з епохи Стародавнього Риму зникали. Внаслідок цього європейські монархи вперше змушені були підвищувати дворянство, створюючи нову аристократію. Герби відігравали при цьому важливу роль, так як досить часто єдиною підставою претендувати на дворянство і документальним доказом шляхетного походження був гербовий щит, привезений зі Святої Землі.

Отже, скупчення в одному місці безлічі феодалів з різних країн (незвичайна для Європи ситуація), інтернаціональний характер війська хрестоносців, необхідність впізнавати один одного і (в умовах неграмотності і мовних бар'єрів) затверджувати своє власне ім'я, а також особливості озброєння, спосіб ведення війни і запозичення безлічі винаходів східної цивілізації – все це стало причиною виникнення і формування геральдики.

Через століття після виникнення гербів починають з'являтися перші наукові роботи з геральдики, а власне гербовники, найбільш раннім з яких,

мабуть, є Цюрихський гербовник «Zuricher Wappenrolle», складений в Цюриху в 1320 р.

МІСЬКІ ГЕРБИ

У основі міських і державних гербів лягли печатки феодалів, що засвідчували справжність документів і розсилалися ними зі своїх володінь. Родовий герб феодала, таким чином, переходив спочатку на печатку замку, а потім і на герб належних йому земель. При виникненні нових міст і утворенні нових держав вимоги часу і юридичні норми приводили до створення гербів, або абсолютно нових, незапозичених з родових дворянських гербів, або несучі символічні зображення, які вказують на місцеві визначні пам'ятки, історичні події, профіль міста та інше. Як приклад можна навести герб Парижа, в якому є корабель і блакитне поле з золотими ліліями. Корабель символізує, з одного боку, острів де ля Сіте, що лежить в самому центрі міста на річці Сені і має форму корабля, а з іншого– торгівлю і торгові компанії, головну складову міського господарства. Лазурне поле із золотими ліліями – давній символ династії Капетингів, під заступництвом якої знаходився Париж.

КОРПОРАТИВНІ ГЕРБИ

З кінця XIII і протягом XIV ст. геральдика проникає в усі сфери суспільного життя, а геральдична термінологія стає загальновживаною в культурних прошарках суспільства. Геральдика входить у моду в літературі, мистецтві, побуті. Герби з'являються всюди, починаючи з лицарських обладунків і закінчуючи столовими приборами. Повернувшись з хрестових походів лицарі почали, наслідуючи східних правителів, носити особливі гербові шати, відповідно до забарвлення свого герба і прикрашеними вишитими гербовими фігурами і девізами. Прислуга і зброєносці отримували одяг з гербом своїх панів, звичайні дворяни носили одіж з гербами своїх сеньйорів, знатні пані починають носити сукні із зображеннями двох гербів: праворуч – герб чоловіка, ліворуч – власний. Таким чином, геральдика стає важливою складовою культури Західної Європи.

Поряд з індивідуальною геральдикою, в середньовіччі отримали розвиток й інші її напрямки – міський і корпоративний, в тому числі церковний. Міські ремісники і торговці створювали гільдії, реєструючись в якості «юридичних осіб» і, відповідно, з своїми гербами. Було прийнято, що

члени гільдії носили одяг геральдичних кольорів, своєї асоціації – особливі лівреї. На корпоративні герби поміщалися головним чином знаряддя праці.

ЛЬВІВСЬКІ ЦЕХОВІ ПЕЧАТКИ

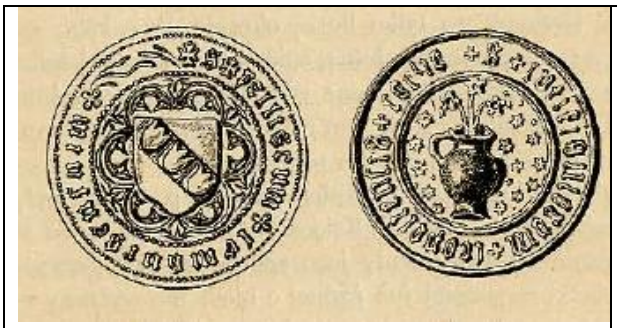

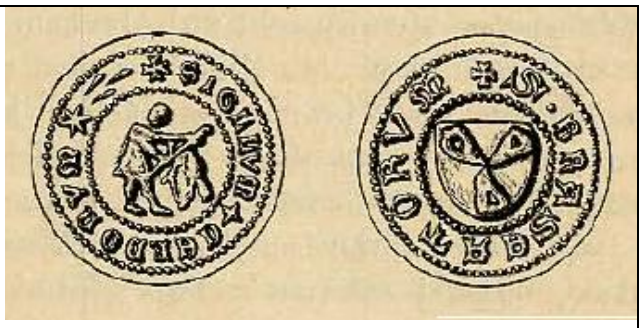

цех кушнірів 1425 р.	цех гончарів	цех чинбарів 1425 р.	цех солодовників

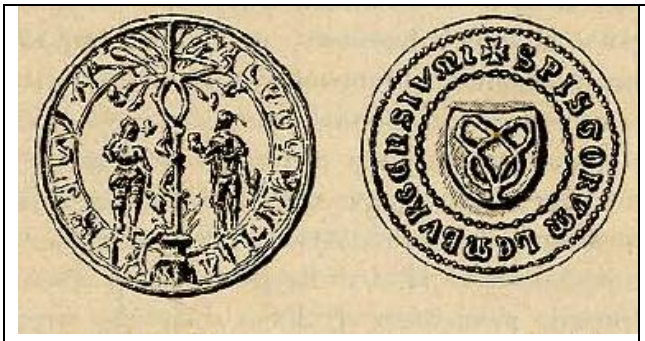

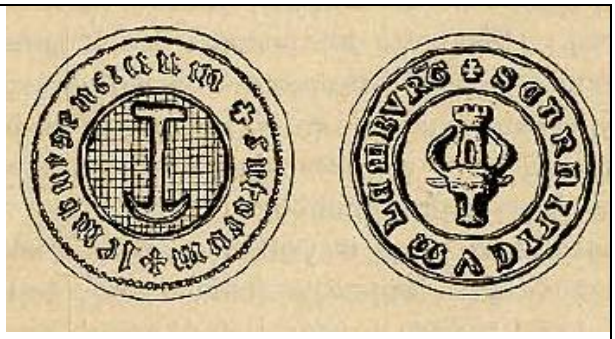

невідомий	цех пекарів 1425 р	цех шевців	цех різників

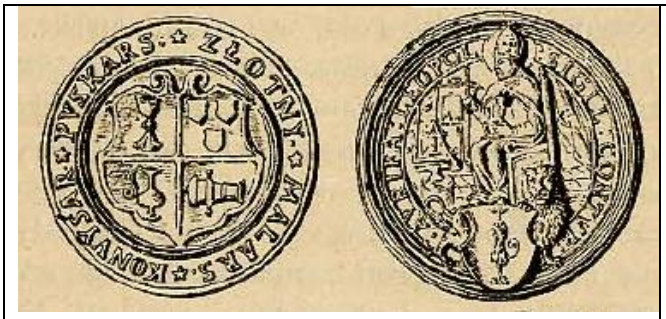

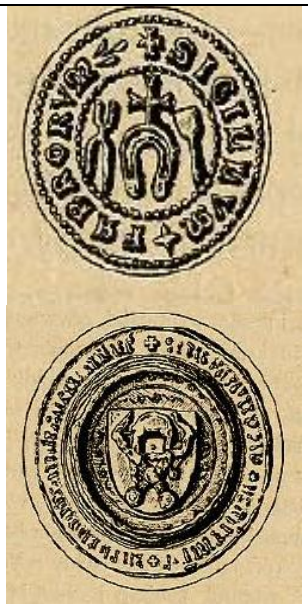

печатка об'єднаного цеху: золотарів, мулярів,	цех золотарів 1600 р.	цех ковалів 1425 р.	невідомий

конвісарів та пушкарів XVI ст.			

Подібні герби, звані гласні (іменні) – «armes parlantes», в яких назва особи, міста чи в даному випадку ремесла передавалась геральдичними символами: бондарі зображали на щиті свого герба робочий інструмент і діжку, м'ясники – бика чи вівцю, торговці фруктами – фруктове дерево, цирульники–бритву і ножиці, шевці–чобіт, риботорговці–рибу, мореплавці–судно, аптекарі – ваги і ланцет. Крім того, в корпоративних гербах зустрічалися зображення святих, покровителів відповідних видів ремесел.

Так на гербі львівського цеху золотарів, після їх від'єднання від об'єднаного цеху, на печатках почали зображати святого Елігія – патрона золотарів, з ювелірним молоточком в руках, а в ногах у нього сидить лев з щитом у лапі де зображено філігранний джбан–емблема золотарів.

Бажаючи наслідувати аристократію багаті городяни користувалися фамільними знаками на кшталт гербів, хоча вони і не були офіційними. Досить специфічно вирішив цю справу французький уряд, вирішивши розповсюдити моду на герби собі на користь і дозволив обзавестися гербами всім бажаючим, але за плату. Більш того, чиновники навіть зобов'язували городян купувати герби. У результаті введення в 1696 р. податку на право мати особистий герб скарбниця почала отримувати значний прибуток, оскільки гербів реєструвалося величезна кількість. Але внаслідок цього значення гербів у Франції сильно впало.

Ґмерк (пол. Gmerk з нім. Gemerk) – особистий або сімейний знак, що поміщається на печатках, предметах користування, виробах і спорудах найчастіше як сигнатура автора будь чого, первинно знак каменярів, яким вони позначали оброблені ними елементи. Підданий процесуальній геральдиці, тобто поміщений на гербовому щиті, стає міщанським гербом (від дворянського герба відрізняється відсутністю рангового шолома або корони).

Навчальні установи також сторіччями використовували герби. Університети часто отримували герби їх засновників. Багато приватних і комерційних фірми і сьогодні прагнуть отримати герб, оскільки наявність такого герба додає солідності.

ЦЕРКОВНІ ГЕРБИ

З раннього середньовіччя церква претендувала на вищу і абсолютну владу в цьому світі, тому привласнила собі всі атрибути світської влади, у тому числі і герби. Гербом папства в XIV ст. стали схрещені золотий і срібний ключі апостола Петра, перев'язані золотим шнуром, на червоному щиті під папською тіарою. Ці символи отримали різні тлумачення. Окремі дослідники вважають, що герб вказує на отримані Петром права «вирішувати» і «зв'язувати» всі справи церкви і на те, що ці права успадкували від нього наступники – папи. Цей герб сьогодні є офіційним гербом Ватикану, але кожен папа отримує свій власний герб, в якому ключі знаходяться за щитом, а тіара увінчує щит.

Церква, яка була найбільшим феодалом середньовіччя, рано почала використовувати герби в практичних цілях – для ідентифікації і демонстрації територіальної приналежності церковних організацій. Герби зустрічаються на печатках абатств і єпископів з XII ст. Найбільш поширені символи церковної геральдики – ключі св. Петра, орел св. Іоанна та інші знаки, що символізують різних святих, деталі церковного вжитку, і найрізноманітніші хрести. У церковній геральдиці існують певні правила для гербів керівників церкви, що показують їх статус у церковній ієрархії.

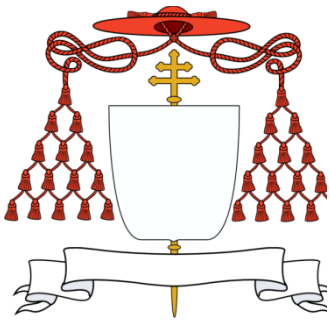

герб кардинала

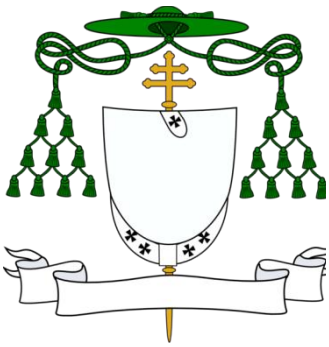

герб архієпископа

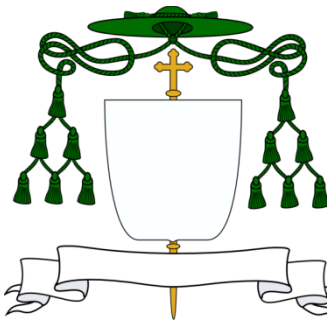

герб єпископа

герб диякона

ДЕРЖАВНІ ГЕРБИ

В основі багатьох державних гербів європейських країн лежать родові герби, як колишніх так і теперішніх правлячих династій. Наприклад: Монако – династія Грімальді; Бельгія – один з частин гербу Саксен-Кобург-Готської династії; Іспанія – один з полів державного гербу є династійний герб Бурбонів; Ліхтенштейн – герб княжого дому Ліхтенштейн; Андорра – герби родів Фуа та Беарн; Люксембург – герб графів Лімбугра; Нідерланди – Орансько-Нассауська династія; Україна – видозмінений родовий знак Рюриковичів. На багатьох сучасних європейських державних гербах в тому чи іншому вигляді присутні леви і орли – традиційні символи влади і державності.

ГЕРАЛЬДИКА В УКРАЇНІ

Починаючи з середини XIII ст., територія України зазнає різноманітних іноземних впливів, що часто мало визначальний характер на формування символіки того чи іншого регіону. Завдяки розселенню по території Західної України, яка саме перебувала у складі Польського королівства, ремісників та торговців у тім числі, вихідців з німецьких земель, тут почалось використання магдебурзького права. Цей юридичний акт, мав велике значення для поселення. Місто отримувало право на самоврядування, власний суд, та ряд інших привілеїв, серед яких було надання власного герба і печатки. Першими з українських міст магдебурзьке право отримали: Львів (1356р.), Кам'янець-Подільський (1374р.), Луцьк (1432р.), Смотрич (1448р.), Київ (1497р.).

Опісля Кревської унії 1385р., яка поклала початок процесу об'єднання Великого князівства Литовського та Польського королівства і який завершився утворенням єдиної держави – Речі Посполитої у 1569р., в литовських та українських магнатів стали з'являтися польські шляхетські герби. Хоча на теренах України гербоподібні символи зустрічаються уже в останні століття до нашої ери. Пізніше на основі родових знаків сформувалися геральдичні символи Київської держави.

У Польщі, принцип утвердження гербів був відмінний від країн Західної Європи заснований на іншій соціально-політичній моделі суспільного устрою. У європейських країнах герб закріплювався за одним родом і передавався у спадок старшій гілці сім'ї. Для молодших гілок були передбачені різновиди герба на основі родового. У Польщі ж герб великого феодала-магната закріплювався не лише за його сім'єю, а й за його васалами. Завойовуючи інші землі, шляхтич, що впровадився на ці території, давав свої геральдичні емблеми і новим підданим.

До лексикону шляхтичів того часу увійшло поняття «гербова спорідненість», коли сім'ї, що не були генетично поріднені, об'єднувалися під одним гербом. Списки приписаних до одного герба часом налічували кілька сотень прізвищ. У практику увійшло вказувати разом зі своїм прізвищем або прізвиськом і назву герба, що пояснює наявність у Польщі великої кількості подвійних прізвищ.

Власне ім'я герба – теж характерна відмінність польсько-русько-литовської геральдики. Якщо з якоїсь причини в композицію герба вносилися зміни, герб міняв назву або утворював модифікацію (другу, третю і так далі) колишнього герба. Були і зворотні випадки, коли один і той самий герб у різні періоди носив різні назви.

Геральдичний аспект в аналітичній генеалогії найбільш гострий після трьох поділів Польщі, в кінці XVIII ст., коли від шляхтичів стали вимагати доказів їх благородного походження для внесення у відповідні гербовники зі списками родів та дати підтвердження титулу. Підстава для визнання дворянства за польською шляхтою – «приписка» до того або іншого герба, що підтверджувала їх гідність.

Геральдичні правила в своїй основі є міжнародними, але в різних країнах діє безліч власних норм як правового, так і чисто геральдичного характеру.

Глибоке дослідження української геральдики неможливе у відриві від інших європейських геральдичних традицій, особливо польської, під сильним впливом якої, вона розвивалася упродовж століть. У свою чергу геральдична практика в Польщі була безпосередньо пов'язана не лише з сучасними практиками Заходу, а й зі спадщиною золотого століття геральдики – західного Середньовіччя.

В особистому гербі, як правило, відбиваються заслуги гербовласника і його роду, зв'язок з предками, інтереси, професійні особливості. Іноді в гербі кодується прізвище власника (герб, що «говорить»). Честь і повага, які належать гербу, цілком залежать від його власника.

У цьому контексті у вивченні родової геральдики особливий інтерес представляють історія і традиції польської геральдики, що мала вплив на розвиток українського герботворного процесу. Важливо це і в дослідженні генеалогії родів, які проживали у місті Львові.

У минулих століттях геральдика була тісно пов'язана з архітектурою. Палаци вельмож, церковні та громадські споруди, надгробні пам'ятники

багаті на геральдичні зображення. Їх можна побачити на фронтонах будівель у вигляді ліплення, вітражах, фресковому розписі стель і стін.

Понад двісті зображень гербів збереглося в архітектурних пам'ятках міста Львова. Більшість їх майстерно вирізьблена на білокам'яних плитах, є з-поміж них ліпні. Це багата спадщина, але, на жаль, не уся, а лише та, що не була знищеною різними політичними режимами, які більше руйнували, ніж будували та зберігали надбання для нащадків.

У всій цій великій кількості композицій, прослідковуються знаки окремих осіб, і родин, які залишили по собі геральдичну спадщину в архітектурі Львова. Вивчивши геральдично-генеалогічні аспекти родів Львова можна отримати чималу інформацію та сприяти розвитку культурно-пізнавального туризму. Один із розділів можна присвятити виключно тим постатям, які творили історію міста Львова, були його мешканцями (міщани, патриції), хоча і народилися далеко за його межами. Серед таких зустрічаються греки, угорці, німці, вірмени та інші. Їхні особисті знаки (ґмерки, герби) на теперішній час збереглися вкрай мало – на колишніх кладовищах (як, до прикладу, – кладовище біля вірменського кафедрального собору) сакральних спорудах (Латинський катедральний собор, каплиці та ін.) та на давніх кам'яницях середньовічного міста. Однак і ця незначна кількість геральдичних знаків до кінця не опрацьована через брак матеріалів для ідентифікації. Переважно це вірменські роди, що залишили по собі слід в історії у вигляді ґмерків та гербів на надгробних плитах біля собору у середмісті.

До культурно-пізнавального туризму можна віднести геральдику, що базується на польських шляхетських гербах. Польська геральдична традиція вплинула на розвиток геральдики Галичини та Волині, а пізніше і на іншу територію України. Роди мали також помітний вплив на політичне, економічне та церковне життя міста Львова у XVII – XX ст. і переважно вважали себе поляками. Хоча є представники українського етносу, які прийняли католицьку віру, але пов'язували себе і предків з русинами. До таких належать Дідушицькі, Шептицькі, Даниловичі та ін.

Шляхетська геральдика пов'язується з панівною монополією знаті на володіння гербами. У давній Польщі міщанський герб називали трохи з погордою гербиком (ґмерк), і, крім незначних випадків, не практикувалося надання міщанину герба без шляхетства, що досить часто відбувалося в Німеччині через так звані гербові списки. Багато міщанських родин (або сімей) наслідуючи шляхту, приймали герби без офіційного присвоєння.

Походження самого терміна ґмерк, як і те, що він означає – поняття маловідоме навіть поміж істориків. Фактично ґмерки є розпізнавчо-особистими знаками окремих осіб та родин. Сучасні дослідники, проявляють невеликий інтерес до цієї теми, тож з огляду на це існує більше питань, ніж відповідей.

Багатим джерелом для дослідження ґмерків є нагробки міщан, що часто знаходяться в костелах. У храмі можна побачити й мічені ґмерками літургійний посуд, воти, картини та інші предмети. У Познані маємо прекрасний приклад експозиції міщанських гербів заслужених громадян і членів міської ради на лоджії ратуші. Ґмерки поміщають на кам'яницях чи домашніх оснащеннях, як знак власника, а також на ремісничих витворах у формі ознаки, але чи кожну ознаку можна ототожнювати з ґмерком – це, як і стосовно печаток, питання дискусійне.

У місті Львові є досить кам'яниць, де можна побачити гербики не тільки власників цих будівель (міщан, купців, ремісників тощо), а й подекуди зображення будівничих, так званих мураторів (італ. muratura – каменяр, муляр). Не оминули ґмерки каплиць з різноманітними розписами та барельєфами, а також епітафії та надгробні плити у католицьких храмах.

Прізвища львівського патриціату та багатих міщан були відомі свого часу по всій Речі Посполитій. Серед львівських родів, ґмерки, які до цих пір збереглися у Львові як архітектурний декор чи зображення, можна виділити родини: Шольц-Вольфовичів, Кампіанів, Корняктів, Анчевських, Боїмів, Сикстів та ін. Щоправда, декілька найзаможніших родин отримали шляхетство, а відповідно і герби, що яскраво відображає подекуди трансформацію ґмерка у традиційний шляхетський герб у вигляді відміни.

Завдання для самостійного опрацювання:

- скульптура;
- типи скульптури;
- видатні скульптори.

СЕМІНАРСЬКІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

Семінар №1. (2 год.). Історія мистецтва України:

а) античні часи

б) Давня Русь

в) Козацька доба

г) Україна у складі Російської та Австро-Угорської імперій

д) мистецтво України у ХХ ст.

Семінар №2. (2 год.). Видатні художники України та Європи.

Семінар № 3. (2 год.). Архітектурні споруди Львова та України у розрізі архітектурних стилів.

Семінар № 4. (2 год.). Монастирі України.

Семінар № 5. (2 год.). Замки і фортеці України.

Семінар № 6. (2 год.). Пам'ятники України та Європи:

а) кінні монументи України та Європи

б) пам'ятники козакам

в) пам'ятники видатним українцям

Семінар № 7. (2 год.). Театри України, видатні актори, циркові колективи.

Семінар №8. (2 год.). Українське кіно, кіноактори. Видатні фотографи.

Контрольна робота №1 змістовного модулю з курсу «Мистецтвознавство»

1. Настоятель монастиря:
   а) єпископ; б) чернець; в) ігумен; г) митрополит.
2. Який з цих орденів є греко-католицьким:
   а) студити; б) францискани; в) кармеліти; г) пауліни.
3. Техніка будівництва більшості українських дерев'яних церков:
   а) зрубна; б) каркасна; в) стовпова.
4. Найбільший музей авіації знаходиться у :
   а) Києві; б) Полтаві; в) Дніпропетровську; г) Харкові.
5. Найбільший дерев'яний храм є у:
   а) Ново-Московську; б) Львові; в) Полтаві; г) Харкові.
6. Найбільша адміністративно-територіальна одиниця церкви:
   а) єпархія; б) деканат; в) парафія; г) район.
7. Який з цих орденів є греко-католицьким:
   а) єзуїти; б) василіяни; в) домінікани; г) бернардинці.
8. Дерев'яна дахівка:
   а) ґонт; б) лиштва; в) опасання.
9. Найбільший за площею скансен України:
   а) Пирогово; б) Шевченківський Гай; в) Чернівці; г) Переясла-Хмельницький.
10. Найбільший дзвін є у:
    а) Львові; б) Одесі; в) Києві; г) Харкові.
11. Глава православної церкви:
    а) митрополит; б) патріарх; в) єпископ; г) папа.
12. Який з цих орденів є греко-католицьким:
    а) єзуїти; б) домінікани; в) редемптористи; г) тринітарії.
13. Скільки зрубів у більшості дерев'яних церков України:
    а) 2; б) 3; в) 4; г) 1.
14. Перший скансен в Україні відкрито у:
    а) Києві; б) Переяславі-Хмельницькому; в) Львові; г) Чернівцях.
15. Найвища дзвіниця є у:
    а) Києві; б) Одесі; в) Харкові; г) Черкасах.
16. Глава УГКЦ:

а) митрополит; б) патріарх; в) верховний архиєпископ; г) єпископ.

17.Який з цих орденів є греко-католицьким:

а) салезіяни; б) пауліни; в) єзуїти; г) бернардини.

18.Дашок довкола церкви над стінами:

а) опасання; б) ґонт; в) лиштви.

19.В якому районі Києва знаходиться скансен:

а) Пирогово; б) Поділ; в) Троєщина; г) Голосіївка.

20.Найбільший собор в Україні є у:

а) Києві; б) Черкасах; в) Львові; г) Харкові.

Контрольна робота №2 змістовного модулю з курсу «Мистецтвознавство»

1. Собор Св. Юра у Львові збудовано у..стилі:
   а) бароковому; б) ґотичному; в) романському; г) ренесансовому.
2. Хто з цих художників є іспанцем:
   а) Пікассо; б) Дюрер; в) Ван Гог; г) Рафаель.
3. Хто з цих художників є італійцем:
   а) Рафаель Санті; б) Рембрандт; в) Ян Матейко; г) Рубенс.
4. Успенська церква у Львові збудована у..стилі:
   а) бароковому; б) ґотичному; в) романському; г) ренесансовому.
5. Хто з цих художників є росіянином:
   а) Рафаель Санті; б) Рембрандт; в) Врубель; г) Рубенс.
6. Найвідоміший музей Іспанії:
   а) Лувр; б) Букенгем; в) Капітолій; г) Прадо.
7. В якому районі Львова знаходиться скансен:
   а) Кайзервальд; б) Левандівка; в) Майорівка; г) Сихів.
8. Найвища сакральна споруда світу:
   а) Ульмський собор; б) Кьольнський собор; в) собор Св. Петра;
   г) Собор Христа Спасителя.
9. Скільки зрубів має гуцульська церква:
   а) 3; б) 2; в) 5; г) 4.
10. Звідки перенесли першу церкву до Шевченківського Гаю:
    а) с. Кривка; б) с. Тухля; в) с. Вовче; г) с. Потелич.
11. Найвідоміший музей Франції:
    а) Лувр; б) Букенгем; в) Капітолій; г) Прадо.
12. В якому районі Львова знаходиться скансен:
    а) Кайзервальд; б) Левандівка; в) Майорівка; г) Сихів.
13. Найвища сакральна споруда в Україні:

а) дзвіниця Києво-Печерської лаври; б) Софійський собор; в) дзвіниця Михайлівського собору; г) собор у Черкасах.

14.Скільки зрубів має гуцульська церква:

а) 3; б) 2; в) 5; г) 4.

15.Звідки перенесли першу церкву до Шевченківського Гаю:

а) с. Кривка; б) с. Тухля; в) с. Вовче; г) с. Потелич.

16.Найвідоміший музей Франції:

а) Лувр; б) Букенгем; в) Капітолій; г) Прадо.

17.В якому районі Львова знаходиться скансен:

а) Кайзервальд; б) Левандівка; в) Майорівка; г) Сихів.

18.Найвища сакральна споруда в Україні:

а) дзвіниця Києво-Печерської лаври; б) Софійський собор; в) дзвіниця Михайлівського собору; г) собор у Черкасах.

19.Відомий італійський скульптор :

а) Рафаель Санті; б) Роден; в) Донателло; г) Жадсон.

20.Відомий французький скульптор:

а) Фальконе; б) Рафаель Санті; в) Донателло; г) Санчес.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Бокань В. Історія культури України: Навч. посіб. / В., Бокань, Л. Польовий.— К.: МАУП, 2002. —256 с.
2. Вечерський В. В. Українські монастирі. –Київ: Наш-Час, 2008. – 400 с.
3. Вечерський В.В. Українські дерев'яні храми. – Київ, Наш час, 2007. – 271с.
4. Висоцький О.Ю. Історія української культури: Навчальний посібник / О.Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ: НМетАУ, 2009. – 130 с.
5. Данилюк А. Історико-культурні туристичні ресурси України. Навчально-методичний посібник. - Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003.— 82с.
6. Етнографія України: Навчальний посібник / За редакцією С. А. Макарчика. – Л., 1994.
7. Івченко А. С. , Пархоменко О. А. . Україна. Фортеці, замки, палаци... — К., Картографія, 2009. — 600 с., 1091 іл.
8. Історія української культури / За загал. ред. І. Крип'якевича. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2002. — 656 с.
9. Кисіль О. Український театр. К., 1968.
10. Короткий енциклопедичний словник з культури. — К.: Україна, 2003.
11. Культура та побут населення України / За загальною редакцією В. І. Наулко. – К., 1993.
12. Лесик О. В. . Замки та монастирі України. — Львів: Світ, 1993, 176 с.
13. Малий словник історії України / Відповідальний редактор Валерій Смолій. — К.: Либідь, 1997.
14. Мацюк О.. Замки і фортеці Західної України (історичні мандрівки). – Л.: Центр Європи, 1997.
15. Павлова О.Ю. Історія української культури. Навчальний посібник / О.Ю. Павлова. - К.: Центр учбової літератури, 2012. - 368 с.
16. Панченко В. Ґ. Мистецтво в контексті культури. – К.,1998.
17. Пономарьов А. П. Українська етнографія: Курс лекцій. – К., 1995.
18. Прибєга Л.. Замки та фортеці, 2007
19. Прибєга Л.В. Дерев'яні храми Українських Карпат. – Київ: Техніка, 2007. – 168 с.
20. Пустиннікова І. С. , Безпалова Н. Ю. . Середньовічні замки Європи. 2010, «Mikko Сервіс»,
21. Пшик В.П. Укріплені міста, замки, оборонні двори та інкастельовані сакральні споруди Львівщини XIII — XVIII ст. (Каталог-інформатор). — Львів: Товариство прихильників фортець та палаців, Карпатська фундація, 2008.- 240 с.
22. Рутинський М. Й.. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження: Навчальний посібник. Київ, 2007, 432 с.
23. Семчишин М. Тисяча років української культури. 2-ге вид. К., 1993.
24. Слободян В. Церкви Турківського району. – Львів, 2003. – 200 с.
25. Слободян В. Шедеври української сакральної дерев'яної архітектури // Вісник

інституту Укрзахідпроектреставрація. – 1996. – Т. 4. – С. 52 – 59.
26. Таранушенко С. А. Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України. — К., 1976.
27. Теорія та історія світової і вітчизняної культури. Курс лекцій. — Київ: Либідь, 1993. — 390 с.
28. Трубчанінов С. Країна замків і фортець. — 2-е видання — Кам'янець-Подільський:Оіюм, 2007. — 56 с.
29. Українська і зарубіжна культура. — Донецьк: Східний видавничий дім. — 2001. — 372 с.
30. Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. - Київ: Либідь, 1993.
31. Українське мистецтвознавство : матеріали, дослідження, рецензії : зб. наук. праць. Вип. 9 / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2009. – 334 с.
32. Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії : зб. наук. праць. Вип. 9 / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2009. – 334 с.

Н а в ч а л ь н е в и д а н н я

КАДНІЧАНСЬКИЙ Дмитро Анатолійович
ЗАВАДОВСЬКИЙ Тарас Богданович

КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНИЙ ТУРИЗМ
для студентів спеціальності“Туризмологія”
Курс лекцій

Формат 60х84 / 16 Тираж 100 прим. Зам.

Видавничий центр
Львівського національного університету
імені Івана Франка
79000 м. Львів, вул. П.Дорошенка, 41

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.